MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG
BAND CXXVIII

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

ТОМ CXXVIII

ЛЬВІВ 1919

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG
BAND CXXVIII

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

ТОМ CXXVIII

ЛЬВІВ 1919

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

Зміст CXXVIII тому.

Inhalt des CXXVIII Bandes.

Кілька заміток до посланія Лацка з 1534 р. й відповіди на нього афонського прота Гаврила.

Подав ***Михайло Возняк.***

Як „письмо III“ „Отвѣтовъ и вопросовъ“ подав Антін Петрушевич в чч. 21—23 „Слова“ за 1873 р. „Переписку Іванна Запольского угорского короля съ протомъ Аѳонскихъ монастырей Гавріиломъ съ 1534 года“. Одержавши рукопис XVII в., списаний дрібним українським скорописом (збірник проповідий, леґенд тощо) (68 карток 4°), автор описав його і заняв ся близше двома з його статий. Заголовок першої „Януша краля Угорского посланіе второе чрезъ своего логофета ко проту святыя горы Аѳоньскіа и ко всему собору ихъ, исповѣдаючи вѣру и законъ свой и Люѳорова ученія и молячи ихъ, да имъ отпись учинятъ отъ божественного писанія и противныхъ титуловъ его ученія“. Друга статя, що зацікавила Петрушевича, була відповідю на першу: „Прота святыя горы Аѳоньскія Янушу кралю угорскому посланіе второе и отвѣтъ вопрошенію его противу учителя ихъ Лютра ложного ученія свѣтлому кралю Янушу всей Угорской земли содержительному ко твоему свѣтлому кралевству и ко всѣмъ государемъ римскимъ, даже и до самаго папы святыя горы смѣренный протъ и протосинкгелъ святѣйшого патріарха Константина града Гавріилъ и всѣ игумени, духовници всей святой горы и весь сънмъ священного и преподобнаго собора здравствовати о Господѣ“.

Про сам збірник був Петрушевич тої думки, що його укладчик належав найправдоподібнійше до духовного стану, а коли здогадувати ся з мови рукопису й почерку скоропису, походив з пів-

денно-західньої Руси й був прихильником грецької церкви, що була в схизмі з римським престолом. Здогадував ся також Петрушевич, що перше посланіє доторкало церковних питань і правдоподібно грецького віроісповідання. Що до другого послания — його автора бачив Петрушевич в сірязськім воєводі Єронімі Ласкім. „Починаючи переписку з протом Афонської гори, ужив він по всякій правдоподібности славяно-руської мови, що в XVI в. була в великім уживанню на дворі польського короля Жигмонта I як мова праводавства в великім литовськім князївстві; що більше, ся мова з малими діялектичними перемінами була тодї дипльоматичною мовою в сусідніх господарствах Волохії і Молдавії і також зрозуміла на Афонській горі, де проживало багато монахів славянського походження в Хіляндарськім і Пантелеймоновім манастирях, що належали виключно до сербського й руського духовенства“ (ч. 23). Як що імя Лацко не тотожне з Ласким, може воно бути хрестним іменем: Ластко, Властко, себто Володислав і було іменем якоїсь знаменитої особи, що була на службі короля Івана Запольского й була славянського або румунського походження та придержувала ся грецького обряду. „Вкінці треба замітити, що письмо льоґофета Лацко від Моцещій носить на собі що до мови, в якій написане, признаки дипльоматичної мови молдаво-волоських грамот: логоѳетъ, отъ Моцещій, свѣтлому ти кралевству і т. д.“

Не згадуючи про статю Антона Петрушевича, заняв ся в 1894 р. знову згаданим посланієм і відповідю на нього М. Петров в розвідці „Западно-русскія полемическія сочиненія XVI вѣка“. Матеріялу для статї Петрова доставив Київо-Михайлівський збірник XVII в., списаний на думку автора з збірника Супрасльського манастиря XVI в. і споріднений у дечім з Супрасльським збірником 1578—1580 рр., який описав Андрій Попов в 1 кн. за 1879 р. московських „Чтеній“, подавши з нього інтереснійші виривки.

Петров справедливо бачить також в Януші семигородського воєводу Івана Заполію, що його вибрали в 1526 р. деякі вельможі по смерти Людвика II Угорського королем Угорщини тодї, коли инші вельможі посадили на королївський престіл Фердинанда I Австрійського. Він зробив в 1535 р. розєм з своїм противником, а пізнійше мир в 1558 р. Ще перед примиреннєм з противником Заполія звернув поважну увагу на положеннє церковних справ у своїй державі, розхвильованій боротьбою протестантства з римською церквою, і задумав запобігти злу при

помочи зближення до східньої церкви. „На постанову Івана Заполії звернути ся до східньої церкви й представника її афонського прота міг мати вплив і льоїофет або канцлер його, що посланіє до прота підписав так: „Януша краля логоѳетъ Лацъко отъ Моцещи". Імя і назва його показують, що був він родом Румун і консеквентно повинен був бути православним. Вказує на се згадка про „патриархы наши" й про жонатих священиків. „Сей саме льоїофет Лацко від Моцешти й міг указати Іванови Заполії на східню православну церкву як на таку, що стоячи вище сварок межи лютеранами й католиками, могла примирити їх межи собою на засадах православія" [1]).

Навівши в цілости посланіє Лацка, заявляє автор, що афонський прот Гаврило „осібно говорить про помилки Лютра й про помилки та відступленнє римської церкви" [2]). Виказаннє лютеранських помилок у посланію не відзначають ся строгою видержаностю думок і викладу, доказом чого приведений дальше текст його.

Порівнюючи питаннє Лацка й відповідь на нього прота, пише Петров, що „прот відповів на всї істотні точки що до лютеранських помилок, зазначені в письмі льоїофета. Полишена без розгляду одна тільки другорядна точка що до женячки лютеранських священиків може тому, що на сїй точцї лютеране згоджували ся з практикою східньої православної церкви. Одначе якої вартости були відповіди афонїтів, се инше питаннє, якого з нинїшньої точки погляду не можна рішити в користь афонїтів. Посланіє афонського прота, збиваючи лютеранські помилки, опирало ся не тільки на святе письмо, скільки на церковні перекази, писання святих отців і житейну літературу, чого, як відомо, не признають лютеране" [3]). Усправедливлював Петров прота дещо тим, що протестантизм був тодї в стадії хаосу, що не прибрав ще виразних границь окремого віроісповідання і окремої церкви, незалежної від римо-католицької, а був тільки окремою течією чи напрямом в лонї останньої. Отже й не чужі були для нього церковні перекази. Крім того афонїти, як виходить, досї цїлком не були обзнайомлені з наукою Лютра, а льоїофет Лацко подав їм у своїм письмі найзагальнїйші вказівки. Тому й не мали афонїти можности основнїйше пізнати та збити сї помилки. „Зрештою і в отсїй своїй формі посланіє афонського

[1]) Труды Кіевской Духовной Академіи, 1894, № 2, стор. 173.

[2]) Тамже, стор. 175. [3]) Тамже, стор. 180.

прота, оскільки доторкало ся лютерантства, могло охоронити хитких від одушевлення новою наукою як не своєю внутрішньою силою пересвідчення, то авторитетом самого автора: прот Гаврило не тільки стояв на чолї управи святою горою, але й називав ся „протосинґеломъ святѣйшаго патріарха Константина града“. А для православних обговорюване посланіє повинно було мати всю силу пересвідчення і чару“ [1]).

В другій половині посланія доторкнув ся прот римської церкви. „Вказані дві части посланія афонського прота Гаврила до угорського короля Януша або його льоґофета Лацка мали в західній Росії неоднакову долю. Ми не знаємо, щоб пізнійше хто з західно-руських православних користував ся арґументами сього посланія в полеміцї з лютеранськими сектами. Але часть сього посланія про римську церкву була деяким жерелом і для пізнійшої полеміки православних з римо-католиками. З нього зроблено витяг в Супрасльськім полемічнім збірнику 1578—1580 р. Тим самим посланієм користували ся у деяких місцях автори пізнійших полемічних статий XVI віку проти латинян, а саме: „На богомерзскую на поганую Латину, которыи папежи хто что в нихъ вымыслилъ въ ихъ поганой вѣрѣ, сказаніе о томъ“ і „Новосложено сіе поученіе въ Литваніи нарицаемымъ Цоззлшз логоѳетомъ“. В однїй редакції першого з сих „сказаний“ вставлене оповіданнє про пригоду з папіссою, а в поученнє льоґофета, зложене в Литванії, вставлене оповіданнє про призив папою Львом короля Каруля до Риму й про наслїдки сього призиву“ [2]).

Розгляданому питанню присвятив в 1901 р. М. Дашкевич спеціяльну статю п. з. „Одинъ изъ памятниковъ религіозной полемики XVI вѣка (Посланіе прота Аѳонской горы 1534 года)“ в IV випуску 15 книги „Чтеній въ Истор. Общ. Нестора лѣтописца“. Нагоду до сеї статї дав А. Петрушевич, що подарував для біблїотеки унїверситету св. Володимира через Дашкевича кілька (всїх 7) рукописів, між иншим і той збірник [3]), що став колись предметом статї А. Петрушевича. Дашкевич видав текст питання Лацка й відповіди прота Гаврила, беручи всї над-

[1]) Також, стор. 181. [2]) Также, стор. 182—183.

[3]) В рукописнім відділї київської унїверситетської біблїотеки переховуєть ся він під ч. 25. Описаний С. Масловим під ч. 54 (стор. 16) в „Обзорѣ рукописей библіотеки Императорскаго Университета Св. Владиміра“ (Київ, 1910). Рукопис в паперовім переплетї 4⁰, 68 кк., український скоропис XVII в.

стрічні знаки в скобки, а титли зазначуючи лінійками. Крім того автор навів відміни тексту списка Михайлівського манастиря, при чім зазначив, що „обидва списки походять від різних оригіналів і поки що нема можности відбудувати на підставі їх зводу текст оригіналу“ [1]).

Видання обох памяток попередив автор вступною розвідкою, де підкреслив, що ще не вповні вияснено деталї, потрібні для досліду сих памятників, і повне їх пояснення можливе тільки при порівнанню різних їх списків з иншими даними. „А тимчасом розглядані памятки представляють значний інтерес, — не так своєю літературною стороною, як обставинами повстання і вказівками в їх змісті на релїгійний рух XVI в.“ [2]). Вказуючи на сей інтерес, автор згадав про деякі факти з історії розширення протестантського руху, як межи Словінцями протестантський рух дав початок новій самостійній літературі, як сильно підкопав римську церкву в угорських землях в першій половині XVI в., як релїгійні спори збільшували політичний розгардіяш, як Заполія шукав серед боротьби з противником Фердинандом опори в Турків і як стягнув на себе відлучення від церкви з боку папи Климента VII в 1529 р. Отже „знаходячи ся в труднім положенню і бажаючи, здасть ся, якось зєдинити ворожі релїгійні партії у своїм королївстві і може знайти також сильнійшу опору в православнім населенню, Януш звернув ся до ідеї, що вже нераз виринала в християнськім світї, а саме до думки про унію, при помочи якої уладнали ся би релїгійні спори та розєднаннє й можна було-б установити тривкійший політичний союз проти спільного ворога християнського світа — Турків“ [3]). Щоб здійснити сей замір дорогою собору, ввійшов король в зносини з найавторитетнійшими провідниками православної церкви.

Умотивувавши так появу посланія і відповіди на нього, заявив автор, що „оригінальність сих памяток не підлягає сумнївови. Особа Лацка — історична“ [4]). Для автора важні сї па-

---

[1]) Чтенія въ Истор. Общ. Нестора лѣтописца, книга пятнадцатая. Вып. IV, стор. 179.

[2]) Такжe, стор. 180. [3]) Такжe, стор. 182.

[4]) Такжe, стор. 183. Тут і бачить Дашкевич автора в тїй самій особі, що згадуєть ся 1533 р. в документах як „Lasconius“: „Miratus fueram proximis litteris tuis lectis Lasconium et voluntatem et dominum mutavisse; quod et regina mirabatur. Suspicabar tunc quoque aliquid inesse fraudis. Si tamen a Ioanne abstrahi potuisset, rebus regis non potuisset officere, modo ut eius opera rex fuisset usus. Sed

мятки з трьох причин; поперше як одно з свідоцтв про ту ролю, яку відгравав Афон в історії релїґійного життя східнославянського світа в XV і XVI вв. „Можливо, що в данім випадку маємо перед собою відповідь, зредаґовану в славянській мові якимсь Українцем. Мабуть протосинґел і богато инших учасників собора були Греками, але переложив грецький текст на славянську мову Українець (Білорус), як приписати оріґіналови, а не переписчикови деякі українізми в тексті відповіди. Є вони і в посланію Лацка“ [1]). Золотоверхо-Михайлівський текст близший до української мови, ніж текст пізнїйшого рукопису А. Петрушевича, де консеквентнїйше заховані церковнославянські форми. Подруге цікаво бачити, що в Угорщинї і на Афонї в тім часї славянська мова була одним з знарядів письменних зносин. Потретє в розгляданих памятках можна бачити одні з перших памятників української полемічної літератури XVI в. Петров указав, як в недовгім часї по своїм повстанню посланіє прота зацікавило українських читачів.

„На жаль під літературним оглядом і посланія Лацка й відповіди прота не можна причислити до памяток першорядної ваги. Вони характеризують тільки рівень духових інтересів, якими жили маси XVI в. й їх представники“ [2]). Відповідь афонських подвижників на поставлені питання „не свідчить про високий підєм їх богословської думки. В збиванню Лютерової ереси приведені не тільки тексти святого письма, але між иншим і леґенди“ [3]). Знов же „полемічна часть посланія, звернена проти латинян, для різниці від тої, що протиставлена новаторствам Лютра, має переважно леґендарно-історичний характер, але також відзначаєть ся різкостю“ [4]). В цїлости „посланіє прота 1534 р. знайомить нас тільки з слабим початком підєму богословської думки, що борола ся за самостійність греко-славянського сходу проти нївелюючих змагань заходу до поневолення тих, що уперли ся перед признаними провідниками західної культури, якими зявляли ся середновічне католицтво й реформаційний рух XVI віку“ [5]).

Цїлю моєї замітки висловити декілька критичних уваг до питань, тїсно звязаних з обома памятками, притягаючи притім

ne ille eo ministro uteretur et rerum suarum sollicitatore“ (Monumenta Hungariae historica. Diplomataria, XXV, Budapest, 1875, стор. 438).

[1]) Тамже, стор. 184. [2]) Тамже, стор. 185.
[3]) Тамже, стор. 186. [4]) Тамже, стор. 187.
[5]) Тамже, стор. 188.

до замітки нові досі неопубліковані тексти їх з скорописного збірника 1740 р. священика Павла Свідзїнського з колекції Петрушевича в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові під ч. 105 [1]). Списані вони на кк. 44—61. Письмо Лацка має тут отсей заголовок і текст:

Посланіе ко святымъ отцемъ горы Аөонской от православ'ныхъ вѣры Рос'сійской а землѣ Угор'ской християнъ [2]).

Иже во велицей чести [3]) и благодати преосвященъ и украшенъ, во иноческій чин избран'ному божественную благодатию, еже быти настав'никъ и учител и пастыр извычен божественного писанія, отческаго предавія, богоизбранному отцу і кир Гавриилу прото святыя горы Аөонския. И азъ гришный менщій во человѣцехъ [4]) недостойный Христу рабъ Лацко от Мьцеши, кролевъ логофетъ, смиренномстаніе приносим твоему благовѣйному лицу и всѣмъ отцем и братиям, обрѣтающимся во святой горѣ. Посем молим вашу святыню, да нам напишете о душахъ праведных человѣкъ [5]), где мают быти, у царстви ли небесном или на ином мѣсци ждутъ суда Христова, и знову души грѣшныхъ человѣкъ [5]) чи до судища Христова мучитися мают, чили ни. Молю вашу святыню, да нам напишете о том, яко вы держите и тримаете, занеже наши попове неровно учат людей, едны глаголют: егда умрет праведный человѣкъ [5]), в той час' в царство небесное душа его идетъ, а другіи глаголют: до судища не маетъ заплаты от Бога. Да яко можетъ то быти, длячого же и мытар'ство называет'ся, мы того не можем розумѣти, но молим вас, да нам напишете от святого писанія разумнѣ о сем, да ся не блазним. И паки да знаете, ваша святыни, понеже зде на угорской земли и на нѣмецкой и повсюду межи християни, што ся держит римским папою, многи ереси и лжепророци двѣся меже ними сутъ; едны проповѣдают, яко не треба ни поста, ни сповѣди, ни литургии, ани тежъ жадному святому, ни пророку, ни апостолом, ни мученикомъ, ни пресвятой Богородици молитися, тол'ко единому Богу; аще и святыи сутъ, но не могутъ помощи пред Богом. А и то повѣдают ихъ попове, да ся женят, яко инъшіи, то все тое учитъ един' пророкъ по имени Лютеръ. Он' бо

[1]) Сей збірник описаний докладно д-ром Іл. Свєнціцким в другій части „Опису рукописів Народного Дому з колекції Ант. Петрушевича“ (Українсько-руський Архив, т. VI, Львів, 1911, стор. 158—166).

[2]) Тому, що збірник списаний пізно, в XVIII в., розвязую титли, а надстрічні знаки вношу в рядки. Де можна читати подвійно, прим. чл҃вкъ = человѣкъ і человекъ, там зазначую у нотках спосіб написання в рукописи.

[3]) В рукоп. честай. [4]) В рукоп. чл҃вцехъ. [5]) В рукоп. чл҃вкъ.

побѣди нѣмецкую землю и попове ихъ всѣ ся женят и в'де на угорской земли многия к нему приступили, его ученія прияли, а другіи глаголютъ: тако держите, яко есте держали перше. И многое беззаконіе меже ними; не вѣдают, что сотворили. Сего ради молим святыню вашу, пошлѣте нам нѣкоторую науку от святыхъ писаній, яко еси перво послал королю Янушу и ту вашу епистолию, то ест лист казалъ до своего скарбцу или бѣблѣотеки заховати. И нынѣ, твоя святыни, рачъ ся о том потрудити, егда даст Богъ, да ся уединимо, да будет една вѣра, едино стадо, един пастыр Христос, яко первѣй было, яко сам крол' рече, яко ся умѣри со нѣмецким кролем, хощетъ соборъ учинити и патриархи наши зхощет испросити, да будутъ на собор у его землю. Того ради, святынѣ ваша, пошлѣте епистолию до короля его милости и до папежа римского на вся тыя странны, до их духовныхъ учителей, да и нас незабудете во своихъ святыхъ молитвахъ и благодатъ Господа Бога и Спаса нашего Ісус Христа да пребывает со всѣми вами и нами от нынѣ и до вѣка. Аминъ. Писан в' Будинѣ градѣ в' лѣто ҂ѯ҃м҃в. Януша кроля угорского логофет Лацко от Моцещи [1]).

Що сам заголовок письма змінений, ніщо важного. На таке міг позволити собі переписчик під впливом тодїшнїх подїй. В досї відомих текстах письма Лацка сей заголовок виглядає дещо йнакше: „Януша, краля угорского, посланіе второе чрез своего логофета ко проту святыя горы аѳонъскія и ко всему собору их, исповѣдаючи вѣру и законъ свой и Люфторова ученія и молячи их, да им отпис учинят от божественного писанія и противных титуловъ его ученія“. Титул вище наведеного тексту без сумніву пізнійший. Він простий: „Посланіе ко святымъ отцемъ горы Аѳонской от православныхъ вѣры Рос'сійской а землѣ Угор'ской християнъ“. Що торкаєть ся тексту, поминаючи численні варіянти, які подає він, зазначу тут немаловажну ріжницю в тім місцї, де говорить ся про ширенне протестантської пропаґанди в тім напрямі, „да ся женят яко инъшіи“. В дотеперішнїх текстах стоїть тут: „како и наши“. На сїм деталю будували також дослїдники сеї памятки свої висновки про авторство сього письма. Думаю навіть, що в первіснім текстї стояло „инъшіи“, а не „наши“, бо православний автор не наводив би поміж помилками, голошеними протестантами, женячки священиків, що було в православних, а в неправославного автора таке порівнанне було викликане звичаєм у православних.

Хід моїх дальших уваг вимагає підкреслення головних

[1]) В рукоп. мо"щи.

складових точок письма Лацка. Складаеть ся воно з поздоровлення для прота Гаврила й усеї братії, з прошення о виклад з святого письма про позагробове житте і другого прошення подати згідні з святим письмом думки про поодинокі точки навчання Лютра: про піст, сповідь, літуріїю, молитву, женячку священиків. „Зде на угорской земли и на нѣмецкой и повсюду межи християни, што ся держит римским папою, многи ереси и лжепророци дзѣся меже ними сутъ“. Лютер „бо побѣди нѣмецкую землю и попове ихъ всѣ ся женятъ и з'де на угорской земли многия к нему приступили, его ученія прияли“. Тому льоїофет Лацко просить прота Гаврила зробити так, як уже раз поступив, а саме вислав посланіє до короля, яке він переховує у своїй бібліотеці. Нехай зволить прот „потрудитися, егда даст Богъ, да ся уединимо, да будет една вѣра, едино стадо, един пастыр Христос, яко первѣй было, якo сам крол' рече, яко ся умѣри со нѣмецким кролем, хощетъ соборъ учинити и патриархи наши зхощет испросити, да будут на собор у его землю“. Тому просить післати „епистолию до короля его милости и до папежа римского, на вся тыя странны до ихъ духовныхъ учителей“. Підкреслюю заразом, що наміром письма є притягнути папу до задуманого собору, а нема ніякого прошення виказати помилки римської церкви.

На се письмо Лацка після дотеперішніх дослідів відповів прот Гаврило посланієм зложеним з трьох частин, які позволю собі в тексті відзначити римськими цифрами I, II, III. Не рівні вони великостю, ні тоном, який виплинув з жерел, на підставі яких зложені сї частини. Зрештою не хочу увагами випереджувати тексту, що представляєть ся ось як:

Отвѣтъ

От прото святыя горы Аѳон'ския и всего собора их Янушу, кролю угорскому, послание второе и отвѣтъ ко упрошенію его противо учения Лютера, учителя ихъ, свѣтлому королю Янушу всей угорской землѣ содержителному ко твоему свѣтлому кролев'ству и ко всѣмъ слугам римским, даже до самого папежа святыя горы смирен'ный прот и прото(си)геел (!) святѣйшаго патриарха Костантинаграда Гавриилъ и в(с)ѣ игумены и духовници всей святой горы и весь сонмъ священного и преподобнаго собора здравст(во)вати о Господи. Аще хощеши въ здравом ученіи пребывати, восписуемъ свѣт'лому кролевству. I. Восприяхомъ доброе твое произволеніе, аще восхощеши прияти и не искушай православную вѣру всяко, и ты услышиши: праведникъ от вѣры живъ будет. Понеже первое

слово послания нашего угодно быст свѣтлому ти кролевству, повеленіем твоим паки писа к' нам' твой логофет Лацко, яко да убо и второе посланіе пишем о вещехъ сихъ, что просиши, да дамо отвѣтъ, понеже перъвое слово посланія нашего храниши во своем скарбѣ. А сие слово да будет ко свѣтлому ти кролевству и всѣм слугам рим'ским, даже до самого папѣжа и прочіим о всѣх' сихъ, яко вы держите и яко ваши учителѣ учат вас многа и различна ученія и не солагаются (sic) [1]) и неровна сут со прежними. Паче же и нынѣ, иж во вас нѣкій фѣлюзофъ естъ именем Лютеръ и во своем ученіи блудитъ и учит тако, якоже никому святому молитися, ни пророку, ни апостолу, ни мученику, ни преподобному, ни Предитечи, ни Богородици кроме единому Богу, понеже они не могутъ помощи пред Богом. Ми же такъ к' нему глаголем, яко отпюдъ християнин не ест, но нечестивъ Евреянинъ и Турчин естъ вѣрою и далече отстояй от православной вѣры. Пророкъ бо Давыд вопиет: Дивенъ Богъ во святыхъ своихъ. Пророкъ убо Мойсей знамения и чудеса показа многа, якоже во бытиях пишет': молитвами и постом. Илия такоже затвори небо три лѣта и мѣсяцей ꙅ молитвами и постом и вси пророци чудеса велия и знамения дивна показаша и мер'твыя воскресиша молитвами и постом. Апостолы же весь миръ обтек'ше и увѣриша и чудеса велия и знамения сотвориша молитвами и постом, якоже пишет дѣяніе святыхъ апостолъ: мученици же огнъ угасиша и ꙅвѣри укротиша, мертвыя такоже воскресиша; и святыя их мощи миро источиша и истачают до сего днѐ и всякія болезни исцѣляют вѣрою приходящим' к' ним даже до сего дне за жития и по смерти. Такоже и преподобныи постом и молитвами воскресиша мертвыя и чудеса безчисленная показаша, божественнаго же Предитечи во рожденных женами не востал'[2]) болшій, яко сам Господъ свѣдителствуетъ о нем, Богородици же, ко нейже рече архаггелъ: Духъ святый найдет на тя и сила вишъняго осѣнит тя, то яко не маемо молитися святым? Не молим' ихъ яко Бога, но яко да молят Бога о нас и о спасеніи нашемъ и о всей потребѣ нашей, якоже власт имут яко сыны и наслѣдници Божіи и царства его, понеже и апостолъ глаголетъ: Елици Духомъ Божіим водятся, сіи сынове Божіи сутъ. И паки во святом еvаггеліи рече: Елици же прияша его, даст имъ областъ чади Божіими быти. И яко безумныи глаголют не молитися всѣмъ святым? И другое блудитъ, яко ни поста, ни молитвы, ни исповѣдания не потреба. То не постили пророци всѣ, апостолы, мученици и преподобныи? И вси святыи просияша, яко и нас научиша богодухновенныи органы Божіи апостолы во своем правилѣ ꙅѯѳ и сіе ихъ правило потвержено быст и узаконенно святыми отци богоносными ꙅ собора вселенъского,

[1]) sic, согласаются. [2]) В рукоп. востол.

є нииже на томъ святом соборѣ бысть и папѣжъ рим'скій святый Агаѳонъ. Глаголет святыхъ апостолъ правило: аще епископъ или презвитер или диякон или чтецъ или пѣвецъ или простый человѣкъ во святую великую Мцу, в среду, в' пяток всего лѣта не постится кром болезни телесныя, да извержеться, простый же человѣкъ да отлучится. Сия глаголетъ святыхъ апостолъ правило, святыи же богоносныи отци ѕ го собора вселенскаго со папою римском, якоже рекох вам', прияша закон'ное исполненіе и еще предаша нам узаконивше со папами рим'скими тры посты: ко Рождеству Христову Бога нашего и ко Успению Пресвятой Богородици и ко святым апостолом на всякое лѣто и в тыхъ постах повелѣша и узакониша, да ся постим во всякую неделю г̃ дни: понеделок [1]), среду и пяток. Сие преданіе святыхъ отецъ вся православ'ныя церкви прияли и даже до днес держатъ и тако постом, молитвами, милостинями, исповѣданием очищаемся грихов'. О исповѣданіи же не слышасте ли святого еvаггелия глаголюща: прихождаху народы ко Іоану, крещахуся от него, исповѣдающе грѣхи своя? И сие уза(ко)нишъ [2]) нам Христос Богъ нашъ, ѓды рек апостолом: елика свяжете на земли, будетъ связанъ на небѣ, елика развяжете на земли, будет раздрѣшен' на небесѣ и яко о страшном судищи пишет во еvаггеліи: тогда книги разгибаются и всѣ дѣла обнажатъся и тогда исповѣданныя грѣхи потрут'ся и раздрушатся и митарства на воздусѣ проходят. Душа исповѣдавшися и раздрѣшенна на земли безъ всякаго задеянія, а иже неисповѣданная душа на мытарствахъ задержанна из книгъ животныхъ иписуется и осужденна будет' ведлугъ дѣл' своих. А еже прежде воскресения Христова вся душа праведныхъ и грѣшныхъ во адѣ бяху бѣсом обладаемы и прежде воскресения Христова ѕ мѣсяцъ предварившу Іоану Предитечи [3]) во адѣ и тамо проповѣда всѣм', да поклонят'ся, егда прійдет Христос. И поклонившеся, изыйдоша вѣровавшіи и внійдоша во святый град, якоже пишет, и явишеся многим и в' рай отидоша вся душа праведныхъ. И тако от воскресения праведныхъ душа на небесех и во раи и повсюду сут со аггели ходяще и чудеса твораще и молящимся им скоріи помощници и теплыи предстателѣ являются и до сего дня, а грѣшныхъ душа во обдержанныхъ мѣсцехъ до суда. Церкви же Божия о правовѣрныхъ непрес'танно молятъся, милостиня и литургіи творяще за нихъ, и высвобождают ихъ от муки грѣшныхъ правовѣрных душа, якоже царица Ѳеодора из'моли царя Ѳеофила, мужа своего иконоборца суща, и святый Павел препростый ученика своего умоли. И иныхъ многих в писмѣ святом обрѣтаем, найпаче и невѣрныя, аще и не повелѣваетъ божественное писаніе о невѣрныхъ по смерти молитися, но о жи-

[1]) В рук. поне^д^ло^к^.
[2]) В рук. узанишъ зам.: узакони або узаконяя. [3]) В рук. Пр^д^тчи.

вых и вѣрныхъ молитися повелѣвает: Зри, ижъ святая Фекла во Никоніи невѣрна из'моли и святый Григорій Двоесловецъ, папа римскій, из'моли Трояна царя, Еллина суща, литургию о нем принес и слышал голос со небесъ: Троянъ царъ моленіемъ твоим избавися от муки и да не забудеши к тому молитися о невѣрных, милостивъ бо святыхъ муж моленіе и приношеніе во милостъ претворяет. Милостынями, молитвою и постом избавляют грѣшных от осужденія, очищеніе грихов' и жизнъ вѣчную восприемлютъ душа ихъ, но и во настоящемъ сем времени, яко сутъ помагающе и нам во бѣдахъ вѣрою ко ним приходящим и молящимся им. Нѣси ли, окаяние Лютере со послѣдующими твоему учению, прочитал или слышалъ жития святыхъ отецъ или мученикъ святыхъ, пролиявшихъ крови своя за Христа Бога нашего от многихъ мало? Якоже и ты нынѣ вѣси, аще хощеши, святый Николай чудотворивый, ижъ миро точит, святое тѣло его во Бари градѣ и яко три воеводы избави от неправедныхъ смерти предстателством своим у царя Костантина и других во Миряикійстем градѣ, не вырвал же меча от руку воина, хотящаго посѣщи осужденныхъ на смерт неправедным судом, и инна многа о чудахъ его во мори, посуху, во животѣ творимая им и по успеніи его, даже до нынѣ. Аще кто хощетъ со вѣрою прійти, просяще что полезно от него, невозбранно пріймет. Или святого мученика Георгия аще нѣси прочитал' житія и мученія чудесъ многихъ его? Зри икону, образа его святого, яко убивъ змия и дѣвицу, цареву дщеръ, избави от горкия смерти поглощенія его, а инныхъ множества ради не хощем предъставити писаніем симъ пророкъ, апостолъ, мученикъ, святител', преподобных, постник, иже ти не велишъ молитися и погубляеши стадо Христово учением безъбожным ни пости(ти), не исповѣдати грихов' своих. Сия выш реченная мало ничто от божественнаго писания слышавъ, аще не уцѣломудришися, якоже пишет, мужу мудру, едино слово довлѣетъ. то вовелъ еси и впоявиши многихъ душа послѣдующихъ тебѣ купно со своею душею во дно адово без' всякаго прекословия неизмѣнно, якоже апостолъ Павелъ глаголетъ: всѣмъ нам подобает явитися пред судище Христово и пріймет з тѣлом, якоже чю кто содѣла благое или злое. Сия о сем дозде конец.

II. А еже нечестивыхъ и невѣр'ныхъ некрещенныя душа со бѣсы ходят до суда Христова обладаемы и во второе пришествие его, тогда вѣрныхъ душа изыйдут' во стрѣтение Христово и станутъ одесную его, а невѣрныи еретики ошуюю и праведники воспріймутъ благословение, уготованное им царство от початку мира, а невѣрныи, которыи ся чинят вѣрными, держаще же учения еретическая, воспріймутъ проклятие, уготованное огненное мученіе дияволу и аггелом его, якоже рече Христос во еѵаггеліи своемъ. И паки глаголет сия увѣряяй: Небо и земля

мимоидетъ, словеса же моя не могутъ прейти. Сія о выш'писанных титулехъ из'вѣстихом вам от божественныхъ писанія отвѣты.

III. Паки яже вопрошаетъ свѣтлое ти кролевство, да дамо отвѣт' о рим'ской церкви, но сия быст никогда мати церквам по іерусалимской церкви, егда быст' во единствѣ со православными патриархи, едину бо токмо іерусалимскую святую церковъ именуетъ божественное писмо мати церквам, якоже Ісаием пророкомъ глаголетъ Духъ святый: от Сиона изыйде закон и слово Господне от Іерусалима и якоже и быстъ. Тако и во еѵаггеліи обрящеши достовѣрнѣйше свѣдителство, идеже родися Христос Богъ нашъ во области Іерусалимстей, а в' Выфлеомѣ разпятъся за грѣхи наша и погребенъ быстъ и воскрес из' мертвыхъ и чудеса твораше и учаше закону своему и на небеса изыйде оттуду и аггели при вознесеніи его рекоша апостолом его: Мужие галилейстіи, что стоите, зряще на небо, егоже видите восходяща на небо з' тѣлом, тако паки пріидетъ. Сія вся собышася во Іерусалимѣ, а не во Римѣ, якоже единъ от святыхъ Іоанъ Дамаскинъ, пѣснопѣвецъ церковный, послѣдуяй пророком и еѵаггелиею, глаголетъ, поюще во пѣснехъ церковных: Радуйся, Сионе святый, мати церквам, Божіе жилище, ты бо приятъ прежде оставленіе грихов воскресенія ради Христова. Рим'ская же церковъ далече[1]) отстоит нынѣ от здраваго учения со своими учителѣ, якоже и сами пишете к' намъ, свѣдителствующе, и к' пророкомъ бо глаголетъ Богъ о сихъ: Мнози пастирие посмрадиша виноградъ мой. И да вѣсте, яко отщепися от вселенскихъ церквей православныхъ и нынѣ равно не держит ани в постахъ ани в правилах церковныхъ, ани во исповѣданіи, ни во крещеніи, ни во литургіи, ни во хлѣбѣ, еже предаст Христос Богъ во тѣло свое, ни во поклоненияхъ. Слыши о сем со опаством и на всѣх' бо святыхъ ꙁ҃ соборехъ вселенских бяху папы римстіи со прочіими патриархи и о всѣхъ сих' выжей писанныхъ титулах' ихъ писаху и держаху, единославяще святую Тройцу и единомудрствующе о всем. Яко и на седмом соборѣ былъ папа римскій Адреан. И потом бяше иконоборство в Костантинѣ градѣ и папа Леонъ, видѣвъ насилост от иконоборных царъ, призва от внутрнее Фругіе нѣкоторого Кароля и приведе у Рым и постави его царем и со оным Каролем пріидоша богомеръского Ария ученици Македонія и Аполлинария и начаша у Римѣ учити, яко Духъ святый от Отца и от Сына исходит и постити вся суботы и опрѣснокъ приносити во тѣло Христово, а не хлѣбъ, яко Христос предаде. Иная же многая предаша беззакония и раз'вратиша люди и потом папы сия прияша и церковъ Божию разтлѣша и посмрадиша и, сія разумѣвше прочіи патриарси, глаголю: Костантинаграда, Алеѯандрийскій,

[1]) В рукоп. делече.

Антиохійскій и Іерусалимскій и списаша ихъ в' поминника своего и от з҃ соборовъ вселенскихъ клятву на нихъ положиша и отлучиша ихъ от соборной церкви православной.

Потом бяше папа в' Римѣ Петр Гугнивый, блудникъ сій, егоже Рига, римскій цар, видѣвъ своима очима и урѣвалъ му пулъ вуса и пулъ брады и изгна[1]) его со прес'тола. Он же смирився и моли Ригу, да оставит его до м҃. дній, да ся покаетъ велми. И тако предав престол, еже и быстъ. И тако упытавъ у затвору стол'па голуба и научи его из' устъ воду пити, из' уха зобати пшеницу. По м҃. днехъ моли Рыгу, да повелитъ вострубѣти, да ся соберетъ вес градъ и да слышит' рѣчи паппины, папа же з' окна стол'пу всѣмъ явися и голуба изпусти во увиденіе всѣмъ. Голубъ же наученный пойде во ухо его зобати пшеницу и во уста воду пити. Таже из' стол'па снійде и ко всему народу рече: ег'да ничто на столпѣ видисте? И вси рекоша: видихом пресвятого Духа яко голуба глаголюща ти во уши и во уста и просимо тя: скажи нам речен'ная ти. И рече им: возмѣте вси по камени у руки. И взяша. И рече им: тако глаголет' Духъ святый, да побиете Ригу. И убиша его. И рек: тако естъ угодна Богу, да будетъ папа и Рига единъ, еже и быстъ, и от того часу престаша царіе у Римѣ и да не мают папы уса и брады, якоже и онъ.

По сихъ же имяше дѣвицу на имя Стефана архидиякона во мужейскихъ одѣянну одежахъ[2]) и со нею блудяше. По смерти его быст намѣстникъ его Стефанъ папою, послугающе на Богоявленіе и прійде на[3]) Тивер рѣку освятити воду по уставу и тамо Стефан' же папа роди дитя. И быстъ всѣм явлен'но поругание и от того часу в' Римѣ не святятъ на Богоявленіе воды и егоже хощутъ совершити папою, осмотряют его, если муж, и обходяще глаголют: на роду masculus, masculus, то естъ менщизна. И тако сотворяют папу и сице творящихъ ради пастырей рим'скія церкве, якоже и нынѣшный учителъ Лютер учит, еже и сами свѣдителствуете, пишуще к' нам его без'божная учения. И таковыхъ ради прежднихъ и нынѣшнихъ учител' и пастирей, иж глаголетъ никогда бывшу мати церквам, дщеря же ея православныхъ церквій, видѣвше сію прокаженну, отбѣгнуша ея и отринуша яко гнилый удъ, яко не сохраняюща предания законнаго святыхъ апостол и богоносных' отецъ з҃ соборовъ вселенских, иже предаша со римскими папами православными вселенским церквам едино держати исповѣданіе православныя вѣры, еже ест вѣрую во единого Бога, якоже мы нынѣ держим, и прочая предания святыхъ апостолъ и богоносных отецъ з҃ ми соборовъ вселенских, и стоим на зданию суще на основаніи пророкъ, апостолъ и святых' отецъ, дер-

[1]) В рукоп. изна. [2]) В рукоп. одержахъ. [3]) В рукоп. и.

жаще преданіе ихъ вседушно, крѣпко и непоткновенно правомудрствующе и правовѣрующе. И тако мы держим, якоже сказахом, от многихъ малая собрав'ше, понеже аще быхом хотѣли потребну вся писати вам, многы страны римския не возмогли быша вомѣстити писанія книгъ, но предахом конецъ писму.

Во славу Отцу безначалному и Сыну соприсносущному и святому Духу от Отца исходящу единосущную Тройцу покланяему и славиму во безконечния вѣки вѣком. Аминь.

Коли порівняти запит і відповідь, дивно стає поперед усього, чому прот не відповів в тім самім порядку, в якім були звернені питання до нього. В письмі Лацка просило ся наперід о виклад з святого письма про справу позагробового житя, а в відповіди збиває прот уперід помилки протестантської віри. Щойно по сім іде в формі виривку або змісту більшої цілости відповідь на початкове питаннє. Відповідь прота має заголовок річевий. Він посилає своє посланіє „противо учения Лютера“ і „свѣтлому королю Янушу, всей угорской землѣ содержителному“ й „ко всѣмъ слугам римским, даже до самого папежа“, посилає не тільки в своїм імени як прот і протосинїел константинопольського патріярха, але й в імени всїх ігуменів і духовників Афона. Хоч по думцї прота Лютер „блудитъ“, „отнюдъ християнин не ест, но нечестивъ Евреянинъ и Турчин“, „безумный“ й „окаянный“, все таки він стараєть ся збити помилки релїґійного противника святим письмом. Инша річ, що цитати з святого письма змішані з леґендами про святого Григорія Двоєслова або про Юрія. Не зашкодить зазначити, що збиваннє Лютерових помилок кінчить ся словами: „Сия о сем дозде конец“, а друга частина починаєть ся: „Сія от выш'писанныхъ титулехъ из'вѣстихом вам от божественныхъ писаніи отвѣты“. По сих словах може преспокійно стояти закінченнє цїлого посланія: Во славу Отцу...

Тимчасом починаєть ся третїй роздїл і то дивними словами: „Паки яже вопрошаетъ свѣтлое ти кролевство, да дамо отвѣт' о рим'ской церкви“. Тяжко припускати, щоб прот, відписуючи королеви, призабув, що про щось подібне не питав король і не міг питати, як що носив ся з думкою поладнати релїґійні спори в своїм королївстві при помочи собору з відпоручниками всїх віроісповідань. Зрештою у заголовкови посланія прота зазначено виразно, що воно звернене проти навчання Лютра, а нема й згадки, що й проти римської церкви. Навіть, коли припустити би, що доданнєм сього третього роздїлу бажав

прот дати недвозначно пізнати, що про злуку з римською церквою з сих і сих причин не може бути й мови, то як вияснити таке місце, коли третій розділ був складовою частиною послання прота? По оповіданню про спосіб вибору папи продовжаєть ся ось як текст: „И тако сотворяютъ папу. И сице творящихъ ради пастырей рим'скія церкве, якоже и нынѣшный учителъ Лютер учит, еже и сами свидѣтелствуете, пишуще к' нам его без'божная учения“. Перший цілий розділ був звернений проти Лютра, тут покликуєть ся на Лютра, хоч рівночасно згадуєть ся при сім про „его без'божная учения“. Се явна недорічність.

Поясеюю собі справу тим способом, що розділ проти римської церкви є пізнійшим додатком православного автора, звязаним з посланієм в полемічних цілях з римо-католиками. Сим робом легко пояснити різницю тону в першім і другім розділї з одного боку, а в третім з другого; там тон спокійний, в третім розділї гострий, на що звернув уже увагу Дашкевич. Сим робом можна виясенити, чому неоднакова доля стрінула дійсне посланіє і додаток в розвитку української релігійної публіцистики. Вже Петров указав на спільні точки сього додатку й двох писань XVI в.: „На богомерзскую на поганую Латину, которыи папежи хто что въ нихъ вымыслилъ въ ихъ поганой вѣрѣ, сказаніе о томъ“ і „новосложено сіе поученіе въ Литваніи нарицаемымъ Цоззлшз логоѳетомъ“. В одній редакції першого з сих „сказаний“ вставлене оповіданнє про пригоду з папісою (відому Герасимови Смотрицькому, як свідчить його книжка „Ключ царства небесного“ з 1587 р.), а в поученнє льоґофета, зложене в Литванії, вставлене оповіданнє про прикликаннє папою Львом короля Кароля до Риму й про наслідки сього призиву. На жаль сї два тексти не опублїковані. Але заступить їх в части текст „Слова нѣкогда давно на Римянъ у старыхъ кройникахъ писаного о ихъ отщепенстве и о ихъ папахъ блудныхъ, Петрѣ гугнивомъ и яко жонка нечистая папою бысть“, опублїкованого Андрієм Поповом в числї „Обличительныхъ списаній противъ Жидовъ и Латинянъ по рукописи Императорской Публичной Библіотеки 1580 гора“ (Москва, 1879, відбитка з „Чтеній“, стор. 32—40). Не з посланія прота Гаврила „зроблено витяг в Супрасльськім полемічнім збірнику 1578—1580 р.“, як думав Петров, бо відповідний текст „Слова“ ширший в порівнанню з текстом „Отвѣта“ прота Гаврила, отже скорше відповідний текст „Отвѣта“ є витягом тексту „Слова“ чи якогось иншого спільного жерела. Думаю, що було се осібне

писаннє про роздїл східньої і західної церкви, в яку ввійшло лубочне оповіданнє „о папахъ блудныхъ и яко жонка нечистая папою бысть". А що такими оповіданнями найбільше воювали протестанти, нїчого дивного, що знайшла ся тут відсилка на нинїшнього учителя Лютра. Своєю дорогою згадка за Лютра могла бути одним з тих лучників, що на думку некритичного компілятора вязали посланіє прота Гаврила з противапським памфлетом. З деяких признак видно, що сей противапський памфлет переложено з латинської мови на церковно-славяньску у південних Славян. Звідти легко було йому дістати ся до українських земель. В збірнику, що дав тему для вище обговорюваної статї Петрова, є також „Повѣсть о разореніи Аѳона латиномудрствующими въ 1276 году" з цікавою заміткою: „Сия повѣсть принесена бѣ изъ Святой горы калугеры у мнастырь Супраскій въ лѣто отъ созданія миру 7054-е и въ то жъ лѣто и въ сію книгу вписано" [1]), себто 1546 р. Здаєть ся, сею дорогою дістало ся на Україну й посланіє прота Гаврила.

Одначе як і входив початок третьої части (III) у відповідь прота, щоб зазначити непримиреність Афонської гори з римською церквою, текст сеї третьої части безумовно не міг мати фантастичної історії розриву обох церков, спеціяльно оповідання про папісу. Слова: „Якоже и нынѣшный учителъ Лютер учит, еже и сами свидѣтелствуете, пишуще к' нам его без'божная учения" — вказують, що вони являють ся продовженнєм такого попереднього тексту, де вказано на такі самі помилки римської церкви, які посланіє приписало Лютрови.

Що торкаєть ся авторства посланія, нема нїяких непохитних доказів бачити в Лацкови Єроніма Лаского. Правда, з 1524 р. є оповіданнє Еразма Роттердамського, яке позволяє витворити собі деякий погляд про відношеннє Лаского до Лютра [2]), але

---

[1]) Труды Кіев. Дух Акад. 1894, № 2, стор. 170.

[2]) Ось оповіданнє Еразма Роттердамського, з яким познайомив ся Лаский в 1520 р. в часї свойого побуту в Брюкселї. „Як я впровадив Єроніма до моєї бібліотеки, згадав він за Лютра й спитав, чи дїйсно має таке велике знаннє, а коли я віддав належні похвали його науцї, запитав мене, що думаю про його доґми. Я відповів, що хоч не знаю їх докладно, одначе не міг би заперечити, що в його науках богато справедливого й що дуже гаряче поборював він деякі надужиття, що є у нашім костелї. Далї спитав мене, яке з його писань цїню найвище. Я назвав твори Commentarii in viginti psalmos і De quattuordecim spectris, підкреслюючи, що признають їх добрими навіть ті, котрі засуджують усї инші його працї, хоч — додав я — і тут є деякі погляди, йому тільки

й воно в отсїй справі нїчого не рішає. В 1525 р. видав Еразм своє писаннє „Modus orandi Deum“ з передмовою, адресованою „Clarissimo Poloniae baroni Hieroslao de Lasko et in Rithuania Palatino Siradiensi“. Одначе тяжко припустити, щоб латинський третїй чи шестий відмінок (припустивши, що первісний текст був латинський) узяв перекладач тексту на церковно-славянську мову за перший відмінок. Зрештою зміст посланія за наївний для ступня освіти Єронїма Лаского, а до сього в 1534 р. стояв він уже по сторонї Фердинанда, за що й увязнили його 31 серпня сьогож року.

Нема потреби здогадувати ся, що автор посланія підписав ся аж здрібнїлим іменем Володислава. Не є також Лацко ідентичним з назвищем, зацитованим Дашкевичем з документу 1533 р., бо сей уже тодї змінив „et voluntatem et dominum“. Прізви-

---

властиві. На се усміхнув ся Єронїм, з притиском повторяючи слова: і тут є деякі погляди, йому тільки властиві. Така була наша перша розмова в сїм предметї, з якої анї він не міг зрозуміти, що думав я про Лютра, анї також я додумати ся його гадки що до сього.

Коли знов відвідав мене припадково, межи ріжними паперами лежав на столї лист, який одержав я недавно передтим від Лютра. В сїм письмі, не знаю, яким робом спостеріг кілька слів, з яких здавало ся йому, що Лютер не дуже звичливо успосіблений до мене. Незабаром, розмовляючи, завважив я, що Єронїм якби старав ся присвоїти собі сей лист. Удаючи, що сього не спостерігаю, узяв я його з його рук і назад положив на столї. Потім пішли ми до моєї робітнї, де розмовляли трохи зовсїм про що инше. Серед того зауважав я, що воєвода знову держав сей лист в руках, стараючи ся його сховати. Тодї скликнув я, сміючи ся: „Як бачу, задумуєш допустити ся деякої крадежи“. Він також розсміяв ся і зовсїм не заперечив, а як я запитав його, в якій цїли хотїв се зробити, відповів: „Скажу тобі цїлу правду. Багато старало ся пересвідчити нашого короля, що межи тобою і Лютром найтїснїйші зносини; проти оскарженням сього роду се письмо буде найлїпшим свідоцтвом“. „В сїй цїли — відповів я — подам тобі ще більше способів, а саме автоґраф сього листу, скоро тільки його перепишу, а крім сього два инші, в яких він ще з більшою ненавистю висловлюєть ся про мене. Сим робом могти меш усїх пересвідчити, що зовсїм не вяжуть мене з Лютром такі близькі звязи, як говорить богато з неприяючих менї“. Иншим разом запитав мене, чи не пишу чого проти Лютра Я відповів, що я так занятий багато роботами, яких я мусїв конче підіймити ся, що зовсїм недостало би менї на се часу“. Тодї оповів Єронїм, як дуже обурений був на Лютра польський король, що одному з численних прихильників Лютра в Польщі велїв загарбати цїлий маєток на річ королївського скарбу з причини, що знайдено в його домі якийсь твір Лютра (пор. Hieronim Łaski przez Aleksandra Hirschberga, Львів, 1888, стор. 28—29).

ще Лацко румунське. Один Лацко був волоським господарем в другій половині XIV в. (1365—1374). Тому найправдоподібнійше Лацко се Румун, один з тих вельмож, завдяки яким одержав Заполія престіл і на яких помочи консеквентно опер своє панованнє. Лацко от Моцещи — се прізвище з назвою села посідання або походження або й одного й другого разом. Льоґофет означає підканцлера; ще один доказ, що автором не є Лаский, який називав ся би великим льоґофетом як найвищий канцлер і перший достойник держави. В приложенню до посланія льоґофет Лацко відповідає льоґофетови Цоззлше, що зложив своє „поученіє" в Литванії.

Вид Плїснеська в „Словѣ о полку Игоревѣ“.[1]

Написав ***Василь Щурат.***

В „Словѣ о полку Игоревѣ“ великий князь Святослав, оповідаючи боярам свій зловіщий сон, кінчить такими словами: „всю нощь съ вечера босуви врани възграяху оу Плѣсньска на болони, бѣша дебрь Кисаню и не сошлю къ синему морю“. Перший видавець „Слова переклядавъ се по московськи: „будтобъ во всю ночь съ вечера до свѣта вороны каркали, усѣвшись у Плѣнска на выгонѣ въ дебри Кисановой и не полетѣли къ морю синему“. Такий переклад засвідчив від разу, що перекладчикови в староруськім тексті не все було ясне, та що той текст представляв ся йому попсованим. Не розумів він слова „босуви“ і вважав конечно потрібними поправки для висловів „бѣша дебрь Кисаню“ і „не сошлю“. Справедливо одначе зауважив у примітках до слів „Плѣсньска“ і „болони“, що перше означає давній город у галицькім князестві, а друге — порожний простір між валами за городом, який, на приклад, у Києві, при шляху до Межигорського монастиря, так і зветь ся з давна „оболонье“.

Що в 1800 р. було неясне, і язиково чи льоґічно недоладне, те остало ся таким через ціле століттє й пізнійше, зав-

---

[1]) Ся стаття була зреферована на засіданню фільольоґічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка вже 7 цвітня 1906 (гл. Хроніка Н. Т. ім. Ш. ч. 26, ст. 14). На реферат поклякував ся Ів. Франко, рецензуючи книжечку проф. Романа Заклинського п. з. „Поясненє одного темного місця в Слові о полку Ігоревім (Львів 1906) в „Записках“ (т. LXXI, ст. 201). По двнайцятьох роках, друкуючи статтю, я її дечим доповнив.

даючи багато мозоли незліченим коментаторам і перекладчикам[1]).

Для вияснення слова „босуви" предкладано поправки: „бусови" (з огляду на „время Бусово" і „Бусову гору" під Києвом), „буси" (у значінню: темні, чорні), „босыи" навіть „бо соуи". Найщасливійшою можнаб уважати поправку Максимовича: „бѣсови", бо дає воронам епітет згідний з народною звичкою[2]).

Далеко більше трудности насуває дальше: „бѣша дебрь Кисаню". Найменше промахів допускали ся ті, що добуваючи змислу тих слів згідно з перекладом Мусін-Пушкина, силкувались тільки граматично погодити їх із собою й читали: „бѣша въ дебри Кисани". Від них не дуже віддалював ся й польський перекладчик „Слова" Бельовський, спираючись при своїм прозовім перекладі на читанню: „бѣгоша къ дебри Кисаню"[3]). Менше щасливий був мій помисл, в части позичений у Вяземського й Вельтмана, принятий Ів. Франком: уважати „бѣша" не цілим словом, але тільки відірваним кінцем якогось слова (кінцем перехідного дієслова), від якого був би залежний 4-ий відмінок: „дебрь Кисаню"[4]). Та вже з фантазії виведені такі поправки тексту як у Барсова „дебрьская Сань"; або в Партицького „дебрь Искань"; про инші, ще дивогляднійші вже й не говорю. Не могучи уявити собі виду Плїснеська з болонем і деброю, Барсов і Партицький дебри глядали

---

[1]) Найважнійше, сказане коментаторами й перекладчиками з приводу виясьнювання наведеного уступу „Слова", зібрав до купи проф. Заклинський, доповнюючи давнійшу збірку Барсова, в чім і бачу єдину вартість його публїкації. Тому тут уважаю непотрібним докладнійше цитованнє книг і статей зацитованих у книжечцї проф. Заклинського.

[2]) Зближував „Слово" до народної поезії вже в 1818 Ад. Чарноцький (З. Д. Ходаковський) у своїх „Przypisk-ах" до статті „O Słowiańszczyznie przed Chrześcijaństwem (Ćwiczenia Naukowe, 1818, т. II, ст. 28). Він же й мав заповідати виясненнє „Слова" при помочі українських народних пісень (В. Доманицький: „Піонер української етноґрафії" в „Записках" т. LXV, ст. 22).

[3]) Aug. Bielowski: Wyprawa Igora na Połowców. Львів 1833, ст. 42: „biegły ku debrzy Kisańskiej".

[4]) „Записки" т. LXXI, ст. 202. Франко приняв той помисл після прочитання мого реферату на фільольоґічній секції Н. Т. ім. Ш. Того помислу я держав ся в своїм перекладї „Слова" (Пісня про поход Ігоря Святославича" Львів 1907, ст. 18 й замітка 36-а; друге виданнє: Слово про похід Ігоря Святославича, Львів-Київ 1918).

деїнде — один над Сяном, другий в Сяніччині й відповідно поправляли слова „дебрь Кисаню".

Що до останнього речення „и не сошлю къ синему морю", то з усїх пропонованих доси поправок найможливійшою з огляду на природність і льоїчність вислову — у звязку з попереднім — треба вважати поправку Вельтмана: „и несоша ся къ синему морю".

Взагалї-ж про всї поправки в текстї „Слова" скажу, що найлїпші, найбільш оправдані з них ті, які з дохованого тексту найбільше уратовують і завдають йому найменше насильства.

Руководячись сею гадкою, я на основі сказаного висше про обговорюваний уступ „Слова" міг би допустити в нїм таку коректуру: „всю нощь съ вечера бѣсови врани възграяху оу Плѣсньска на болони, бѣша въ дебри Кисани и несоша ся къ синему морю". Таке читаннє тексту бодай не псувало би змислу його, не вносилоб до нього ніякого чудацтва. Але все таки воно ще не вдоволяюче, бо ще за богато в нїм поправок: „бѣсови" замість „босуви", — „въ дебри Кисани" замість „дебрь Кисаню", — „несоша ся" замість „не сошлю". Спираючись на власні студії, присвячені „Слову", я стрібую зредукувати ті поправки „ad minimum", а те, що з них останеть ся, сильнїйше, ніж доси се зроблено, умотивувати.

Найлекше менї виказати злишність поправки слова „босуви" на „бѣсови". Срезневський своїми „Матеріялами для словаря древне-русскаго языка" (Спб. 1893) помагає ствердити, що „босувъ" (= босовъ) є прикметником утвореним від іменника „босъ", що значить: діявол, *δαίμων*, diabolus, як видко з такого цитату: „Отъ закона же твоего оудалиша ся, далече бо быша отъ своея чести и Бога босове" (Пс. CXVIII., Толк. Пс. XI. в. л. 237). „Босуви" — значить ся — має таку саму рацію єствовання, що й „бѣсови"[1]).

Вислів „бѣша дебрь Кисаню" представляв доси більше трудностий при виясню̂ванню — після моєї думки — лиш тому, що передовсїм хибно переводжено аналїзу його й не узгляд-

[1]) Наслїдком такого ствердження безцїльні будуть усякі звязування слова „босуви" з князем Бусом, з горою Бусовицею під Києвом, і з селом Бусовиськами в Самбірщині, а хочби навіть із близшими до Плїснеська Бусляками (називаними в давних актах полем „na Bocianowem gnieździe"), що знаходять ся лїворуч при дорові з Підгорець до Ясенова.

нювано анї анальоґічних місць зі „Слова“, анї тих відомостий, які передано нам про палеоґрафічні прикмети затраченого рукопису. Аналізуючи сей вислів, я вважаю „бѣша“ (були) присудком, що відносить ся до підмета попередного речення: „врани“. По „бѣша“ не можна сподіватись предмета в 4-ім відмінку; отже „дебрь Кисаню“ може бути лиш прислівниковим означеннем на питанне: де? Значить ся, поправка „въ дебри Кисани“ булаб тут уже відповідна й можнаб її приняти, колиб ніяк инакше не вдалось аж без трех поправок обійти ся. Але-ж, на щасте, в самім „Словѣ“ читаєть ся, що Ярославна раз „плачетъ во Путивлѣ“, другий раз „плачеть Путивлю городу“. Значить ся, на питанне „де?“ відповідаєть ся іменником або в 7-ім відмінку з приіменником „въ“ або в 3-ім відмінку без приіменника подібно, як і на питанне „коли?“, на приклад: „погасоша вечеру зари“, або „избивая гуси и лебеди завтроку и обѣду (и ужинѣ)“. Так і в „бѣша дебрь Кисаню“ вистане одна дрібна поправка: замість „дебрь“ — „дебри“, щоб на питанне „де?“ одержати відповідь двома іменниками в 3-ім відмінку без приіменника: „дебри Кисаню“. І ся єдина поправка, яку допускаю, не буде довільна. Спираєть ся вона на палеоґрафічних поміченнях, що їх пороблено при відчитуванню затраченого рукопису, а саме на тім спостереженню, що рукопис був пізною копією, писаною западно-руським скорописом кінця XVI або початка XVII ст. з характеристичним мішаннем подібних ґрафічно букв (а — о, ь — ѣ, п — ш, м — ж — ш), глухих із голосними, з безлічю паерків, надписних букв, титл і взагалї з невиразністю почерку[1]). Глухе ь замість голосного и маємо саме в „дебрь“ замість „дебри“[2]), як у иншім реченню „Слова“: „печаль жирна тече средь земли рускыи“ замість „среди“ (пор.: въ полѣ незнаемѣ среди земли половецкыи).

Палеоґрафічними прикметами рукопису „Слова“ я оправдую й Вельтманову поправку: „несоша ся“ замість „не сошлю“. Копіюючи зі старшого рукопису писаного уставним письмом, копіст дуже легко робив помилки в розділюванню слів; раз їх не-

---

1) Е. В. Барсовъ: Слово о полку Игоревѣ какъ художественный памятникъ Кіевской дружинной Руси, Москва 1887, т. I, ст. 84—86, 90, 93.

2) Приймаю форму 1-ого відмінка однини „дебрь“, що в „Матеріялах“ Срезневського назване дуже звичайним словом зі значіннєм збіча гори, долини порослої лїсом (φάραγξ, vallis, convallis).

потрібно стягав, другий раз таксамо непотрібно розділював. Тим пояснюють ся такі писання, як: „къ мети“ (къмети); „свистъ звѣринъ въ стазби; дивъ кличетъ връху древа“ (свистъ звѣринъ въста; зби ся дивъ, кличетъ връху древа); „по морію“ (Поморію); „по Сулію“ (Посулію); „небылонъ“ (не было нъ); „повелѣя“ (повелѣ яти); „(сы це и“ (сыцеи); „по скочи“ (поскочи); „мужа имѣся“ (мужаимѣ ся); „Затвори Днѣпрь темнѣ березѣ“ (Затвори днѣ прь темнѣ березѣ) і т. п. Поправленнє „несошлю“ на „несоша ся“ сперте передовсім на шуканню природности вислову в звязку з попередними реченнями, дальше на ствердженім факті мішання букв, а вкінці на часто спостеріганім у рукописах кінця XVI і початка XVII ст. викидуванню слова „ся“ над дієслово й означуванню його по просту точкою під каблучком (͡·), що читачеви або й копістови легко було переочити й читати в „Словѣ“: „древо стугою къ земли преклонилось“ і „прѣклонило“; „зби“ замість „зби ся“; „Ярославнынъ гласъ слышитъ“ замість: „слышитъ ся“; „говоръ галичь убуди“ замість: „убуди ся“; „несоша“ замість: „несоша ся“.

Зредукувавши таким чином поправки в цілім уступі з шести на дрібнійших три й умотивувавши їх з увагою на цілий текст „Слова“, читаю поправлений уступ так: „всю нощь, съ вечера босуви врани възграяху оу Плѣсньска на болони, бѣша дебри Кисаню и несоша ся къ синему морю“, (в перекладі: „всю ніч з вечера бісові ворони грали під Плїснеськом на болонї, були в дебрі Кисанї й несли ся до синього моря“).

Щоб запєвнити повну незайманість усталеному текстови, оставалось би ще доказати, що той текст справдї рисує нам реальний вид галицького Плїснеська так, як він міг представляти ся поетови XII ст. й кождому, кому тільки хоч раз довелось його бачити. Вказане се тим більше, що поясниванне „Слова“ стрічало ся й доси ще стрічаєть ся з непереможними трудностями особливо в таких місцях, де нам бракує відомостий з топоґрафії й топоґрафічної номенклятури, наслїдком чого в нас нема певности, чи, на приклад, згадувана в „Слові“ кілька разів „каяла“ має дійсно реальну вартість чи тільки поетичну, чи вкінці не є якоюсь иншою попсованою назвою. Тим самим пояснюєть ся й трудність у виясненню місця: „Се оуримъ кричать подъ саблями половец-

кыми", де добачують давну українську місцевість Рим (нині то хуторець, то коршму)[1], але й біблійну Раму й іншу всячину. Рівно-ж тільки несвідомість топоґрафічних прикмет і назв із найблизшого окруження Плїснеська була в Буслаєва підставою до творення „дебрьскои Сани".

Заінтересовання Плїснеськом, як історичною й археольоґічною особливостю, виявило ся в Галичинї вже на самім початку XIX ст. саме завдяки тому, що згадуєть ся воно в „Словѣ". Вийшло воно з кружка львівських Василіян, а першим, що зайняв ся дослїдом останків старинного Плїснеська на місци був василіянський прокуратор о. Варлаам Компаневич, історик і археольоґ по замилуванню.

„В 1810 р., — пише о. Компаневич — щоб ужити свіжого повітря й оглянути приємну околицю, в місяци серпнї загостив я до монастиря в Підгірцях. Невдовзї прибув туди-ж по найвисшому надворному розпорядкови „фервальтер" з Унева п. Гайслер в товаристві писаря на перегляд монастиря. Заки розпочав своє урядованнє, познакомивши ся зі мною, постановив наперед оглянути положеннє місця, ґатунок землї, її придатність і т. ин. Від східно-полудневої сторони до монастирської садиби прилягає висока замкова гора, називана загально Лисою; на нїй колись був замок, нинї тільки слїди знищення; у стіп-же гори веть ся гарний шлях аж до міста Бродів. Були ми також на верху монастирської гори, себ-то на Плїснеську, де знайшли гарну рівнину, поле й монастирський сад; серединою рівнини тягнуть ся вали й рови три рази, в значнім віддаленню від себе, аж через хребет Лисої чи замкової гори; між ними густо засїяні могили, менші й більші, а на них відвічні дуби".

Не могучи довідатись нїчого про минуле Плїснеська і походженнє його могил, о. Компаневич і Гайслер, за дозволом доміпії, казали розкопати три могили: одну велику і дві менші. „Візвані до того люди — каже о. Компаневич — довго не хотїли діткнути ся мотикою здутих горбів, поки ми урочисто не запевнили їх, що всю пімсту злих духів, яка з того вийшла би, беремо на себе. В розкопаних могилах ми знайшли кости, себто скелети людські, уложені „pionowo" на поверхні землї, в менших двох могилах по одному, а в більшій два; при тих скеле-

[1]) Ол. Маркович: Замітки до „Записок" у „Записках" т. XLII, Misc., ст. 2.

тах знаходили ся великі цвяхи зелїзні, скла і кавалки черепів; земля, що з неї висипано могили, була навожена"[1]).

На сїм і обмежили ся спостереження о. Компаневича і Гайслера в 1810 р. Тодї-ж забрав ся о. Компаневич і до списання історії монастиря на Плїснеську, зобовязаний до того місцевим ігуменом о. Ґімназієм Дашкевичем, котрий дав йому й матеріял — монастирську хронїку (Синопсіс)[2]).

В 1833 р. Плїснесько знову звернуло на себе увагу двох любителїв старини, ґр. Тита Дзялиньського і ґр. Льва Ржевуського. Вони знову розкопували там деякі могили і відкрили, як каже о. Компаневич, не мало рідких особливостий. Але фахозі й докладнійші розкопи майже двайцяти могил на Плїснеську перевів аж 1879 і 1882 р. Земенцкий,[3]) даючи змогу ствердити, що те згадуване в лаврентієвськім лїтописї під р. 1188, а в волиньскім під р. 1231 Плїснесько переховало в своїх могилах слїди культури свіжо твореної української держави, з чим згодили ся потім Ізид. Шараневич[4]) і Мих. Грушівський,[5]) котрі занімали ся археольоґічними розкопами в недалекій околицї Плїснеська, в селї Чехах.

Розкопуючи в 1895—1896 передісторичні цвинтарища в Чехах і Висіцьку, Шараневич заінтересував ся також Плїснеськом, а саме топоґрафією й топоґрафічною номенклятурою його. Чому одначе на місци сам не прослїдив її, невідомо. Щойно пишучи в 1897 р. звідомленнє до ц. к. Комісії для памяток штуки й історії в Віднї, в цїли доповнення його відомостями про згадані в „Словѣ" болоне і дебру Кисань звертав ся до висіцького пароха о. Юліяна Дороживського з відповідними запитаннями листовно.

[1]) Barl. Kompaniewicz: „Wiadomość o Podhorcach i klasztorze bazyliańskim" („Lwowianin", 1838, т. VII, ст. 27).

[2]) Заки „Wiadomość" о. Компаневича появила ся у „Lwowianin-ї", користав з його історії монастиря на Плїснеску кс. Фр. Сярчиньський (Ms. бібліотеки Нац. Інститута ім. Оссолїнських). Витяг із неї подав Коссак у своїм „Шематизмѣ провінціи св. Спасителя Ч. С. В. В. въ Галиціи" (Львів 1867, ст. 17). Пізнїйше, в 1890 р. опис і більші виїмки з „Синопсіса" оголосив Мирон (Ів. Франко) в „Кіевской Старинѣ". Лїтоґрафований вид монастиря на Плїснеську з першої половини XIX ст. подано у львівськім Піллеровім альбомі „Galicya w obrazach".

[3]) Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, т. I, VIII, XI.

[4]) Teka konserwatorska, т. II, ст. 16.

[5]) „Записки", т. XXXI—XXXII, ст. 21—22.

Від о. Дорожинського одержав я в 1905 р. два дотичні листи Шараневича, а окрім них ще й листи о. Ол. Пристая з Підгорець і о. Теоф. Ґутковського з Ясенова, на основі яких о. Дорожинський дав відповідь Шараневичеви[1]).

В листі, писанім зі Львова дня 17 лютого 1897 р., Шараневич, запитуючи про Кисань, просив о. Дорожинського провірити, чи не називаєть ся так у його околиці ліс, дебра, поле, взагалі яке-небудь урочище. Замічав одначе рівночасно, що дебра Кисань, певнійше ніж під самим Плїснеськом, була — по його думці — між Чехами й Висіцьком, або між Дубєм і Суходолами на урочищі званім доси Золотою Брамою, або між Ясеновом і Підгірцями, де на мапах австрійського ґенерального штабу зазначено замчище, а недалеко від нього вивіз (wywóz — wąwóz). Про болоне писав Шараневич, що по його думці коло Плїснеська болоня т. є. отвертого, рівного поля, нема иншого, як рівне поле між Чехами й Висіцьком. Вкінці просив ще подати йому незвичайні прізвища (cognomina) мешканців Висіцька з давних і новійших метрик.

Щоб відповісти Шараневичеви, о. Дорожинський, не вивідавшись нїчого в Висіцьку, звернув ся за потрібними інформаціями до священиків сусїдів. На відповіди їх чекав довго, бо аж до цвітня. Тоді відповіли йому о. Ол. Пристай з Підгорець листом із дня 2 цвітня 1897 і о. Теоф. Ґутковський з Ясенова листом із дня 11 цвітня 1897.

О. Пристай писав, що назви Кисань на Плїснеську і в Підгірцях зовсїм нема, а є тільки назви Кицарки або Кисарки і Сеньки. Кицарками або Кисарками з давних давен називаєть ся долина і збіч гори на Плїснеську, що звернені до шляху з Бродів на Золочів і є продовженнєм городища до полудня. Сеньками називають ся дебри під монастирем на Плїснеську, де нинї розкинуті хатки. Стежка, що веде Сеньками називаєть ся Топірки. Можливе, — писав о. Пристай — що Кицарки або Кисарки то „перекручене віками" Кисань.

З Ясенова о. Теоф. Ґутковський доніс, що Кисань або Кисаня — то дебра між Підгірцями і Плїснеськом. Дебра між Підгірцями і Ясеновом називаєть ся деброю Турчина, або по просту вивозом (wąwóz). Замчища в Ясенові не знають; поля від Ясенова в сторону Підгорець називають Лази-

[1]) Всї чотири листи друкую при кінцї в „Додатках".

щем. За деброю чи вивозом Турчина є горб називаний Холмець. Надто-ж є в Ясенові й Кисарева діброва. Инші топоґрафічні назви відносять ся до давного ясенівського монастиря.

Відомости одержані від о. Пристая і від о. Ґутковського переслав о. Дорожинський Шараневичеви в листах із 5 і 12 цвітня 1897 р., додавши від себе, що в Висіцьку є сіножать на Кисерейовім, а була давнійш родина Кисереїв.

Шараневич, дякуючи о. Дорожинському за оба листи письмом із 15 цвітня 1897, назвав відомість о. Ґутковського інтересною й дуже важною для української історії та заповів, що подасть її зі своїм коментарієм „въ всеуслишаніе всему рускому и въ загалѣ ученному міру", як тільки вона дійсно серед народа переховуєть ся. Так вияснилось би в належитий і простий спосіб темне місце в „Словѣ", над котрим від 1839 р. ломили собі голови, передовсім у Росії, перші корифеї науки. Просячи о. Дорожинського сконстатувати „на певно" називанне означеної дебри Кисанью, просив рівночасно пересвідчити ся, чи збіч гори Кицарки сходить ся з тою деброю або частію її та чи назва Кицарки в Плїснеську і в Підгірцях прикладаєть ся также до тої цілої дебри, котру в Ясенові деброю Кисанью називають. Колиб так було, — писав Шараневич — то і висіцьке Кисерей мало би звязок із Кисанью. В тім самім листї запитував, чи не називають ся отверті поля в Плїснеську, Підгірцях або Ясенові болонями та чи нема такого болоня коло дебри Кисанї. Знаючи, що в Чехах є родина Кисів, яка має походити з Ражнева, просив вивідати ся, чи є в Ражневі родина Кисів, Кишів або Кишаїв та чи не ріжнить ся вона будовою лиця, чашки, зростом від решти населення. Що до ясенівського Лазища просив переконати ся, чи не є воно схоже з Перелїзками між Заболотцями і Ражневом. Всї ті відомости причинились би — по думцї Шараневича — до вияснення ґенези передісторичних цвинтарищ у Чехах і Висіцьку. В „post scriptum" Шараневич питав еще раз, чи в Висіцьку нема піль званих болонями і просив прислати йому также топоґрафічну номенклятуру звязану з ясенівським монастирем.

Провіренне потрібних Шараневичеви відомостий було, видко, для о. Дорожинського трудне. Не подав і Шараневич пояснення темного місця в „Словѣ" до відома ученому світови. Мав, значить ся, деякі сумніви. Що-йно в десять літ опісля появилось (передруком з „Діла") „Поясненє" проф. Р. Заклинського, котрий

в осени 1905 р. вибрав ся до Плїснеська, оглянув його з ігуменом монастиря о. Григ. Залуцьким ї знайшов там — на захід від Плїснеська — довгу дебру, що „має тепер імя Кисаня або Кисниця“, а за давними валами і ровами замковими — на північний захід — болоне[1]). Таке відкривши, проф. Заклинський написав: „З причини, що інтерпрети потапали в здогадах, що то могло би значити „бѣша дебрь Кисаню“ і кождий з них викладав ті слова на свій лад, як знаємо (дуже удачно і бистроумно професор Омелян Огоновський), то думаю, що споминка про „дебрь Кисаню“ в Слові відносить ся до дійсної Кисанї то єсть до дебри повисше згаданої, що називає ся Кисаня або Кисниця. Ми бачимо, що в дійсности єсть не лише Кисаня, але також і „дебрь“. З того видно, що автор Слова висловлював ся зовсїм реально, бо згадавши Плїснисько та болонє коло него, спомянув також і Кисаню та ще і дебру. Крім того бачимо, що автор Слова не потребував висилати ворон з Плїсниська аж над ріку Сян, віддалену до 300 кільометрів. Так отже видимо, що віднайшла ся Кисаня. Яка-ж то розвязка проста, звичайна, а правдива, до тепер для всїх карколомна. От і розвязаний ґордійський вузлик“[2]).

Поминаючи на разї питаннє, на скільки могло би причинити ся до вияснення темного місця в „Словѣ“ сконстатованнє, що якась дебра під Плїснеськом нинї називаєть ся Кисанью, відкриттє проф. Заклинського зроблене після давнїйших пошукувань Шараневича вважаю що-найменше поверховним. Передовсїм забракло Заклинському тої обережности, яка веліла Шараневичеви не лиш визбирувати ріжностороннї свідоцтва прикладання назви Кисанї до якоїсь дебри в околицях Плїснеська, але — і се тут найважнїйше — провірити також матеріял зїбраний при помочі інтелїґентнїйших осіб безпосереднїм вивідуваннєм серед простого народа. Наслїдком браку такої обережности, або — скажу инакше — тільки завдяки своїй необережности проф. Заклинський знайшов на Плїснеську назву Кисаню, якої десять лїт раньше не міг там знайти о. Пристай, не міг ствердити Шараневич. Легко знайти, де хтось уже згубив. Шараневич своїми пошукуваннями за деброю Кисанью на Плїснеську спопуляризував її так, що пізнїйше тямив її вже неодин з мешканцїв монастиря й міг її при-

[1]) Заклинський: op. cit., ст. 8—9, 11.
[2]) Idem, ст. 39–40.

своїти собі неодин із селян, якого про дебру Кисань у монастири випитувано. Загал селян одначе ані на Плїсneськy ані в найблизших околицях дебри Кисанї не знає; не називає так нї тої дебри, що її означив проф. Заклинський, нї другої, яку означував о. Ґутковський. Инша справа з болонем, але хоч у сїй справі й проф. Заклинський може мати рацію, належить відразу зауважити, що слово „болоне" на означенне рівного, отвертого поля є в українського простого народа, як се замічував уже давно й Калайдович, дуже звичайне[1]), а рівних отвертих піль, і то більших, називаних болонями знаходить ся трохи дальше від Плїснеська кілька.

Все сказане з приводу відкриття проф. Заклинського спертей на моїх власних дослїдах і провірках пороблених весною 1906 р. в Підгірцях на Плїсneськy і в околиці. Помічні були менї при пошукуваннях не лиш ігумен о. Залуцький і мій шкільний товариш о. Сапрун з монастиря, але й доохресні священики, окрім оо. Дорожинського і Ґутковського також оо. Григ. Купчинський з Кадлубищ, Тома Дуткевич з Чішок, Юл. Дуткевич з Дубя, передовсїм же самі селяни з Підгорець і околиці, в якій топоґрафія й топоґрафічна номенклятура Плїснеська вже хоч би тому популярна, що туди на всякі празники й відпусти рік-річно стягаєть ся багато доохресного народа.

Провірюючи відомости зібрані Шараневичем, я переконав ся, що найточнїйші подав йому о. Пристай з Підгорець. Відомости від о. Ґутковського показали ся рівнож точні з винятком тої одної, що дебра між Підгірцями й Плїснеськом, котра є неначе продовженнєм дебри під Плїснеськом, називаєть ся Кисань або Кисаня. Впрочім і сам о. Ґутковський, пишучи: „Дебра по назві Кисань або Кисаня — єсть то дебра зараз за Підгірцями" і т. д., не твердив, що так її дійсно називає народ. Писав, прикладаючи більше вагу до показання дебри під Плїснеськом, нїж до питання, чи народ називає яку дебру Кисанью. В моїй устній розмові з ним се вповнї вияснило ся.

Як Шараневичеви, так і менї важним видалось було довідати ся, чи дебра між Плїснеськом і Підгірцями, називана Кисарками або Кицарками, називаєть ся таксамо в дальшім продовженню в сторону Ясенова. Показало ся, що нї. А що ясенівську дебру Турчина називають також, навіть частїйше,

[1]) В Грінченковім „Словарі" цитуєть ся воно з народних пісень.

вивозом, то конечним видалось прослідити, чи термін „дебра“ й на Плїсневську не є новійшого походження, т. є. чи й він не дістав ся туди з нашої поеми.

В архиві монастиря на Плїсневську актів давнійших, як із XVII ст., не знайшло ся. Вони згоріли, як засвідчує вписана в монастирську хронїку „Manifestatio monasterii Podhorcensis de capitali per ignem documentorum consumptione“ з 1720 р. Більше ніж певне, що й перед тим пожаром не було там актів з княжої доби, коли й латинський напис на таблиці вмурованій в стїну церкви, що подає історію повстання монастиря, дає йому леґендарний початок[1]). Для нашої потреби одначе вистане й тих інформацій, які знаходять ся в монастирській хронїці[2]). Так дня 28 марта 1766 р. в записцї про пожар на монастирськім обійстю читаеть ся між иншим: „non procul a muro veteri (cujus nonnihil adhuc exstat) sito ad praecipitium vulgo przy debrze“. Дня 19 цвітня 1771 р. в часї будови нового монастиря записано: „Plac od południa nad Debrą leżący naylepszym się zdał y zdawać się będzie podobno w pierwszym nań weyrzeniu y innym na założenie klasztoru“. Дня 13 цвітня 1773 р. зауважено: „Rozebrano stary refektarz, kuchnią czyli piekarnią y dwie celi drewniane, wszystko to budowanie, które częścią dawnoscią swoią nadpsute było, częścią że na sypaney ziemi stawione na południe od cerkwi teraźnieyszey lazło razem w Debrę, zaczym szkodzie zapobiegaiąc y góry y budowli, znie-

---

[1]) Проф. Заклинський, згадавши народну традицію про „царицю“ Єлену, основательку монастиря, в написї на церковній таблицї бачить потверджене тої традиції (op. cit., ст. 11—12), дарма що та традиція, яку з монастирської хронїки подав у Lwowianin-i-o. Компаневич, є вандрівною леґендою, як се давно вже виказав М. Драгоманів (гл. його: „Шолудивий Буняка в українських народнїх оповіданнях“ у Збірнику фільольоґ. секції Наук. Тов. ім. Ш. т. III). Про сам напис проф. Заклинський каже, що він „не є ранїйший, як з XVI або XVII століття“. А в написї згадують ся імена синів Яна Собіського, Якова й Константина, котрі чейже не могли жити в XVI ст. Тай церква-ж, на котрій уміщено напис, поставлена вже в першій половинї XVIII ст. Се малий, але наглядний приклад критицизму проф. Заклинського.

[2]) Се друга часть тої хронїки, що її описав Ів. Франко в „Кіев. Старинѣ“. Вона писана по латиньски, декуди по польськи, ріжними почерками, місцями дуже нечиткими. Обнїмає своїми записками час 1763—1803 р., з початку сильно наддерта, а на жаль і в серединї в багатьох місцях картки повидирані. Разом з першою частію переховуеть ся тепер в архиві Святоонуфрейського монастиря у Львові.

sione iest". Вкінці дня 2 мая 1790 р. занотовано: „Na pamiątkę, że przed tym cerkiew była pod tytułem Ścięcia głowy S. Jana Xciciela obok cerkwi wielkiey nad Debrą w pośrzodku parkanów, teraz pozostała kaplica na honor tegoż Świętego została pobita, ponaprawiana, wytynkowana y ozdobiona".

Наведені записки засвідчують безсумнївно, що термін „дебра" на означеннє тої пропасти (praecipitium) під монастирем на Плїсеньску від полудня, котру нинї также називають деброю і Кисарками або Кицарками, був і в XVIII ст. загально (vulgo) уживаний, був для тої пропасти неначе іменем власним. Загальне уживанне тої назви в XVIII ст. вказувалоб на те, що вона раньше утревалювалась віками.

При сильнім удержуванню старої топоґрафічної номенклятури серед простого народа трохи дивним повинноб видавати ся затраченнє назви „Кисань", коли припустимо, що вона таки дійсно в XII ст., в часї написання „Слова", загально уживала ся, а не була тільки назвою книжнього походження. Стара назва скорійш може улягти перекрученню, нїж пропасти безслїдно. Так, видко, міркував при пошукуванню за Кисанью й Шараневич, коли вивідував ся про подібні старі прізвища (cognomina) і знайдених у Висіцьку Кисереїв готов був звязати з Кисарками під Плїсеньском в разї ствердження, що назва Кисарки розтягаєть ся й на продовженнє плїснеської дебри в сторону Підгорець. Менї-ж видить ся, що кращим лучником між тими Кисарками і Кисереями (що є также в Ясенові) буде староруське „кисеръ" (із грецького κίστρις, від κισ задля дїр), якого значіннє, таке саме як і дебри, пояснено в „Матеріялахъ" Срезневського цитатом із „Житій Святыхъ" (1529): „непроходныя глубины моря и земля акы кисеръ имущю вертепы велика и езера великія въ неи и мѣста темна"[1]). Кисарки і Кисереї по всій правдоподібности походять від старого кисера. У звязку з кисером і Кисарками буде й прізвище Кись, за котрим допитував ся Шараневич, а котре є не лиш прізвищем родин у близьких до Плїснеська Чехах і Ражневі, але і в Дубю, Ясенові, Кадлубищах, Олеську, а в Заболотцях, як мене поінформував місцевий парох о. Ю. Сухаровський, означає часть піль, давнїйше сильно мочаро-

[1]) В польській мові кисерови в тім значінню відповідало би уживане часто в західній Галичинї: kisiel.

ватих[1]). На основі сього матеріялу на певне можна бодай се одно сказати, що як дебра так і Кисань „Слова“ що-найменше у пни (кис) не може бути нарушена, бо за ненарушимостю її промавляють не лиш нинїшні Кисарки, Кисереї, Кисї своїми пнями, але й старе кисеръ таким самим пнем і значіннем. По значінню слова дебра і Кисань являють ся по просту синонїмами.

Віднайшовши в нинїшній дійсности одну часть намальованого в „Слові“ виду Плїснеська — дебру Кисань, другу часть того виду — болоне можна би бачити в тім місци, що його означив Заклинський. Та могла ним бути й рівнина між Підгірцями й Загірцями, яку нинї народ специяльно називає болонем. Села Підгорець у XII ст. не було. Між Плїснеськом і тим болонем був безпосередній звязок, а такий же безпосередній звязок був між тим болонем і дебрoю під Плїснеськом у продовженню її до нинішних Підгорець[2]). Одначе такий же звязок із Плїснеськом і його дебрoю, звязок неперерваний новійшими оселями, мала й та дальша рівнина, що тягнеть ся нинї на північ від Плїснеська між Чехами й Висіцьком, а в котрій вже Шараневич передовсім хотів видїти старе болоне „Слова“. За нею промавляє найсильнїйше одна особливість.

Коли їхати з Заболотець на Кадлубища шляхом, що згадану рівнину перетинає більше-менше в тім місци, де лїворуч скручуеть ся до Висіцька, видно праворуч від шляху ген-ген аж під Чехи, особливо в осінний час, неначе величезне, чорне покривало, без упину якби легеньким вітром раз коло разу морщене, раз коло разу вибдискуюче під проміннем полуднїшного сонця. Зразу тому, хто такого ще не бачив, навіть трудно зміркувати, що воно. Треба аж близше підїхати шляхом. Тодї раптом перед вами шмат дивного покривала відриваеть ся від землї, з шумом піднїмаеть ся в гору й розсипуеть ся меншими, живими шматками в повітрі, лопотячи крилами й кракаючи. Ви пізнаете, що то ворони. Бачите перед собою тисячі, хмари

[1]) З ономастики і топоґрафічної номенклятури околиць Плїснеська заслугують на увагу: в Ясенові назви родин: Тули і Тулїйчуки, Смаги і Смажчуки; топоґр. назви: Страшний кут, Лисівцева долина, Кракалів, Янків, Контривес, Видюки, Журиха, Лоханя, Жубрі голові, Туре, Занчичі (Замчище?); в Кадлубищах назви родин: Тивуни, Челяди; поле Митник; в Чехах назви родин: Тивуни, Кощії.

[2]) Для зорієнтовання в ситуації послужити може мапка Шараневича (Teka konserwatorska II), де зазначене Плїснесько з Підгірцями і частю околиць, або карта австр. ґенер. штабу.

воронів, що як бісове насїннє висипалось на поля, жирує, колотить ся, тут ісхопить ся до лету, там знову сяде, вкриваючи собою кожду пядь землї. І лиш десь-колись вирветь ся якась дружня стая й несеть ся дальше в напрямі Підгорець, Плїснеська й дальше на полудне в сторону гір Вороняків, туди, де їх цїла тьма гнїздить ся. Се незвичайний вид. Із першого разу він кождого мусить сильно вразити і перше враженнє жаху полишить ся в нього на довго.

Менї той вид, признаю ся, мимохіть і відразу пригадав вид Плїснеська із нашого „Слова“ змальований так пластично невишуканою мовою: „всю нощь босуви врани възграяху оу Плѣсньска на болони, бѣша дебри Кисаню и несоша ся къ синему морю“... То був уже й ключ до зрозуміння старого поетичного образу.

І Барсов не зле догадував ся основи сполучення воронів з плїснеським болонем і деброю Кисанью в один поетичний образ, коли писав: „Ледви чи не послужило для подібної асоціяції сонних явищ те спостереженнє, що плїснеське болонє і дебрська Сань (sic!) були станціями птиць, де найбільш зупиняли ся вони для поживи при своїх перелетах до Чорного моря“[1]). Так воно було дїйсно. Ті ворони, що їх поет змалював у соннім видї Плїснеська, злїтались на його болонях і дебрах, близших і дальших, у давню давнину певно таксамо, як нинї, знаходячи тодї — довкола военної кріпости — поживи нераз може й більше ніж сьогодня. То були кріваві побоєвища — для воронів принада. І тут основа для дальшої асоціяції поетової, для звязку зловіщих воронів з Половцями.

Оттак, відчистивши й оправивши старий поетичний вид Плїснеська в сучасні реальні рами, гадаю, що він відчищений у тих рамах набрав більше виразистости як у цїлости так і в детайлях і став більше прозорий. Зискавши більше світла, кине його бодай одробину певно й на цїлий утвір, із котрого винятий; розвіє може дрібку з тих єще численних сумнївів що-до його автентичности, які й французькому славістови Люї Лежé веліли назвати инші, менше прояснені доси вислови старої поеми сильно підозреними („forts suspectes) або й рішучо неправдоподібними (absolument invraisemblables)[2]).

---

[1]) Барсовъ: op. cit., II, ст. 40.
[2]) Revue de l'histoire des religions, т. XXIII, ст. 276.

ДОДАТКИ.

1. Лист Ізидора Шараневича до о. Юліяна Дорожинського.

Львовъ 17. II, 1897.

„Ваше Высокопреподобіє! Складаючи Справозданіе до ц. к. комиссіи для памятокъ штуки и исторіи въ Вѣдни — долженъ есмь тоє справозданіе дополнити извѣстіемъ: чи не находитъ ся въ Высоцку или въ окрестности, — или въ околици межи Дубіемъ а Суходолами — или межи Ясеновомъ а Подгорцами — въ мѣстцевой топографіи назва: Кисань — отже чи не зоветъ ся еще днесь якій лѣсъ или якая дебра (wąwoz), — или якое поле такъ, — т. е. нема тамъ урочиска, щобы носило или носитъ еще назву: Кисань, — или Кисаня дебра, кисанє поле, кисаневый лѣсъ, — или що-сь похожого на тую назву или на тое слово. Прийшолъ-емъ до того переконаня, що на открытыхъ предисторичныхъ цментарискахъ въ Чехахъ и Высоцку ховались Готы (народъ германьского походженя), котрыи по свѣдѣтельству источниковъ историческихъ (якъ: Jornandy de Getis) въ той околици въ IV вѣку надъ Словянами (Антами) пановали. Къ тому относитъ ся уступъ зъ знаного поемату руского: „Слова о полку Игоревѣ“ — „у Плѣсниску на болони“ (т. е. на отвертой ровнинѣ при Плѣсниску) „бѣша дебри Кисаню“. — Плѣсниско есть урочиско коло Подгорецъ — где стоялъ древный монастыръ Василіянскій и еще и нынѣшный монастыръ — кажетъ ся, що стоитъ на такъ зовомомъ Плѣсниску въ Подгорцяхъ. Болони (т. е. отвертого ровного поля) коло Плѣсниска или при Плѣсниску нема иншого, якъ ровне поле у Чеховъ, которе заходитъ ажъ за Высоцко. Може въ самомъ Плѣсниску естъ где лѣсъ или дебра того-имени. Но мнѣ ся видитъ, що она была коло Чехъ — или радше еще коло Высоцка, или межи Дубіемъ а Суходолами, где естъ по нынѣшный день урочиско званное: Золота Брама, — или межи Ясеновомъ и Подгорцами, где на мапахъ генерального штабу читаю — урочиско: Замчище, а недалеко отъ него: Wywoz (може вмѣсто: Wąwoz) и чи той Wąwoz — дебра — не зоветъ ся: Кисанемъ. Знаю, що Ваше Высокоблагородіє занимаютъ ся тоже и наукою и що много читаютъ, — не откажѣтъ мнѣ отже Вашой прислуги въ интересѣ науки. Причините ся тѣмъ до розясненія нашой предисторической минувшости. Такожъ радъ бы я знати, чи въ давныхъ метрикахъ или межи нынѣшными господарами Высоцка не находятъ ся якіи-то незвычайни прозвища (cognomina). Я просилъ бымъ, чи не моглъ бы я отвѣтъ получити отъ Вашого Высокоблагородія уже за 8 день. Между тѣмъ чертаюсь etc.“.

2. Лист о. Ол. Пристая до о. Юлїяна Дорожинського.

Підгірці, 2. IV, 1897.

Всечесний Отче! Даруйте Всеч. О. Добродію, що спізняю ся...

Тут наступають оправдання.

Назви „Кисань“ так як Ви подали у своім письмі нема на Плісненску цілковито, а тим менше в Підгірцях; за те сут вирази а взглядно оден, котрий чи не буде віками перекручене: Кисань. Данило Галькевич, тамошний (плісненьский) господар, літ понад 50 маючий, оповідав мені, що збіч гори на Плісненску звернена до гостиньця ведучого з Бродів до Золочева, як неменше і долинка під збочею називає ся у тамошних людей з давних давен „Кицарки“ і Кисарки“; можливо, що єще єст який варіянт того виразу, але Галькевич запевняв мене, що єго батько, ба навет дідо говорили: „корови пасут ся на Кицарках“. Збіч згадана ест продовженєм в сторону полудня городиска, в тій самій лінії, що монастир теперішний, і в тих „Кицарках“ містит ся також збіч ерекціонального поля, котру бл. п. о. Корчиньский, не могучи зорати, казав копати. Дебри, по котрих сут хатки розкинені під монастиром, носят назву: „Сеньки“, а стежка „Сеньками“ тягнуча ся називає ся „Топірки“, але ті всі назви не підходят під Кисань так, як „Кицарки“, тому поки-що мусимо ся задоволити тим, що єст, а дасть Бог прожити, я вивідаю ся ліпше при спосібности. Кінчачи, чертаю ся etc.

3. Лист о. Теоф. Гутковського до о. Юлїяна Дорожинського.

Ясеновъ 11. IV, 1897.

Высокоповажаный Отче й душо дорогенька! Простѣтъ менѣ etc.

Тут наступають оправдання в припізненню відповіди.

Дебра по назвѣ „Кисань“ або Кисаня — єсть то дебра заразъ за Подгорцями, за почтою, тягне ся поподъ цминтаръ, переходитъ шосу и далѣй иде по подъ фôльварокъ въ лѣсъ, отже лежитъ межи Пôдгôрцями а Плѣснискомъ. — Въ Ясеновѣ есть дебра въ лѣсѣ, зовутъ ю дебра „Турчина“ або и „wywoz“, а подъ нею и поля називают ся въ Вывозѣ, лежатъ межи Ясеновомъ а Подгорцями. „Замчища“ — назви такой нема у насъ. Але єсть ту поле и называєся „Лазище“, може то мѣсто „Замчище“. Поле тоє лежитъ тоже ôтъ Ясенова къ Пôдгорцямъ. Подаю яко додатокъ, може ся до чого придасть. За тимъ „Wywozom“ есть горбъ и зове ся „Холмецъ“. Єсть тут тоже дуброва подъ назвою „Кисарева дуброва“. — То все, щомъ ся розвѣдавъ и що Вамъ доношу. Єсть ту єще много инныхъ назвискъ, але тіи касаются бôльше монастиря Ясеновского, которіи мôгбымъ тоже въ разѣ потребы написати Вамъ.

Дальше відомости приватного характеру.

4. Лист Ізидора Шараневича до о. Юліяна Дорожинського.

Львовъ 15. IV. 1897.

Ваше Высокоприподобіє! За оба Ваши письма (одно зъ 5. IV., а друге зъ 12. цвѣтня) сердечно Васъ благодарю. Оба содержатъ вѣдомости для мене интересныи, а именно подана въ другомъ письмѣ вѣдомость о „дебрѣ „Кисань" межи Плѣснискомъ а Подгорцями естъ дуже важна для руской исторіи — и естьли такъ истинно назва той дебри въ Ясеновѣ приховуетъ ся у народѣ, то тую вѣдомость подамъ вразъ съ моимъ коментаремъ въ всеуслишаніе всему рускому и въ загалѣ ученному міру. Оттакъ IX глава пѣсни о полку Игоревѣ въ належитый и простый способъ выяснитъ ся, наъ котрымъ то выясненіемъ отъ г. 1839 ломали собѣ учени мужи — именно въ Россіи — перщіи корифеи науки свои головы. Прошу однакожъ на певно сконстатовати назву тую „Кисань" — дебри Вами означенной и чи збочь горы „Кицарки" естъ съ тою деброю или частію той дебри „Кисань" сходной, и чи словна назва „Кицарки" въ Плѣсниску и въ Подгорцяхъ тоже и на цѣлую ту дебру розтягаетъ ся, которую въ Ясеновѣ „деброю Кисань" народъ сельскій называетъ. Естьли-бы такъ было, то и назвыско: Кисерей въ Высоцку имѣлобы сходство съ Кисанемъ. Прошу тоже еще мнѣ написати, якъ выглядаетъ поле зване „Лазищемъ" въ Ясеновѣ, чи оно естъ отвертымъ полемъ, чи може маетъ положеніе межи горбками, такъ якъ бы черезъ него зъ долины до инной (другой) долины перелазило ся. Єще одноє: Сутъ въ Чехахъ господари по прозвищу: Кись — Кисѣ — (такъ мнѣ писалъ госп. Яковъ Сподарикъ); маютъ они походити зъ Рожнева. Прошу отже Вашего Высокоприподобія вывѣдати ся, проживаютъ ли въ Рожневи родины — Kis' (Киш) або Kiszaje — а естьли сутъ такіи, чи може они физіологическими чертами (н. пр. возрастомъ, формою лица или чашки т. е. головы) отъ прочого народонаселенія не розличаютъ ся. — Естъ тамъ межи Заболотцами а Рожневымъ горбокъ или лѣсъ на горбѣ, зъ поъ которого поточокъ выпливаетъ подъ назвою „Перелѣзки" — perelizki, — що тая назва означаетъ у простолюдина, чи тое самое, що лазище — отъ перелазити, перелѣзти — и чи не былъ то родъ просмыковъ, которыми зъ одной долины до другой переходило ся — такъ въ Ясеновѣ (Łazyszcze) и межи Заболотцами а Рожневомъ (Perelizki). Наконецъ, що у простолюдина означаетъ слово „болонє" (błonie), и чи въ Плѣсниску, Подгорцяхъ, или въ Ясеновѣ такіи отвертыи поля „болонями" не называютъ, и чи нема въ поближу „дебри Кисань" поль ровныхъ званныхъ: болонями (błonie). Все тое причинитъ ся тоже до выясненія „генезы" предисторическихъ цментарискъ въ Чехахъ и Высоцку. Съ серсердечною благодарностію и глубочайшимъ уваженіемъ etc.

П. Скр. О номенклятуру топографическую зъ монастира въ Ясеновѣ тоже прошу. Чи въ Высоцку нема поль званныхъ болонями?

Жерело звісток Гендльовіка про Запорожців.

Написав ***Василь Щурат.***

В десять літ по зруйнованню Січі часть Запорожців звернула ся через капітана Бедеуса, команданта в Яссах, до австрійського правительства з просьбою, щоб воно позволило їм осісти в себе при турецькій границї в характері военних людий. Цїсар Йосиф II згодив ся на те й вони малими відділами перейшли через Семигород і Угорщину та поселили ся в Банатї над Тисою і в бачськім комітатї. Про тамошній побут їх мало-що відомо. До загальникових споминів Запорожця А. Коломийця, записаних Ф. Вовком, великої ваги прикладати не можна, а певнїйші відомости, добуті бар. К. Чернїґом з актів віденського мінїстерства внутрішнїх справ, дуже скупі тай уривають ся вони на 1787 р.[1] Тому і зовсїм зрозуміле могло бути більше заінтересованнє проф. М. Грушевського „останнїм документом банатського епізода запорозької Одісеї", яким видалась йому нїмецька брошура, надрукована в 1789 р. в Паппенгаймі, п. з. „Ausführliche und wahrhafte Schilderung der Saporoger Kosacken vom Fähnrich von Händlowick, der sich geraume Zeit um die Gegend der Wohnungen dieser Leute aufgehalten hat". Знана була та брошура давнїйш із коротких звісток. „Не вважаючи на скептичні замітки, — писав проф.

[1]) Karl Freih. v. Czoernig: Ethnographie der österreichischen Monarchie, т. III, Відень 1855. Використані там акти бувшого архива угорської придвірної канцелярії ч. 6725, 7101, 7134, 7334, 8095, 8275, 10.816 з 1785 р. і бувшого архива семигородської канцелярії ч. 3699, 9189, 10.065 з 1786 р. та ч. 2940, 10.880, 12.044 з 1787 р.

Грушевський — висловлені покійним Антоновичем що-до Гендльовікових оповідань, де мовляв Запорожців помішано тут з сербськими граничарами, — вони варті все таки повної уваги". Й тому проф. Грушевський вважав корисним надрукувати повний текст рідкої брошури в „Записках"[1]). До передруку тексту доданий і Гендльовіків рисунок, що має представляти запорожського полковника.

На скільки слушно Антонович із недовірем відніс ся до того „докладного й правдивого" опису банатських Запорожців, можна переконати ся, хочби приглянувшись самому зображенню запорожського полковника. Собою самим і свсім одягом той полковник, репродукований також в „Ілюстрованій історії України" проф. Грушевського (Київ, 1918, ст. 466), похожий на кого хочете, тільки не на запорожського старшину, якого привикло ся уявляти собі зовсім инакше на основі наших старосвітських картин. Ще менше запорожська, ба навіть неукраїнська Гендльовікова термінольоґія із запорожського побуту: Lukgury (der Pelz), Chemza (Freudenfest), Dscizma (Stiefeln), Chenzowa (Kanzley), Chang (Herren), Sevit (Knecht oder Bedienter), Slibowice (Brantewein). Коли-ж усунути з брошури те чуже сміттє, то решта далась би сяк-так приложити до Запорожців у часї їх побуту на Україні, але ніяк до їх життя в бачськім комітатї чи в Банатї.

Збираючи від довшого часу друковану всячину, яка про Україну появляла ся в останній четвертині XVIII ст. поза межами Росії, в західній Европі, я завдяки катальоґови віденського книжнього антикваріяту Ґільгофера і Раншбурґа (Katalog Nr. 112, Almanache, Kalender und Taschenbücher des 15. bis 19. Jahrhundertes) попав на німецьку статтю п. з. „Saporoger Kosaken", уміщену в „Wiener Taschenkalender zum Nutzen und Vergnügen auf das Jahr 1788". Сам календарик — то незвичайно рідкий примірник першого річника мініятурного видавництва Валлїсгавзена, високо цінений задля своїх 16 картин національних костюмів з Австро-Угорщини і 12 побутових картин Мальвіє (Malvieux), ритих на міди, а стаття про

[1]) М. Г.: „Записка Гендльовіка про банатських Запорожців" у „Записках" т. CI, ст. 134—141. Текст Гендльовікового оповідання в тім передруку повен похибок: darinnes, Gefandenschaft, sonders, verdiensteten, verstärten, aufzunehm, Viehöfer, Trinhäusern, Streiferegen, eingeschwänkt, braf і т. п. Кому їх приписати — копістови проф. А. Линниченкови чи видавцеви проф. Грушевському, не знаю.

запорожських козаків (ст. 68—74), на жаль анонімна — то, як зараз показуєть ся, єдине жерело звісток Гендльовіка про банатських Запорожців.

Гендльовікова брошура, порівнана зі статтею віденського календарика, являєть ся по просту безсоромним пляґіятом.

Ориґінальні в Гендльовіковій брошурі є передовсім титул і розбиттє статті на уступи з окремими підтитулами: „Beschreibung der Saporoger Kosacken selbst“ і „Etwas von der Verfassung und den Sitten der Saporoger Kosacken“. Ориґінальними моглиб також видавати ся: „Vorerinnerung“ (щось в роді передмови) і „Erklärung der Kleidungs- und Waffenstücke eines Obersten der Saporoger Kosacken, Koschowoj Attaman in ihrer Sprache genannt“. Та в дійсности ориґінальне лиш те „Erklärung“, т. є. поясненнє до візерунку запорожського полковника. Воно-ж, як певне й сам той візерунок, могло дати Антоновичеви підставу віднести ся дуже скептично до цілої брошури Гендльовіка. Бо як візерунок зовсім не похожий на запорожського старшину, якого має представляти, а скорійш на того Хорвата, що зображений в серії костюмових картин віденського календарика, так поясненнє своєю термінольоґією здраджує чужину далеку українському Запорожцеви. А що до „Vorerinnerung“ то воно може послужити за найкращий приклад ориґінальности Гендльовіка — в робленню пляґіяту. Вистане його поставити побіч початкового уступу статті віденського календарика й порівнати:

„Vorerinnerung“ Гендльовіка:	Початок статті від календарика:
Es ist bekannt, dass ein beträchtlicher Theil der Saporoger Kosacken Seine Majestät den Kaiser gebeten hat, ihnen zu erlauben, sich in dessen Staaten häusslich niederzulassen zu dürfen, um allda zur Beschützung der Gränzen gebraucht zu werden; und dass der Kaiser die Bitten dieser Leute annahm und ihnen im Bacser Komitat bei Czenta (Zenta), und auch im Bannate Wohnplätze anweisen liess. Da nun von diesem Volksmixtum schon so viel in Zeitungen und sonsten gesprochen worden, dass manchem, besonders den Zeitungs-	Seitdem ein beträchtlicher Theil dieses Volksstammes Se. Majestät den Kaiser gebeten hat, zu erlauben, dasz sie in Dero Staaten ziehen dürften, um allda zur Beschützung der Gränzen gebraucht zu werden, und Se. Majestät dieses Gesuch angenommen haben, wie man ihnen denn im Bacser-Komitate bei Czenta und auch im ehemaligen Bannate ihre Wohnplätze angewiesen hat, die sie auch bereits bezogen; seitdem ist so vieles von diesem Volksstamme gesprochen worden, dasz man vermuthlich die hierfolgende ausführliche und zuver-

lesern, eine genaue und wahrhafte Beschreibung dieser Leute angenehm seyn wird, so nahm ich es auf mich und verfasste diese kurze Beschreibung, die ich als wahr verbürgen kann, indem ich mich lange um und bei diesen Kosacken aufgehalten habe. — Der Verfasser[1]).

lässige von einem Augenzeugen verfaszte Schilderung desselben mit Vergnügen lesen wird

Дрібні стилїстичні зміни, денеде заступленнє одного слова иншим, одної фрази другою, часом і вставленнє якось незначного слівця без потреби — ог і вся ориґінальність Гендльовіка. Лиш запевненнє тої ориґінальности—і віродостойности опису виходить у нього, як звичайно у пляґіатора, сакраментальнїйше: „so nahm ich es auf mich (!) und verfasste diese kurze Beschreibung, die ich als wahr verbürgen kann (!!), indem ich mich lange um und bei diesen Kosacken aufgehalten habe (!!!)". Так перепляґіовані слова ориґіналу: „die hier folgende ausführliche und zuverlässige von einem Augenzeugen verfaszte Schilderung". Пляґіяторови мало було назвати себе очевидцем описуваного; він еще мусїв запевнити, що „довго" крутив ся коло козаків і поміж ними. А коли він слова ориґіналу: „ausführliche und zuverlässige Schilderung" заступив словами: „kurze Beschreibung", то зробив се не по своїй скромности, але тому, що ті слова ориґіналу повторив уже в головнім титулї, на чолї брошури: „Ausführliche und wahrhafte Schilderung".

Коли Гендльовік із початкового уступу статтї віденського календарика викроїв так штудерно не лиш передмову, але й сам титул своєї брошури, то можнаб заложити ся, що і його поясненнє до візерунка запорожського полковника, а навіть і сам той візерунок рівно-ж викроєні із якоїсь иншої, чужої публїкациї. Але-ж робленнє спеціяльних пошукувань у сїм напрямї хиба вже нї на що не придасть ся.

Дальший текст статтї віденського календарика Гендльовік подїлив собі на дві части. В першій части, якій дав титул „Beschreibung der Saporoger Kosacken selbst", крім своїх стилїстичних змін, зробив лиш один дрібний пропуск і два незначні додатки. Пропустив реченнє: „Sie erwählten aus ihrem Mittel, auszer ihren gewöhnlichen Befehlshabern, auch einen Heerführer, den sie Koschowoi Ottaman nannten". Пропустив тому,

[1]) Похибки в передруку тексту Гендльовіка тут справлені.

бо говорить ся про старшину і в дальшім тексті віденського календарика. А додав при згадці про участь Запорожців у передостанній війнї з Турками слова: „und was sie in diesem Kriege annoch leisten werden, stehet zu erwarten“. Так і при згадції про скасованнє запорожської Січі указом Катерини II додав, що той указ вона „feierlich in allen russischen Staaten bekannt machen liess“. Оба додатки, як бачимо, не дуже змістовні. Поза тим замітне хиба се, що „Setscha“ оригіналу перероблене в Гендльовіковім пляґіяті на „Sedscha“, мабуть наслідком етимольоґічного виводу із пня: „sed“. В другій части сплягіованого тексту, затитулованій „Etwas von der Verfassung und den Sitten der Saporoger Kosacken“, впадають в очи передовсїм такі зміни:—уміщеннє частини з останнього уступу в серединї; опущеннє опису правдивого одягу Запорожців, бо инший уже поданий у поясненню до фальшивого візерунка запорожського полковника; додаток, зглядно розширеннє уступу про подружжя запорожського козацтва: „Hatten sie einander satt, so schieden sie sehr gleichgültig von einander, und es traf sich oft, dass ein Weibstück des Jahrs hindurch an 10 und mehrere Männer kam. Erzeugten sie je Kinder, so wurden die Söhne rohe Kosacken, und die Töchter muszten mit der Mutter fortwandern, oder sie ersäuften sie auch mehrmalen im ersten Bad. Es fand daher keine ordentliche Haushaltung bei diesem Volke stat, sondern jeder that, was ihm beliebte und gut dünkte“; розширеннє кінцевого речення: „Die meisten dieser ehemaligen Kosaken sind itzt ruhige und fleiszige Ackerleute“ додатком: „besonders diejenigen, so Se. Majestät der deutsche Kaiser im Bacser Komitate, bei Czenta, als Kolonisten aufgenommen“. Крім того уляг у тій части оригінальний текст у пляґіяті Гендльовіка змінам в обсягу термінольоґії з устрою запорожського козацтва; замість властивих термінів знайшлись чужі, замість правильних перекручені. Про чужі терміни я вже згадав; перекрученими вважаю: „Kure“ замість „Kuren“ і „Chang“ замість „Pani“. Зміні улягло й подане в статті віденського календарика число запорожського війська в 1764 р.: з 27.117 на 47.879. На якій підставі зробив Гендльовік ту зміну, не знати. До слів оригіналу про непостійність числа Запорожців він додав поясненнє в нотці: „Sehr begreiflich: es war ja kaum möglich die gewisse Zahl von einem Haufen Gesindel festzubehalten, wo der eine heute kam, und wenns ihm nicht behagte, morgen wieder weglief“.

Тілько і всего вкладу праці і знання Гендльовіка в статтю віденського календарика. Та нї, бо щоб не розминути ся з точностю, належить зауважити ще одну дрібничку. Гендльовік у своїм доборі висловів при стилїстичних змінах оригінального тексту дає першенство висловам, які обезцїнюють і понижують Запорожцїв. Коли анонїмний автор статтї в віденськім календарику може лиш під впливом жерел, якими користував ся, виражаєть ся також не все дуже підхлібно про Запорожцїв, а загал їх представляє як „die Verlaufenen von allen Nationen“ або „ein gemischter Haufe von Malorossen, Pohlen, Tartarn und anderen Völkern“, то в перестилїзованню Гендльовіка ті Запорожцї є вже не лиш „Haufen—Gesindel“ але й „Auswürflinge jeder Nazion“ і „allerlei Taugenichtse“ і „Bande“. Так і пригадуєть ся тут від разу характеристика Запорожцїв зложена в указї Катерини II з 3 серпня 1775 р., котрим оповіщено було світови скасованнє запорожської Сїчі. Там оплюгавленнє імени запорожських козаків зовсїм зрозуміле й на місци; воно-ж між иншим мало послужити цариці за оправданнє насильного вчинку. Орґанїзація „шкідлива розвиткови людства, отже й противна Богу“, громада „усяких збігцїв і пройдисвітів“, що жили „з рабунку і плюндровання“, жили „без уваги на усвячені звязки й договори“ як не в розбою, то „в безпутнім дармованню, пяниченню і глупотї“, — такий народ — сказано в указї — не міг бути вітчинї пожиточний. Автор статтї в віденськім календарику, пишучи про Запорожцїв для австрійської публики з нагоди принятя їх на службу австрійському цїсареви, не міг повтаряти про них усего, що сказано в указї Катерини II хоч ним він безсумнївно покористував ся, взявши з нього загальну схему свого оповідання про початок запорожської Сїчі та її розвиток, про конфлїкти з московським правительством і скасованнє. Взяв він з указу все, що можливо було взяти й доповнив своїми відомостями про устрій і побут Запорожцїв. Скрупулів, які обмежували його свободу в користанню з указу, не мав пляґіятор; він визбирував з указу свої дрібні стилїстичні цвіти. Указ Катерини II був единим жерелом його пляґіяторських добавок і прикрас.

Виказавши, що брошура Гендльовіка є пляґіятом статтї з віденського календарика, можу обмежити ся вже на кілька коротких заміток.

Не могла брошура Гендльовіка дати нїяких відомостий про побут Запорожцїв на нових оселях в Банатї і в бачськім комі-

таті, бо автор статті п. з. „Saporoger Kosaken“ не дав їх Гендльовікови, а сам Гендльовік не мав їх. Автор статті п. з. „Saporoger Kosaken“ писав про Запорожців на Україні, на запорожській Січі, а Гендльовік, хотячи додати від себе щось про Запорожців на нових оселях, додав лиш фальшивий візерунок запорожського полковника з таким же фальшивим поясненнем.

Статтяп. з. „Saporoger Kosaken“, появивши ся в віденськім календарику на рік 1788, мусіла бути написана вже в 1787 р. Колиб навіть був у ній який натяк на банатських Запорожців, не був би пізнійшим від останних вісток поданих Черніґом. Але нема такого натяку річевого ані в ній, ані — се вже розуміеть ся — в Гендльовіковім пляґіяті. Тим самим відпадає арґумент проф. Грушевського, який промавляв би за узглядненюванием брошури Гендльовіка, як публікації з вістками про банатських Запорожців пізнійшими від Черніґових, хочби й недокладними.

Поява статті про Запорожців у віденськім календарику на рік 1788 насуває в кінці ще два питання: перше, чому як раз тоді вона в ньому появилась; друге, хто міг її написати.

На перше питаннє не може бути вдоволяючою відповідю те, що автор на початку статті пише. Заінтересованнє новими поселенцями в Банаті і в бачськім комітаті було би достаточним поясненнем появи статті про них у календарику, колиб вона не була така спізнена. Під кінець 1787 р. щось инше звернуло увагу на тих Запорожців, що вже від 1785 р. були на австрійській службі. Заносило ся тоді на війну Австрії з Туреччиною, котра й вибухла в лютім 1788 р., а в котрій Запорожці мали відограти свою пробну ролю в характері нових австрійських горожан. Се було досить важним приводом до присвячення їм спеціяльної уваги.

Труднійше питаннє про автора статті. Найважнійшою орієнтаційною вказівкою є названнє автора „очевидцем“. Описуючи Запорожців на дніпровській Січі, той очевидець, розуміеть ся, міг бачити їх тільки на Україні; сам мусів бути колись на Україні. Правильна українська термінольоґія з запорожського побуту (Porogi, Kuren, Chutori, Dobisch) вказує, що то не міг бути чужинець, на приклад, Німець, який пізнав би запорожські околиці лиш проїздом, припадково. Не міг то бути Поляк, бо Поляк не написав би в тім часі про Запорожців, що вони: „unter diesem Namen berühmt waren und in Pohlen unter der Benennung der Haidemacken gefürchtet wurden“. Коли-ж

би то був Москаль, то він, маючи під руками указ Катерини II, котрим з усякою певностю покористував ся, не тушував би ярких висловів негодовання на Запорожців так сильно, як се робив автор статті. По всяким познакам видко, що се був Українець, хоч і з офіціяльно-російськими поглядами на Запорожців. Виявлені вони в поясненню причин скасовання запорожської Січі згідно з указом, але поміркованo, без зайвих рекрімінацій, без тенденції безпощадного пониження і осудження при рівночаснім піднесенню кращих прикмет запорожського козацтва, його демократизму, лицарства, пошани для церковних інституцій, відрази до крадежі, чого не підніс би автор без глибшої симпатії для того козацтва. Шукаючи в 1787 р. у Відні очевидця запорожського побуту, який при офіціяльно-російськім погляді на скасованне Запорожжя мав би для нього симпатії Українця, я на разі не міг би вказати на кого иншого, як не на того члена російського посольства, про котрого відки-инде знаєть ся, що він від довшого часу вже інтересував ся історією України. Таким був совітник російського посольства у Відні Григорій Іванович Полетика, стрийний брат того Григорія Андреєвича Полетики, котрому нині можна приписувати вже бодай частинне написанне популярної „Исторіи Русовъ"[1]). З переписки братів, яка, на жаль, зберегла ся не вповні від 1772 р.[2]) довідуємо ся, що запалений збирач матеріялів до історії України, а передовсім українського козацтва Гр. А. Полетика, звертаючись за помічю до всяких людий, не поминав і свого брата в Відні, будив у нього заінтересованне для улюбленого предмету і ще в останнім році свого життя (1784) одержав від нього рідку книжку Божимовського (Żegluga do Lubeka) з цінними відомостями також про початки козацтва. Принагідним автором статті про Запорожців для віденського календарика совітник посольства Гр. Ів. Полетика міг бути скорше, ніж хто-небудь инший.

---

[1]) Евг. Онацький: Ще про автора „Исторіи Русовъ" в „Нашім Минулім" 1918, кн. I, ст. 147—148.

[2]) „Частная переписка Г. А. Полетики 1750—1784" в „Кіевской Старинѣ" 1895.

Додаток.

Saporoger Kosaken.

Seitdem ein beträchtlicher Theil dieses Volksstammes Se. Majestät den Kaiser gebeten hat, zu erlauben, dasz sie in Dero Staaten ziehen dürften, um allda zur Beschützung der Gränzen gebraucht zu werden, und Se. Majestät dieses Gesuch angenommen haben, wie man ihnen denn im Bacser-Komitate bei Czenta und auch im ehemaligen Bannate ihre Wohnplätze angewiesen hat, die sie auch bereits bezogen; seitdem ist so vieles von diesem Volksstamme gesprochen worden, dasz man vermuthlich die hier folgende ausführliche und zuverlässige von einem Augenzeugen verfaszte Schilderung desselben mit Vergnügen lesen wird.

Die Saporoger Kosaken, welche unter diesem Namen berühmt waren, und in Pohlen unter der Benennung der Haidemacken gefürchtet wurden, sind ihrer Verfassung und Namen nach durch einen Befehl Katharinens der Grossen im Jahre 1775 gänzlich aufgehoben worden.

Sie entstanden zu Anfang des sechszehnten Jahrhunderts von den Malorosianern, die zur Bedeckung der Gränze kommandirt waren. Um im Dienste nicht gehindert zu werden, und ihre Familien keiner harten tartarischen Gefangenschaft auszusetzen, liessen sie ihre Weiber und Kinder stets in ihren Wohnungen zurück. Nach und nach gewohnte sich dieses Kommando so sehr an eine ehelose, ungebundene, kriegerische Lebensart, dasz es keine Ablösung mehr verlangte, sondern stets in seinem festen Lager (Setscha) verblieb, von seinem Volke den Malorosianern auf immer sich trennte, und einen eigenen kleinen Staat errichtete. Sie erwählten aus ihrem Mittel, auszer ihren gewöhnlichen Befehlshabern, auch einen Heerführer, den sie Koschowoi Ottaman nannten.

Inzwischen verursachten sie der Krone Ruszland durch ihre Ausschweifungen über den Gränzen viele Unruhe, und übten in manchen Kriegen auch selbst wider Ruszland Feindseligkeiten aus. Mancherlei Veranlassungen zwangen sie, ihren Wohnsitz Setscha öfters zu verlegen, wobei sie aber immer am Dnieper blieben; und weil sie sich am meisten um die Wasserfälle (Porogi) dieses Fluszes hielten, so bekakamen sie den Namen der Kosaken jenseits der Wasserfälle, oder Saporoger. Als sie an den Empörungen des Hetmanns Mazeppa Antheil nahmen, zerstörte Peter der Grosze ihre Setscha. Sie sammelten sich aber wieder unter dem Schutze des Khans von der Krimm, und wurden auch im Jahre 1735 abermals zu Russischen Unterthanen angenommen. Im vorletzten Türkenkriege hielten sie sich gut: allein in dem letzten suchten sie sich unabhängig zu machen.

Als die Gegenden des Dniepers, die vormals dem Russischen Reiche gehörten, itzt wieder erobert, und mit Kolonisten besetzt

wurden, erklärten sie diesen Theil der neurussischen Statthalterschaft für ihr Land, beleidigten die Kolonisten, und brachten gegen 50000 Malorossen theils mit List, theils mit Gewalt nnter sich. Da sie keinen Vorstellungen Gehör geben wollten, entwaffnete ein Korps Russischer Truppen sie unvermuthet, und ihr Name ward durch obgedachte Akte vernichtet. Hierauf wurde ihr Land neuen Kolonisten übergeben. Indessen erhielten aber die Verdientesten unter ihnen dennoch Belohnungen; die Ruhigen konnten Kolonisten werden; andere, die ihre Heimat vorzogen, durften sich, sie möchten in oder auszer Landes seyn, ungehindert dahin begeben.

Die Verfassung ihrer kleinen Demokratie war zwar völlig kosakisch, aber weit strenger und härter. Mit den Kosaken hatte sie eine gleiche Eintheilung in Kompagnien, und eben die Stellen für Offiziere. Das Soldatenleben und die Ehelosigkeit waren ihre ersten Gesetze. Auf diese Weise hätten sie aber bald aussterben müssen, und daher nahmen sie die Verlaufenen von allen Nationen auf, ohne auf Religion und Sitten zu sehen. Dadurch wurden sie ein gemischter Haufe von Malorossen, Pohlen, Tartarn und anderen Völkern; ein Haufe, der nicht nur niemals abnahm, sondern eher wuchs.

Alle Befehlshaber derselben standen im Solde der Krone. Die Nahrungsquelle der Gemeinen hätte nach der Weise der Kosaken die Landwirthschaft seyn sollen; aber sie machten die Räuberei auf dem tartarischen und pohlnischen Gebiete sowohl in Friedens-als Kriegszeiten zur Hauptsache. Ihre Setscha hatte eine hölzerne Befestigung, und eine besondere Fortresse mit Artillerie, Waffen und Munition; sie hatte aber nur wenig hölzerne Häuser, weil die meisten Kosaken in Erdhütten wohnten, die mit Dächern versehen waren.

Die Regimenter der Saporoger glichen den Polk der Kosaken, und waren in 38 Quartiere oder Kuren eingetheilt, die unsern Kompagnien glichen. Jeder Kuren hatte seine Offiziere und einen Attamann, Kurena Attaman; allein alle standen unter dem Koschowoi Attamann, der während seiner Amtsführung grosse Folgsamkeit und auch einige Einkünfte von Fuhrgeldern, den Zoll der Kaufleute, Brandwein und dergleichen genosz, und übrigens den Gemeinen gleich geachtet wurde; denn alle hielten sich auszer dem Dienste für Brüder. Er ward jährlich gewählt, und konnte zuvor ein gemeiner Kosak, wenn er sich nur durch Muth und Klugheit unterschied, gewesen seyn; was er aber war, ward er nach der Abdankung wieder.

Ein Kosak zu seyn, war nach ihren Begriffen eine grosse Ehre, und daher pflegten sie durchreisende Fremde auch vom höchsten Range zu Kosaken aufzunehmen, und ihnen ein Diplom darüber zu ertheilen. Weil alle bei ihnen gleiche Rechte und Freyheiten genossen, ging ein jeder Unzufriedener ohne Verabschiedung, wohin er wollte. Die meisten Kosaken wohnten zwar in der Setscha; indessen hatten aber viele auch in einer Vorstadt, neben derselben, so wie auf ihren kleinen Viehhöfen (Chutori) und in Dörfern in ihrem Gebiete, ihre Wohnsitze aufgeschlagen.

In der Setscha war ein Marktplatz, auf welchem beständig ein Paar Pauken standen, die der Heerpauker (Dobisch) rührte, wenn das

Volk zur Rathsversammlung kommen sollte. Auf dem Markte waren auch Lebensmittel, Kleidungsstücke und allerhand Bedürfnisse feil, welche fremde Kaufleute, die sich in der Vorstadt aufhielten, dahin brachten. Die Kanzley war so nachlässig besorget, dasz sie selten die wahre Zahl der Kosaken wuszte. Diese war sehr ungleich, und wohl eher an 40 und mehr tausend Mann angewachsen. Im Jahre 1764 hatten sie 27.117 Mann, die wirklich Dienste thaten.

Oeffentliche Versammlungen (Rada) wurden auf dem Markte gehalten. Der Koschowoi Attamann erschien mit seinen Insignien, dem Kommandostabe (Poliza) und der Fahne, und der Staatssekretär mit einem Dintenfasz; um die Obern stand das Volk, der Koschowoi nannte das Volk seine jugendlichen muntern Brüder, und das Volk die Befehlshaber, Herren (Pani). Oft kam es zum Handgemenge, denn viele, besonders jene, die etwas durchtreiben oder hindern wollten, erschienen besoffen. Vom wem geredet ward, der muszte sich entfernen, weil er Gefahr lief, erschlagen zu werden. Uiber Streifzüge und Räubereien nahmen sie in der Rada wegen des Vorwandes und der Ausführung Abrede, und so wie den Rittern die Stosse allein blieben, so behielten sie auch die Beute.

Bei Erwählung des Koschowoi und der Starschinen war gemeiniglich die ganze Rada betrunken. Der Koschowoi muszte auch während seines ganzen Amtes mit Brandtwein feygebig seyn, weil er dadurch Folgsamkeit erhielt. Die Malorosianer richten nach pohlischen Gesetzen, die Saporoger, die nichts schriftliches hatten, urtheilten nach Gewohnheit, und nach Mehrheit der Stimmen. Wenn ein Kosak einen andern erschlug, ward er mit dem Erschlagenen lebendig begraben.

Jeder Kosak verschaffte sich Pferd, Waffen, Kleidung, Munition und Proviant auf Streifzügen selbst. Im Dienste der Krone wurden sie wie andere Kosaken verpflegt; sie hielten es vorzüglich mit Uiberfällen, bei denen wenig zu wagen und viel zu gewinnen war. Auszer dem, dasz die Kosaken der Setscha (recht eigentlich nach der ältesten Bedeutung des Wortes) als verlaufene Leute von Beute lebten, trieben viele auszer der Setscha auf den kleinen Dörfern etwas Ackerbau und Viehzucht nach malorosischer Weise. In Friedenszeiten erhielten alle von ihren Uiberfahrtsgeldern und Zöllen eine kleine Besoldung. Die Fischerei im Dnieper kam ihnen auch zu statten, und sie war nach den Kurens in 38 Revieren vertheilt. Manche in der Vorstadt legten sich immer mehr auf Handel und gemeine Professionen in dem Maasse, als ihre Streifereien eingeschränkt wurden. Sie kleideten sich ganz pohlisch, oder vielmehr den pohlischen Uhlanen gleich, mit sehr weiten Hosen, engen Brusttüchern, nicht sehr langen Röcken, ein jeder in solche Zeuge und Farben, als ihn gelüstete. Ihr Anzug war ansehnlich und kriegerisch.

In der Setscha lebten sie in Vergleichung mit unserm Geschmacke, recht schlecht und roh. Jeder Kuren war eine Tischgesellschaft, und ein Paar Kosaken warteten auf, und waren zugleich Köche. Ihre täglichen Speisen waren Mehl, oder Grüszbrey, und Fischsuppe mit Mehl, die sie aus langen Trögen mit Löffeln assen. Selten bekamen

sie Fleisch, noch seltener Brod. Brandtwein soffen sie, so lang Geld verhanden war, diesz fehlte aber manchem mehrere Wochen hindurch.

Eine ordentliche Liebe war ganz von ihrer Verfassung ausgeschlossen; es durfte auch kein Weibsbild in die Setscha kommen. Denen es glückte, von Pohlen oder Tartarn Weiber zu rauben, oder lüderliche Weibsbilder aus Kleinreuszen zu überkommen, die lebten mit ihnen als Eheleute auf den Viehhöfen, und die Söhne wurden rohe Kosaken gleich den Vätern. Weder Heurath noch Haushaltung durfte sie abhalten, die Beschlüsse der Setscha auszuführen. Wer Kosak wurde, muszte sich zur griechischen Kirche bekennen.

Wenn sie gute Beute machten, bedachten sie die Kirche und deren Diener reichlich, verschafften sich schöne Kleider und Waffen, und bewirtheten jedermann in den Trinkhäusern, der nur kam, und wurden daher bald wieder nakt. Bei ihrer sorgenfreien Armuth und räuberischen Lebensart hielten sie das Stehlen unter sich für sehr schimpflich. Ein Dieb muzste drey Tage am Pranger stehen, und ward mit so vielen Schlägen bestraft, dasz mancher den Geist aufgab. Die meisten dieser ehemaligen Kosaken sind itzt ruhige und fleiszige Ackerleute.

Іван Лаврівський.

Один із піонїрів українського відродженя в Галичині[1]) (1773–1820).

Написав ***Амврозій Андрохович.***

Редакція віденського „Вѣстника“ з 1852 р. заявила в початкових числах готовість подавати посмертні згадки про виднійших сучасних діячів австрійської України. Вислїдом тої заяви була між иншим і допись в ч. 21 п. з.: „Бп. Іоаннъ Лавровскій крилошанинъ Перемискій. Цвѣтка воспоминанія на гробъ давно помершаго“. В нїй пригадує незвісний кореспондент, що Лаврівський був вірним товаришем еп. Снїгурського в його славних подвигах, але „доселѣ еще не было писателя, дабы приличнимъ перомъ великіи его заслуги про церковъ, державу и человѣчество передалъ намъ въ наслѣдѣе“. Дальше величаєть ся високопарним словом прикмети духа і великі заслуги покійника. Причиною мовчанки про Лаврівського є — по здогаду кореспондента — мабуть його просте житє і оминанє розголосу. Тому він заздалегідь остерігає, щоб не стало ся з памятю Лаврівського, як із Гомером, котрий „за житя пищалъ кусня хлѣбця, а по смерти 3 городы тяжались межи собою за его отъ себе происхожденіемъ“. Кінчить ся допись пересторогою: „Уважаймо абы-сьмо ся не опознили“, і зазивом до товаришів та родини померщого, щоби збирали матеріяли до житєпису. Слїдом за тим

---

[1]) Ся розвідка, написана автором в 1908 р., пролежала в рукописї цїлих 10 лїт. За той час появились деякі працї проф. Студинського, проф. Тершаківця, М. Возняка і ин., близькі до неї предметом, на що звертаєть ся увагу. — Редакція.

зазивом появила ся в 25 ч. „Вѣстника“ допись, в котрій М. К. з Виснича[1]) стає в обороні простоти житя Лаврівського. На жаль, побоюваня першого дописувателя не були пусті. Гарячий зазив прогомонів без наслїдків і глуха мовчанка прикрила на довго память Лаврівського. Нїхто не збирав житеписних матеріялів. Чужі спромоглись еще перед згаданими дописями, зараз по смерти Лаврівського, на короткий житепис[2]), а свої майже зовсїм за нього забули. Яків Головацький[3]), Антін Добрянський[4]), видавець анналів Михайла Гарасевича Михайло Малиновський[5]), Юлїян Пелеш[6]), Омелян Огоновський[7]), Юстин Желехівський[8]) і Заневич[9]) кількома стрічками збули його память. Першою і единою доси пробою житепису Лаврівського є коротенький біоґрафічний начерк (з портретом), зладжений Петром Полянським[10]). І знову перед 12 лїтами відсвіжив чужинець, проф. Л. Фінкель[11]), память Лаврівського і так звернув увагу на цїкаву стать того подвижника з доби відродженя галицької Руси. В 1906 р. помістив д-р Свінцїцкий в „Матеріялахъ по исторіи возрожденія Карпатской Руси також переписку Лаврівського з Кеппеном[12]). Повного одначе, жерельного житепису, на який безперечно заслугує память Лаврівського, не діждав ся він і доси. За час від його смерти занапастилось

[1]) Михайло Качковський. — За редакцію: В. Щ.

[2]) Gazeta lwowska. 1846. ч. 79. Dodatek nadzwyczajny.

[3]) Очеркъ основанія галицко-рускої Матицѣ и справозданіє первого собору ученыхъ и любителей народного просвѣщенія. Львів 1850. І. Слово говорене І. Левицкимъ на общемъ засѣданію на съѣздѣ ученыхъ рускихъ д. $^{16}/_{10}$ 1848, О первомъ литературно-умственномъ движеніи Русиновъ въ Галиціи со временъ австрійского владѣнія въ той землѣ (Наук. Сборникъ Матици. Львів, 1865).

[4]) Перемишлянинъ, 1856, ст. 63.

[5]) M. Harasiewicz: Annales Ecclesiae ruthenae... Львів, 1862.

[6]) Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom, т. II, Віденьь 1880.

[7]) О. Огоновскій: Історія литературы руской. Ч. II/I. Лвівъ 1889.

[8]) Ю. Желеховскій: Іоаннъ Снѣгурскій, его жизнь и дѣятельность въ Галицкой Руси, Львів 1894.

[9]) Заневич: Лїтературні стремлїня галицких Русинів. Житє і Слово. Львів 1894.

[10]) Временникъ Ставроп. Института Львів 1892.

[11]) L. Finkel: Historya Uniwersytetu lwowskiego do r. 1869. Львів 1894.

[12]) Д-р Свѣнцицкій: Матеріялы по исторіи возрожденія Карпатской Руси. І. Сношенія К-кой Руси съ Россіей въ І. половину XIX. в. Львів. 1906.

чимало жерел. Загинула його численна кореспонденція, загинуло много рукописних творів його, так що теперішний дослідник стає перед тяжким завданем, мусить із уривочних, часто суперечних вісток відтворювати інтересну стать найвизначнійшої побіч Снїгурського людини.

Мимохіть насуваєть ся питане, чому по смерти Лаврівського нїхто з родини або з прихильників не подав про нього обширнійшої житеписної згадки, хоч матеріяли легко було ще зібрати, хоч накликувано до того й не хибувало одиниць спосібних, про що свідчать численні житеписи инших людий з того часу. Відповідь на се легка. Така визначна особистість, як Лаврівський, вимагала обширнійшого зображеня, але саме тому матерія ставалась дуже дразлива. Біоґраф був би був приневолений витягати на дневне світло неодно із діяльности передових людий з 1800—1820 р., а до того не було в нїкого цивільної відваги. Не булаб допустила до того й цензура, яка довго оставала під безпосередним впливом митроп. Левицького і його окруженя. З другої сторони довелось би було біоґрафови Лаврівського згадати й про деякі недостачі также в його характері, особливо в добі його побуту у Львові, а се не булоб йому по нутру з огляду на загально приняту максиму: de mortuis nil nisi bene. Всеж таки наведені причини тільки в части оправдують тогочасних прихильників і свояків Лаврівського, бож могли здобути ся бодай на шабльоновий „панегирикъ“, де були би відмічені хочби загальні біоґрафічні дати. Але й того не зробили і в тім їх вина! А пізнійші письменики, заняті иншими актуальними питанями ширшого значіня, призабули за тихого робітника в первопочинах відродженя галицької України і віддавали тільки принагідно честь його памяти в коротеньких згадках.

Саме тому, що в дослїдах над житєм Лаврівського накопичують ся в наслїдок недостачі і уривочности жерел на кождім кроцї великі перепони, забрав ся я до збираня матеріялів до житепису Лаврівського. Замічу при тім, що біоґрафічні начерки, поміщені в „Gazet'ї lwowsk'ій з р. 1846 ч. 79 і в „History'ї Uniwersytetu lwowskiego“ проф. Фінкля подали менї загальні вказівки, де належало шукати за жерелами. Я переглянув точно львівський унїверситетський архив, головно протоколи, подавчі дневники унїверситету і фільософічну матрикулу, де знайшлось доволї багато коротких, але автентичних вісток про студії і вчительоване Лаврівського та фільософічно-богослов-

ський Інститут. В актах митрополичої капітули у Львові мав я нагоду знайти багато урядових документів і листів, які дотикають учительованя Лаврівського, його префектури, ректорату й крилошанства в часї побуту ві Львові та відносин до капітули і митроп. Левицького. Крім того знайшов дещо в бібліотецї „Народного Дому“, „Наук. Товариства ім. Шевченка“ та в унїверситетській. Матеріялів призбирало ся несподївано багато, тим більше, що дехто із нашого духовенства і свояків Лаврівського також радо поспішив з інформаціями. Тому що занятя не позволили менї переглянути актів і бібліотеки перемиської капітули, а зібраний матеріял відносив ся головно до побуту Лаврівського у Львові, рішив ся я обмежитись поки-що до нарису житя й лїтературної та суспільної дїяльности Лаврівського до часу його крилошанства в Перемишлї, себто до кінця 1820 р. Житепис Лаврівського з 1773—1820 р. дїлю на 2 доби. Перша доба 1773—1814 р. обнїмає вістки про його батьків, студії і учительську дїяльність. Друга доба 1814—1820 р. обнїмає час семинарського ректорату Лаврівського. Одну і другу часть закінчую короткою характеристикою особи Лаврівського і таким же коротким оглядом його письменської та суспільної дїяльности. Тут не можу здержати ся від деяких заміток про дослїди над добою, яка попережала і підготовлювала відродженє галицької України. Дїяльність перших підготовників національного відродженя галицької України може, правда, сьогодня видавати ся мінїмальною. Заки одначе визначимо її цїну, належить докладно пізнати житє й обставини, серед яких довелось їй розвивати ся. До того-ж і найменша дрібничка нераз може показати ся придатною. А що до лїтературної дїяльности перших піонїрів національного відродженя галицької України, то результати її можна би з малими виїмками вважати по просту задрукованим папером. Одначе не треба забувати, що ті піонїри й сучасна їм суспільність уважали їх невдачні проби „literalnemi pracami“ і що в письменстві мало що висше стояли й тогочасні галицькі Поляки. Пізнанє того задрукованого паперу має вартість не лиш для бібліоґрафії, воно безперечно причиняєть ся й до характеристики тих так мало нам звісних часів[1]).

---

[1]) Тут подаю поясненя скорочень при відсилцї до жерел:

Proth. Cons. = протокол унїверситетського сенату, бо сенат називано урядово „consistorium“.

Proth. Consess. = протокол начальної шкільної управи в Галичинї, званої „Consessus studiorum“ (1792—1802).

I.

В XVIII столїтю жила в перемиській епархії священича родина Лаврівських, з котрої виходили одиницї, що вибивали ся знанем та огладою понад загал гр. кат. духовенства. З тої родини походив Іван Лаврівський, що в половинї XVIII столїтя був довгий час деканом богословських студій в колеґії Театинів у Львові і членом каменецького крилоса львівської епархії. На старість він покинув учительоване і перенїс ся на парохію в Мшанї, де рівнож надано йому уряд декана дуклянського[4]. З тої родини походив і Василь Лаврівський, що в часї прилученя Галичини до Австрії був священиком у гірськім сільци сяніцького округа, Терцї. Жінка його Пеляґія з Терлецьких родилась і виховалась у Терцї; вона була правдоподібно дочкою тамошнього пароха[2]. Молодому подружю вродив ся 15 мая 1773 перший син, що одержав при крещеню імя Іван[3], може в честь висше згаданого вченого свояка. Дім о. Василя Лаврівського був щиро український, як майже у всіх тогочасних українських священиків[4]. О. Василь виріжняв ся зпоміж сучасних, сільських священиків висшою освітою. Можливе, що завдяки згаданому своякови укінчив теольоґію в театинській колеґії. Був то чоловік дуже меткий та підприємчивий. Обнявши парохію в Терцї в 1780 р. (до того часу був, правдоподібно сотрудником при тестеви Терлецькім), почав енерґічно заводити лад у приходї. Передовсїм подбав про матеріяльне обезпечене пароха. За при-

---

Proth. fac. phil. = протокол фільософічного видїлу.

Proth. fac. theol. = протокол богословского видїлу.

Index = подавчий дневник сенату і консесу.

М. б. = митрополича біблїотека.

Б. Нар. Д. = біблїотека „Народного Дому“.

Exhib. sess. перем. конс. = exhibita sessionis перемиської консисторії; є се протокол рефератів із засїдань консисторії, виготовлюваний для кождого засїданя окремо.

Прот. львів. конс. = протокол львівскої митрополичої консисторії.

Прот. митр. ордин. = протокол митрополичого ординаріяту.

[1]) Паст. лист М. Левицького з р. 1841.

[2]) Временникъ Ставр. Института з р. 1892, ст. 192; Письмо парох. уряду в Смільнику з $^{4}/_{3}$ 1906. Віднис із метрик і нагробних таблиць батьків Лаврівського.

[3]) Временникъ Ставр. Инст. 1892, ст. 192; Gazeta lwowska 1846, ч. 79. Dodatek nadzwyczajny.

[4]) Заневич: op. cit. рік I, книжка II, ст. 211; Jahrb. f. slavische Litteratur. 1846, ст. 365.

водом його купила громада приходські ґрунти, які в тодішних часах були майже єдиною підставою удержаня священика. Хоч кількох синів приходилось нараз посилати до шкіл, зумів при ощадній господарці своїм коштом поставити всї парохіяльні будинки, ба навіть власним коштом побудував церкву в Терцї й подбав про внутрішне і вніщне украшене її. З дїдичем Терки, Петром Каршницьким, що мешкав у Завозї, жив довго в згодї і приязни. Се рівнож доказ, що справдї мусїв мати висшу освіту, бо звичайними сїльськими попами погорджували пани дїдичі, як би і підданими. Визначна, як на ті часи, діяльність о. Василя Лаврівського зустріла ся з признанєм перемиської консисторії, бо він став деканом балигородським. Особливо завзято виступав усе в оборонї церковного маєтку против хапчивости дїдичів, які радо присвоювали собі „iure caduco“ приходські ґрунти. Не обійшлось без того і в Терцї. Посесор пана Каршницького М. Краєвський почав по 1800 р. загарбувати помалу приходські землї в Терцї, але стрінув ся з рішучим спротивленєм о. Василя. Наслїдком того дїдич і посесор стали завзятими його ворогами. Він перенїс ся в 1804 р. до Смільника, але боротьби з ними в оборонї церковного маєтку не закинув. Заперечував довго Каршницькому право патронату в Терцї, бо побоював ся, щоби презентований Каршницьким парох не позволив на загарбане ерекціональних ґрунтів. За те мстили ся Каршницький і Краєвський брехливими доносами на нього, але Лаврівський все вмів оправдати ся і не дав скривдити церкви[1]). Під оком такого батька ріс Іван і батьків приклад мусїв мати без сумнїву великий вплив на нього в дальшім житю.

Першим учителем Івана став батько, що щиро бажав дати своїм дїтям спромогу набути висшу освіту. В батьківськім домі переймив ся Іван українським духом, любовію рідного слова і обряду. В 1784 р. вступив до новозаснованої нормальної школи в Перемишли, а по 3 лїтах перейшов до тамошньої ґімназії[2]). Визначаючись незвичайними спосібностями, був через увесь час ґімназійної науки першим учеником. Ґімназію укінчив з відзначенєм в 1791 р. і тодї то не знав, якому званю посвятитись. Спершу почував велику охоту до правних студій. Намавляв його до того й дїдич Терки, Каршницький, з своїм

---

[1]) Exhib. sess. (перем. конс.) з 8/12 1804, ч. 152—183, ч. 155/98. М. 6.

[2]) Gazeta lwowska, 1846, ч. 79. Dodatek nadzwyczajny; Conduitliste професорів лїцея з 1805 р. М. 6.

братом Ігнатієм, дідичем Волковиї. Тай багато инших знакомих звертало увагу Іванови, що при своїх спосібностях зуміє чи то як адвокат, чи і в державній службі, добитись почестий і маєтку скорше, ніж у духовнім званю, де з певностю загребе талант у господарських і родинних злиднях. Манила Івана сильно вказувана йому перспектива рожевої будучности. Одначе батько бажав, щоб Іван вступив на богословіє, бо не мав спромоги удержувати його ще через 7 літ у Львові, коли молодші сини вже підростали і їх треба було також посилати до шкіл. Заки Іван зробив рішучий крок, звернув ся за порадою до великого прихильника й добродія молодежі, перемиського крилошанина Якова Лапчинського. Був то чоловік загально поважаний і люблений; зазнавав великого поважаня у старших і молодших священиків, а особливо ґімназисти Українці радо горнулись до нього, бо все мав для них батьківську пораду або й грошеву поміч. За порадою звернув ся до Лапчинського при виборі званя й молодий Лаврівський. Треба вважати се великою заслугою Лапчинського, що розвіяв туман, наведений на недосьвідного молодика. Бо колиб Лаврівський посвятив ся був світському званю, він слідом чеських і німецьких урядників пійшов би на дорогу винародовленя і з певностю не мав би змоги прислужити ся свому народови так, як прислужив ся. За порадою Лапчинського Іван змінив свій намір, вибрав богословіє, поїхав до Львова і 3 вересня 1791 р. записав ся на фільософічний виділ[1]. Від часу заснованя ґенеральної семинарії у Львові правительство давало ціле удержанє фільософам, що наміряли по укінченю фільософії записатись на теольоґію. Скористав з того добродійства й Лаврівський і покінчив на кошт правительства фільософію і теольоґію.

Фільософічні студії з викладною латинською мовою тревали тоді 3 роки, а тільки в викладній українській мові (lingua patria, ruthena) 2 роки. Лаврівський, маючи укінчену ґімназію, вписав ся, розумієть ся, на фільософію „studii latini". Саме тоді обявляв ся вже і в шкільництві зворот против йосифінізму. До смерти Йосифа II львівський університет був завзятим розсадником лїбералїзму. Під кличем „освіченя" до 1790 р., а в части ще й до вступленя на престіл Франца II, вела ся ціла наука. Але вже Леопольд II видав два розпорядки, з яких можна було зміркувати приклонникам йосифінських течій, що

[1]) Перемишлянинъ 1856, ст. 63.

з гори иншим вітром повіяло в шкільництві. На основі першого розпорядку підпав богословський виділ тимчасово під нагляд латинського архиепископа, що до того часу не мав зовсім права вмішувати ся в виховане духовних кандидатів. Другий розпорядок покасував усї ґенеральні духовні семинарії та завів наново епархіяльні, богословські інститути. Лиш на особлившу просьбу гр. кат. епископату позволив цїсар задержати ґенеральну семинарію, але тільки для питомцїв львівської, перемиської і холмської епархії. Придвірний декрет із 4 жовтня 1790 р. виданий під девізом, що управа шкільництва має належати до загалу вчителїв, завів нову надзірну інституцію в галицькім шкільництві: „consessus studiorum“. Консес, будучи найвисшою шкільною маґістратурою в краю, мав нагляд і над унїверситетом. В склад консесу входили представники всїх факультетів, ґімназійних студій, народних шкіл християнських і нїмецько-жидівських, а проводив ректор унїверситету. Була се посередна інстанція між придвірною комісією просвіти і вчительськими зборами. Ґубернїя і окружні уряди виконували тільки зарядженя консесу. Факультети, правда, одержали самоуправу, але нова інституція, що почала урядувати від 1792 р., загорнула помалу всї шкільні справи в свої руки і самоуправа вчительських зборів остала ся згодом лиш на папери[1]). При помочи консесу правительство переводило помалу, але з залїзною послїдовностю реакцію против „освіченя“, яке, по думцї рішаючих сфер, було у Франції причиною страшних потрясень. З кождим роком щораз більше заострювано цензуру. Цензори мали безоглядно проскрібувати всякі твори, заражені йосифінськими ідеями[2]). Від 1795 р. підлягали цензурі й докторські тези й інавґураційні промови[3]). Настоятелям поручено предкладати тайні кваліфікації підчинених. Суворо заборонено всякі тайні товариства й замкнено масонську льожу у Львові, до котрої належали всї визначнїйші унїверситетські професори. Кождий доктор мусів при промоції зложити реверс, що не буде належати до масонської льожі. Церква і сильна монархічна власть з безоглядно послушним урядничим апаратом мали бути заборолом проти погубного впливу йосифінїзму. Така зміна не осталась

[1]) Finkel: op. cit., ст. 67, 68, 145 і протоколи консесу від р. 1792—1802.

[2]) Edicta et Mandata 1791, ст. 69.

[3]) Proth. Consess. 1795, ч. 200.

без впливу і на професорів львівського унїверситету. Загорілі раціоналїсти „масони" мусїли, хоч їм се тяжко приходило, наломлювати ся до тих реформ. Не могли вже впоювати в молодїж свобідно раціоналїстичних ідей, бо їх обовязком від 1790 р. було саме берегти молодїж перед шкідним впливом „освіченя". Були до того потрібні нові учебники. Одначе правительство не скоро могло на них здобути ся. Виклади відбувались дальше після підручників з йосифінської ери, але ідеї тих підручників мусїли улягати що раз острійшій критиці з катедри[1]). Такий був стан унїверситету в хвили, коли Лаврівський вписав ся на фільософію.

Учителї скоро оцінили спосібности Лаврівського. Він через увесь час фільософічних студій з кождого предмету одержував найлїпшу ноту: primam cum eminentia[2]). Науцї німецької мови не присвячував ся, бо вже в нормальній школї й ґімназії мав нагоду вивчити ся її добре. За те вчив ся француської мови в учителїв Fr. Pique de Replonge й I. Glaize[3]). Правдоподібно вчив ся Лаврівський француської мови дальше в часї богословських студій, бо володїв нею опісля плавно, а в трох роках фільософічних студій не встиг би був присвоїти собі її так належито[4]).

Більшість учителїв Лаврівського зачисляла ся до здекльярованих приклонників ідей освіченя, але під напором реакції войовничий дух у них уже слабшав. Вони хоч і як бажали, не могли поглублювати науки, бо й за Йосифа II і по нїм не було вже свободи викладів. Для кождого научного предмету приписувала найвисша постанова підручник, від якого учитель не смів відступати під загрозою суворої догани, а навіть утрати катедри. Відповідно до духових течій XVIII століття помішано і злучено в фільософічних студіях теоретичні і практичні науки[5]). Заслугою вчителїв, насланих Йосифом II, було европеїзоване галицької суспільности вщіплюванєм нових ідей в той заскорузлий консерватизм, в який попала далека від осередків просвіти

---

1) Finkel. op. cit. cr. 145—149.

2) Матрикула фільос. видїлу з 1791—1794 р.

3) Conduitliste з 1805 р. М. 6.

4) Чи володїв Лаврівський француською мовою, ми сумнїваємо ся. В „Vorschlagstabelle", яку він виповнив в 1834 р., кандидуючи на посаду соборного декана і другого радника конзисторії в Перемишли, про се не згадано. За редакцію: *В. Щ.*

5) Finkel. op. cit., ст. 78, нотка 1 і ст. 90.

Галичина в останних часах польської влади. Йосифінська школа і її традиція, що по смерти Йосифа перетривала ще з кільканайцять літ, давала, правда, образоване поверховне, але і ввела силу нових думок і течій у байдужну, прибиту летарґом духову сферу галицької інтеліґенції, ввела Галичину в безпосередний контакт із духовим розвитком західної Европи. Спеціяльно перша українська інтеліґенція завдячувала школі Йосифа II дуже багато. Їй, що не мала майже ніякої історичної та літературної традиції, отворилось нараз широке поле нових ідей і швидко зродилось серед неї бажане перевести теорію в практику. Недоставало тільки національної основи; тої західний ліберальізм не міг дати, бо в його репертуарі грала головну ролю свобода духа по части з економічними питанями, а не націоналізм. В ідеях, защіплених йосифінською школою, належить шукати жерела того завзятя, з яким в останних роках XVIII і в перших XIX століття боролись галицькі провідники Українців против угніту, що його зазнавала гр. кат. Церква зі сторони латинської гієрархії, дбаючи рівночасно запопадливо про економічне двигнене тої Церкви. Національний інтерес доволі мало їх захоплював.

В 1794 р. вписав ся Лаврівський на перший рік теольоґії. Ії укінчив він также з відзначенем та вже тоді пильною й витревалою працею здобув собі основу того глибшого богословського знаня, яким визначав ся опісля

Загал професорів богословського виділу в 1794—1798 р. складав ся вже майже з самих галицьких уроженців. Завзяті раціоналісти, що прибули до Львова в пору заснованя університету й були завзятими йосифіністами, будьто вимерли, будьто розбрили ся по світу. Їх галицькі вихованці займили опорожнені катедри, але вони були вже далекі від крайного раціоналізму, що був нестравним кормом для консервативної Галичини. Вчителі-Українці не насаджували ідей ворожих Церкві ще й тому, що Церква, а особливо її гієрархія, була покищо єдиним захистом національного житя тодішної гал. України й саме йосифинізм спонукав Українців до оборони гр. кат. Церкви перед римо-католицькою аґресивностю, Визначив ся між ними передовсім професор Лаврівського крилош. Михайло Гарасевич, котрий побіч василіянина проф. Модеста Гриневецького мав може найбільший вплив на нього. Впливови Гриневецького належить приписати бібліоманство Лаврівського.

Через увесь час фільософічних і богословських студій перебував Лаврівський в ґенеральній семинарії у Львові зразу під

умілим проводом ректора Антонія Ангелловича, потім (пів року) Якова Лапчинського, а вкінци Константина Сабатовського. В тім часї визначав ся він замкненою в собі вдачею; не шукав розривки в товаристві инших богословів, але віддавав ся залюбки читаню. Товариші вважали його диваком; поважали його, але не приязнили ся з ним. Зражував собі Лаврівський неодного також своєю впертостю й непомірною амбіцією[1]).

Ще на IV році богословія 29 мая 1798 р. приступив Лаврівський до конкурсового екзамену в цїли осягненя катедри доґматики „in lingua patria", опорожненої по уступленю Гриневецького[2]). Гриневецький дуже відпрошував ся від українських викладів під покришкою слабого здоровля[3]), а бажав задержати тільки латинську катедру. Підпирав його просьбу богословський виділ і консес; тому й поручила придвірна комісія просвіти розписати конкурс. Хоч конкурсовий екзамен випав Лаврівському добре, катедри не одержав, бо правительство, вважаючи український Інститут лиш провізоричним, вже тоді не хотїло обсаджувати катедри на стале. Одначе по тій першій невдачі доля усміхнулась Лаврівському. Мара душпастированя на селї, якої амбітний богослов дуже бояв ся, відсунула ся від нього. Ще таки в 1798 р. обіймив він просто з унїверситетської лавки заступство богословських катедр і префектуру в ґенеральній семинарії. Так і отвиралась йому дорога до катедри і до висших духовних достоїнств, бо правительство радо покликувало учителїв богословія на посади церковних достойників. При кінци 1798 р. попав ся Лаврівський в члени збору вчителїв українського Інститута і аж до хвилї скасованя його повнив ревно вчительські обовязки.

Тому що Лаврівський виплив на верх завдяки ректорови Константинови Сабатовському, котрий своєю особою вяжеть ся також з історією богословського Інститута, то не зайвим буде начеркнути коротку сильветку тої людини.

По уступленю Ангелловича зі становища ректора ґенеральної семинарії став ректором 12 липня 1796 р. почесний крилошанин перемиський, Яків Лапчинський[4]). Одначе він помер

---

[1]) Відповідь М. Левицького з д. $^{16}/_{2}$ 1816 ч. 16 на письмо Лаврівського в справі друкарнї. М. б.

[2]) Просьба Лаврівського з д. $^{4}/_{10}$ 1819 о катедру бібл. студий М. б. і Proth. Consess. 1798, ч. 484 і 797.

[3]) Proth. Consess. 1796, ч. 324 і 1798 ч. 112.

[4]) Proth. fac. theol. 1796. М. б.

в осени 1796 р. Із трех кандидатів, поручених перемиським епископом Ангелловичем, заіменувала придвірна комісія просвіти ректором Константина Сабатовського, котрий укінчив богословські студії в Відни, був 6 літ помічником Ангелловича в економічнім заряді семинарією, а вже пятий рік консисторським радником[1]). Був то чоловік меткий і дбав з початку щиро про семинарію. Старав ся ревно про гіґієнїчні уладженя в семинарії, жадав, на приклад, аналїзи воздуха в семинарських будинках і ґубернія, щоб спекатись його урґенсів, дійсно поручила проф. Гакетови перевести жадану аналїзу[2]). Рівнож бажав він усунути недостачі, які доглянув у богословських студіях. Щоб те осягнути, не зважав нї на що, але форсував завзято свої проекти. Консисторія, богословський виділ, академичний сенат, консес, ґубернїя і придвірна комісія просвіти мали з ним багато до дїла. Він звертав безупинно їх увагу на доконечність скороченя українських богословських студій і тим чином дав початок довшій вимінї гадок між міродатними чинниками[3]). Щиро заопікував ся спершу й українським Інститутом. Не міг стерпіти, щоби професори вводили замість української мови польську. Дня 19. XI 1797 р. вніс до ґубернії зажалене на Михайла Гарасевича, що екcеґезу викладає по польськи. Справа оперлась аж о Віденьь і придвірна комісія наказала Гарасевичеви оправдати ся до 8 днів[4]). За те саме обжалував Сабатовський Михайла Левицького, котрий в 1798 р. обіймив суплентуру тої катедри в Інститутї[5]). Урґував Сабатовський ґубернію і придвірну комісію просвіти, щоб українські катедри обсаджено на стале, а не суплентами[6]). Ставав усе в оборонї слухачів Інститута, яких професори-Нїмцї, хоч і не вчили в Інститутї, очернювали за „unanständiges Betragen“, „unsittliches Betragen“, і доказував, що поведене самих професорів не лїпше[7]). Звертав також увагу ґубернії на недостачу українських учебників[8]). Щоб запобігти тїй недостачі,

[1]) Проповицїя Ангелловича р. 1794 ч. 5. (Acta praesid. post defunctum Angełłowicz). M. 6. і Proth. Consess. 1797, ч. 145.

[2]) Proth. Consess. 1799, ч. 555.

[3]) Proth. Consess. 1798, ч. 73, 90, 114, 202, 221, 305, 482, 527, 805, 887.

[4]) Proth. Consess. 1797, ч. 1343.

[5]) Proth. Consess. 1798, ч. 73.

[6]) Proth. Consess. 1798, ч. 484 і 797.

[7]) Proth. Consess. 1798, ч. 301, 678, 1299.

[8]) Proth. Consess. 1797, ч. 211, 460.

просив ґубернію, при попертю богословського виділу, щоби позволила на заснованє української друкарнї; але ґубернїя відмовила просьбі[1]). Рішучо противив ся іменованю префектів студій без порозуміня з ректором семинарії[2]). В 1797 р. іменувала ґубернїя на порученє перемиського епископа Ангелловича префектами Михайла Левицького і Івана Яворського[3]). Спротивив ся тому Сабатовський і виграв справу на стільки, що опісля все прошено його вказати відповідного кандидата. Сабатовський тому так добивав ся права вказуваня кандидатів на префектів, бо префектура була тодї майже все першим кроком до одержаня катедри на унїверситетї. В разї захорованя професора обіймав суплентуру безплатно або за мірною винагородою якийсь із префектів, поручений ректором. Саме тодї занедужали Мих. Гарасевич і А. Білецький. Новоіменованому префектови Левицькому поручено суплентуру катедри пасторальної „in lingua patria", а Яворському історії церковної[4]). Одначе Яворський подякував у перших днях серпня 1798 р. за префектуру. Наслїдком того опорожнились префектура і суплентура[5]). Відповідного нового кандидата знайшов Сабатовський в особі Лаврівського.

Дня 1 серпня 1798 р. обіймив Лаврівський обовязки префекта поки-що тільки на порученє Сабатовського, що почав зараз сильно підпирати його кандидатуру. На основі прихильної опінїї богословського виділу і консессу[6]) затвердила ґубернїя Лаврівського в префектурі 1799 р. і признала йому 100 злр. річної платнї і 30 злр. на одежу, числячи від 1 серпня 1798 р.[7]). Вже 27 серпня т. р. поручив богословський виділ молоденькому префектови суплентуру катедри церковної історії з латинським і українським викладом. Білецький, занедужавши 1797 р. небезпечно, мусів виїхати на село. Вернув, правда, незабаром до Львова, але не відзискав здоровля цїлком і обі катедри вимагали постійного заступства. При кінци 1799 р. Білецький покинув зовсїм унїверситет і обіймив парохію в Биличи. Тому що правительство з ощадности не радо годило ся на платне заступство, як довго звичайний професор займав ще катедру,

---

1) Proth. Consess. 1797, ч. 1383.
2) Proth. Consses. 1797, ч. 1303.
3) Proth. Gonsess. 1797, ч. 802.
4) Proth. Consess. 1797, ч. 1383 і р. 1798, ч. 220.
5) Proth. Consess. 1798, ч. 1216.
6) Proth. Consess. 1799, ч. 481.
7) Proth. Consess. 1799, ч. 723.

зазначив мабуть Білецький в просьбі о відпустку, що суплєнт буде його заступати безплатно. Можливе навіть, що Яворський на те згодив ся. Коли-ж замість Яворського дістав заступство обох катедр Лаврівський, не спішилась ґубернія з виасиґнованєм йому платні.

Викладав Лаврівський церковну історію після приписаного підручника Данненмаєра, з котрого й сам вчив ся ще на І році богословія. В 1790 р. переклав віцеректор семинарії Теодор Захаріясевич підручник Данненмаєра на церковну мову й надрукував його[1]). Тим перекладом користував ся і Лаврівський, викладаючи.

В літї 1799 р. жадав Лаврівський від ґубернії декрету на одержану префектуру і ґубернія вволила його просьбі[2]).

Інтересував ся Лаврівським перемиський крилошанин Шпонрінґ. Лаврівський мав у нього згляди, бо сміло звертав ся до нього з просьбами о протекцію для своїх світських товаришів[3]).

В роцї 1800/1 викладав Лаврівський дальше церковну історію, але тільки в Інститутї, бо заступство латинської катедри обіймив вірменський священик Франц Ксаверій Захаріясевич[4]). Для осягненя латинської катедри церковної історії приступив Лаврівський 7 лютого 1800 р. до конкурсу[5]), але Захаріясевич був сильнїйшим кандидатом і остав ся при катедрі. З ремунерацією за суплєнтуру обох катедр історії церковної склалась цікава подія, яка наглядно ілюструє „Sparsystem“ тодїшнього правительства, коли треба було видати щось на український Інститут. На просьбу Лаврівського о винагороду за дволїтне заступство визначила йому ґубернія платню лиш від 6 червня 1800 р., а за попередні літа відмовила[6]). Лаврівський вніс єще раз просьбу до ґубернії, а підперли ту просьбу богословський виділ і консес[7]). Ґубернія знову відмовила, мотивуючи тим, що Лаврівський обіймив безплатну суплєнтуру. Ще й зроблено заміт консесови, що зараз не доніс про суплєнтуру Лаврівського, хоч консес безпроволочно в своїм часї се зробив. Письмо ґубернії

---

1) Ом. Огоновскій: op. cit., ст. 54.
2) Proth. Consess. 1799, ч. 898.
3) Лист Лаврівського до Шпонрінґа в д. 1/10 1799. М. 6.
4) Proth. Consess. 1802, ч. 1060.
5) Просьба Лаврівського о катедру студій біблійн. Н. З. з д. 4/10 1819. М. 6.
6) Proth. Consess. 1800, ч. 1000.
7) Proth. Consess. 1800, ч. 1547.

кінчилось пригадкою, що консес повинен був сам „a limine“ відкинути неоправдану просьбу й не забирати ґубернії дорогого часу[1]) Проти кривдячої постанови вніс Лаврівський відклик до цісаря[2]). З ґубернії надійшла викрутна відповідь, що „против найвисших посганов відклик не має місця, а петентови визначуєть ся ремунерація від часу переходу Білецького на парохію[3]). Але відклик Лаврівського мусіла ґубернія переслати придвірній комісії просвіти і в Відни инакше полагоджено справу, бо в 1802 р. признала придвірна комісія Лаврівському за суплентуру в роках 1798/9 і 1799/1800 200 злр.[4]) В 1800 р. одержав Лаврівський баккалявреат і прийняв у Перемишли свячене з рук Ангелловича[5]). Літом 1801 р. предложив консесови через богословський виділ тези в цїли одержаня докторату[6]). Консес переслав їх зі своєю оцінкою ґуберніяльній цензурі і вона, не счеркнувши анї одної тези, позволила на публичну оборону[7]). Вимоги ставляні тоді докторандам богословія були тяжкі. Кандидат мусів перейти передовсїм „parvos actus“, себ-то зложити екзамен з кождого научного предмету для одержаня степеня „pro baccalaureatu“. Що-йно тоді писав тези (positiones) з цїлого знаня богословського (ex universa theologia). Тези предкладав кандидат до оцінки богословському зборови професорів, відси йшли вони знову до оцінки консесу, а консес предкладав їх ґуберніяльній цензурі, яка нераз счеркувала дещо. Апробовані ґубернією тези боронив кандидат публично перед цїлим учительським збором і запрошеними, духовними і світськими, достойниками. Богословський виділ визначував зпоміж себе професора, який мав вести полеміку з кандидатом ізза його тез. По влучній обороні кандидат ставав доктором і друкував тези коштом або своїм, або виділу, до якого належав[8]). Зложивши з успіхом 4 риґорози ще в 1800 р., оборонював Лаврівський дня 24 падолиста 1801 р. публично свої тези. Окремим листом просив Ангелловича, щоби причинив ся „do uzacnienia tego publicznego aktu obecnością wspaniałey swey osoby“[9]). По обороні появили ся тези в формі

[1]) Proth. Consess. 1801, ч. 103.
[2]) Proth. Consess. 1801, ч. 525.
[3]) Proth. Consess. 1801, ч. 667.
[4]) Proth. Consess. 1802, ч. 231.
[5]) Шем. перем. еп. в р. 1845.
[6]) Proth. Consess. 1801, ч. 867, 1368.
[7]) Proth. Consess. 1801, ч. 1513.
[8]) Finkel. op. cit., ст. 140.
[9]) Лист Лаврівського до Ангелловича з д. $^{18}/_{11}$ 1801. М. 6.

брошури великої 4-ки з золоченими берегами під заголовком: „Positiones ex universis disciplinis theologicis, quas absolutis quattuor rigorosis examinibus coram inclyta facultate Theologica in Alma Universitate Josephina pro laurea Doctoris Theologiae obtinenda publice propugnandas suscepit Joannes Ławrowski Presbyter Saecularis Dioecesis Premisliensis in Universitate Leopoliensi Historiae ecclesiasticae l. p. p. Professor, nec non in Seminario generali Studiorum Praefectus. Die 24 Mensis Novembris MDCCCI Leopoli Typis Gust. Wilh. Wichmann“[1]).

Диссертація складаєть ся з 50 тез, сполучених так зі собою, що становлять цілість. Для нас цікава сорокова теза, яка рішучо противить ся йосифінській проґрамі. На думку Йосифа II Церква не є рівнорядна державі, але підпорядкована їй інституція, що під зверхним наглядом держави може управляти ся автономно. Лаврівський станув на принципі рівнорядности Церкви з державою, але зробив уступку в справах „mixti fori“, себ то при супружестві признав державі право установи перепон, бо державі можна дивитись на супружество як на „contractus civilis“. Ґуберніяльна цензура апробувала такий погляд тому, бо вже тоді починав ся сильний зворот від йосифінїзму. Цензор з йосифінської ери певно був би цілу тезу счеркнув. Зручно сконструована й 45 теза. Найвисша власть у Церкві прислугує — каже Лаврівський — зборови всїх епископів; кождий з них залежний від усїх, а всї підчинені „in ordine erga Primatem“. Не ужив тут вислову „Papa“ або „Pontifex Romanus“, але „Primas“, що могло означати будьто папу, будьто примаса. Не зазначив теж виразно, чи собор епископів рівнорядний з папою, чи висший від него й залежний, але зручно уложив тезу так, щоб її можна ріжно толкувати. Все таки ще мусїв Лаврівський числити ся з цензурою; зворот від йосифінїзму не наступив ще на цілій лїнії; деякі обмеженя, на приклад що до зносин епископів з римською курією, обовязували дальше. Цікаві рівнож тези 47, 48, 49 і 50, в яких Лаврівський доторкнув ся обовязку парохів навчати вірних і дїтий. Катихитика і педаґоґіка були довго підрядними предметами, долученими до пасторальної. Помітали ними вчителї й богослови. Аж наслїдком ремонстрації перемиської консисторії[2]) в 1797 р. поручила ґубернїя консесови

[1]) Примірник в б. Нар. Д. в відділї: Музей Петрушевича ч. 331.
[2]) Proth. Consess. 1797, ч. 169.

порозуміти ся з начальним надзором християнських шкіл нормальних (christliche Normalschuloberaufsicht), щоби богословам дати нагоду вчити ся практично катихитики й педаґоґіки[1]). І справді, богослови розпочали педаґоґічні лекції в християнській школі нормальній. Єще й придвірний декрет виразно зазначив в 1797 р., що кандидати на катихитів і парохів по більших містах мусять виказати ся, що відбули практичні вправи з педаґоґіки і катихитики в нормальній школі[2]). В згаданих тезах зачеркнув Лаврівський доволї широко обовязок парохів не лиш „pascendi oves suae curae commissas verbo Dei, Sacramentis et probae vitae exemplo“, але теж „tam publice, quam private instruere“ й не занедбувати „debitam parvulorum instructionem ob vilipensionem“. Лаврівський міг бути певним, що ті гадки найдуть у ґубернії признане, бо як раз того самого вона домагалась під натиском центрального правлїня[3]). — Научного значіня „Positiones“ не мають. Свідчать хиба, що автор обізнав ся доволї з богословським знанем і був спосібний до самостійної наукової праці. Сучасні вважали, правда, такі „Positiones“ лїтературною роботою, але все таки дивились на неї критично, бо приймали мовчанем. Єдиним признанем, яке могло тоді припасти докторським диссертаціям, був дозвіл придвірної комісії просвіти на уживане їх замість шкільного підручника (Vorlesebuch), але таке відзначене рідко лучало ся.

В 1801 р. опорожнилось місце канцлера при перемиській капітулї. Подав ся й Лаврівський, а просьбу мотивував у письмі до Ангелловича з дня 24 грудня 1801 р. тим, що правительсво мабуть невдовзї скасує українські виклади, бо Лодій переносить ся до Кракова, а Сабатовський „uczynił żwawą remonstracyę o niepotrzebie ruskich nauk z przyczyny, iż iuż nader wielka liczba iest słuchaczów łacińskich nauk“. Дуже побоював ся Лаврівський, що по скасованю українських викладів випаде йому йти на парохію[4]). Хоч Ангеллович підпирав його просьбу[5]), канцлерство припало кому иншому. Придвірна комісія просвіти вважала, видко, Лаврівського ще за молодим до консисторського канцлерства.

---

1) Proth. Consses. 1797, ч. 350, 688, 726.
2) Proth. Consess. 1797, ч. 1068.
3) Proth. Consess. 1800, ч. 1490.
4) Лист Лаврівського до Ангелловича з д. 24/12 1801, М. б.
5) Лист Лаврівського до Ангелловича з д. 28/4 1802, М. б.

На засіданю фільософічного виділу дня 31 грудня 1801 р. заявив професор Лодій, котрий вчив льоґіки, метафізики і етики в українськім Інституті, що одержав катедру тих предметів на ягайлонськім університеті в Кракові й просив, щоб тимчасово установлено заступство його катедри. Фільософічний виділ рішив попросити ректора ґенеральної семинарії Сабатовського, щоби вказав відповідного кандидата[1]). Сабатовський поручив Лаврівського. На засіданю фільософічного виділу 10 січня 1802 р. відчитано письмо Сабатовського і заяву Лаврівського, що обійме суплєнтуру за 250 злр. річної ремунерації[2]). На основі прихильної опінії фільософічного виділу передав консес 26 лютого 1802 р. Лаврівському провізорично суплєнтуру опорожненої катедри[3]), а 9 цвітня доніс, що придвірна комісія просвіти затвердила се[4]). Льоґіку, етику і метафізику викладав Лаврівський лиш до кінця шк. року 1802/3, бо вже з початком шк. року 1803/4 замкнено в Інституті I рік фільософії, а з початком 1804/5 і II рік[5]).

З кінцем 1802 р. перестав урядувати консес і на основі цісарського декрету з 22 жовтня 1801 р. вибрано наново директорів студій[6]). Тим чином привернено автономію академичного сенату, але тільки в части, бо вибирані зпоза університету директори перебрали на себе всї аґенди деканів, а навіть багато справ сенату. Тому що з огляду на численні домаганя центральне правительство носило ся з гадкою перевести реформу богословських студій в напрямі уменшеня літ науки і стягненя катедр, воно не хотїло обсаджувати опорожнених катедр на стале і в Інституті, а то тим більше, що й так уважано їх тільки провізоричними, і з круга Українців підносились голоси за скасованем їх[7]). За суплєнтурами промовляла й фінансова сторона, бо суплєнтам плачено половину платні звичайного професора, або й менше.

Від 1799 р. почали множити ся в Галичині тайні, польські товариства з антиавстрійськими тенденціями. Центральне правлїнє

---

[1]) Proth. fac. phil. 1801, ч. 13 і Proth. Consess. 1801, ч. 1331.
[2]) Proth. fac. phil. 1802, ч. 23 і Proth. Consess. 1802, ч. 58.
[3]) Proth. Consess. 1802, ч. 291.
[4]) Proth. Consess. 1802, ч. 501.
[5]) Proth. fac. phil. 1803, ч. 31 і Proth. Consess. 1805, ч. 63.
[6]) Proth. Consess. 1802, ч. 1542.
[7]) Proth. Consess. 1802, ч. 152 і лист Лаврівського до Ангелловича з д. 28/4 1802, М. б.

бояло ся, щоб і урядники до них не належали. Тому вийшов в половині 1801 р. розпорядок, щоб усї урядники виставили реверси, що не беруть участи в ніяких тайних товариствах або стоваришенях[1]). Виставили такі реверси і всї богословські професори, значить ся й Лаврівський[2]). В 1802 р. поручив центральний уряд, щоб такий реверс виставляв кождий урядник на вступі до служби при складаню службової присяги[3]). Цікаві ті розпорядки, бо характеризують тодішні відносини. З них видно, що австрійське правительство не довіряло й насланим німецьким і чеським урядникам, які були зовсім від нього залежні.

В шк. роцї 1801/2 заступав Лаврівський катедру церковної історії з українським викладом, а від 26 лютого 1802 р. катедру льоґіки, метафізики і етики в українськім фільософічнім Інститутї[4]). Льоґіку, метафізику і етику викладав після перекладеного Лодієм підручника Бавмайстра[5]), або після уживаної в латинськім Інститутї книжки Федера: „Grundriss zur Kenntnis des menschlichen Willens“ (Ґетінґен 1785)[6]). Ті самі катедри займав і в шк. роцї 1802/3.

Основуючи унїверситет у Львові, оснував Йосиф II при нїм і бібліотеку. Зложили ся на неї між иншим і бібліотеки василіянських скасованих монастирів[7]). А що управителї бібліотеки (бібліотекар Бретшнайдер і кустос Куральт), Нїмцї, не знали церковно-славянської нї української мови, то й дивили ся з маловаженєм на монастирські книги й рукописи і продавали їх разом з дублєтами купами за безцїн на ліцитаціях[8]). Відбулись такі ліцитації в 1791, 1795 і 1803 р.[9]). Ще на ґімназійній лавцї мав Лаврівський бібліоманську жилку, а під впливом книголюба М. Гриневецького став завзятим бібліоманом і живучи дуже скромно, зумів завсїгди заощадити собі гріш на купно книжки. З доброї нагоди, якою були згадані ліцитації, користав

1) Proth. Consess. 1801, ч. 729.
2) Proth. Consess. 1801, ч. 869.
3) Proth. Consess. 1802, ч. 495.
4) Positiones Лаврівського і Proth. Consess. 1802, ч. 291 і 501.
5) Огоновський, op. cit. ст. 51.
6) Finkel, op. cit. ст. 73, 74 і 75.
7) Idem, op. cit. ст. 117 до 125.
8) Jordans Jahrbuch für slavische Litteratur, Kunst u. Wissenschaft. 1846, ст. 368.
9) Fr. Jaworski. Lwowskie znaki biblioteczne (Додаток до Kuryer a lwowsk-oro Tydzień з 24/11 1906 і прот. консесу з р. 1803, ч. 42.

пильно, дешево набував старі друки й рукописи і тим чином клав заздалегідь основу під свою богату опісля бібліотеку[1]).

Хоч професорам українського Інститута відмовляли професори-Німці місця і голосу на засіданях виділів і лиш деякі з них виїмково доступали того права, Лаврівський брав в 1803 р. кілька разів участь у засіданях фільософічного виділу, як суплент льоґіки, метафізики і етики в Інституті. Професори фільософічного виділу признали йому те право, правдоподібно, з огляду на його докторат.

По скасованю I року української фільософії, з початком шк. року 1803/4 перестав Лаврівський викладати на фільософії і тим самим перестав бути членом фільософічного виділу. За те обіймив суплентуру катедр по М. Шанковськім. Літом 1803 р. дістав професор морального богословія з латинським і українським викладом М. Шанковський парохію в Городенці[2]). Обі опорожнені катедри почав заступати Лаврівський[3]), котрий дальше заступав еще катедру церковної історії в богословськім Інституті.

Від 1800 р. стреміло правительство з зелізною консеквенцією до знищеня насадженого йосифінською школою західного лібералізму. Як школа Йосифа завзято його вщіплювала, так школа Франца завзялась вигубити його і захоронити молодіж перед шкідливими течіями Заходу. Школа мала дати молодежи реліґійні і моральні підвалини, вщіпити узнане установленого ладу державного і суспільного, виховати на безоглядно послушних і вірних підданих. А що фільософічна молодіж ломила найбільше дисципліну і переймалась „пагубними“ ідеями, рішила придвірна комісія просвіти декретом з 2 лютого 1804 р. завести на фільософії катедру реліґії. Професор нової катедри мав обовязок що неділї і в кожде р.-кат. свято давати молодежи моралїзаторські ексгорти. Введене катедри реліґії було, значить ся, вислїдом нового напрямку в австрійськім шкільництві[4]). Ґубернія письмом із 1 червня 1804 ч. 21016, поручила фільософічному виділови розписати конкурс на катедру реліґії, щоб уже в шк. році 1804/5 відбувалась наука. Фільософічний виділ визначив реченець конкурсу до 1 серпня і повідомив про се консисторії всїх трех

---

1) Вѣстникъ 1852, ч. 21.

2) Лист о. пароха з Городенки з $^{16}/_{7}$ 1906 (виписки з метрик).

3) Нота сенату академ. з д. $^{30}/_{10}$ 1810, ч. 256, на просьбу Лаврівського о крилошанство. M. б. і Schem. f. Galiz. 1805.

4) Finkel, op. cit. ст. 155, 156 і 162.

обрядів[1]). Зі східної Галичини зголосило ся двох кандидатів: суплент морального богословія з українським викладом, префект семинарії Лаврівський і латинський сотрудник і катихит у Львові, Августин Льомкав[2]). На засїданю фільософічного виділу дня 1 серпня дано обом кандидатам кляузурову письменну задачу. Вироби предложив професор Земанчик фільософічному директоріятови, а той „circulando“ передав їх усім професорам фільософічного виділу до оцінки й назначив день 3 серпня на устний екзамен. Дня 3 серпня зібрав ся цїлий факультет під проводом директора фільософічних студій, ґуберніяльного радника Ертля. Обом кандидатам завдано питанє: „Effatum Salvatoris in monte: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum coelorum — quo modo studiosae iuventuti exponendum est? Liberum est Dno Candidato hunc statum vel exegetice, vel per modum exhortationis enucleare“[3]). Оба кандидати мали виклад на згадану тему. По відході їх піддав директор під голосованє професорів, котрий з кандидатів вивязав ся лїпше. Професори по черзї висказували ся, мотивуючи свої оцінки. Всї признали, що виклад Льомкава був лїпший. На самім кінци озвав ся Ертль. Оцїнка його інтересна тим, що показує наглядно, як тяжко приходилось людям, вихованим під гаслом „освіченя“, наломитись до нового духа реакції. „Die pauperes spiritu — казав Ертль — sind jene, welche erkennen, dass alles, was sie Vorzügliches oder Gutes haben, ihnen von Gott aus Gnade geschenkt sey, davon sie guten Gebrauch machen sollen. Ławrowski hat den Text von dieser Seite nicht angesehen, sondern nur nach der Mönchsart erklärt. Lomkav that im Anfange seiner Exhortation meistens das Nämliche. Endlich hat er aber doch umgelenkt und die rechte Erklärung gegeben. Sein Vortrag auch vermuthlich wegen der Übung im Predigen besser; der des Ławrowski aber auch gut“, Ґуберніяльний радник Ертль не міг здержати ся, щоб не зачепити черців, закидуючи Лаврівському „Mönchsart“. По іспиті предложив Ертль письменні вироби кандидатів ще львівській, латинській консисториї[4]). Відтам віділано всї акти через ґубернію до придвірної комісії просвіти. Хоч оцінка фільософічного виділу випала для Лаврівського й не дуже прихильно, він таки

[1]) Proth. phil. fac. 1804, ч. 18.
[2]) Proth. phil. fac., ч. 38.
[3]) Proth. phil. fac. 1804, ч. 40.
[4]) Proth. fac. phil. 1804, ч. 52.

одержав катедру релїґії, мабуть завдяки заходам Ангелловича. З виїмком ексезуїта Гольфельда, инші члени екзаменової комісії були світські люди, що моглоб видавати ся нинї дивне. Одначе причиною того був декрет придвірний з 20 цвітня 1786 р., який нормував обсаду катедр. Після того декрету кандидат давав докази знаня клявзуровим письменним виробом, а метод навчаня мав показати в устнім викладї. Оцїнку давали всї звичайні професори виділу, при чім звертано більше увагу на педаґоґічну снагу, ніж на ширину знаня[1]).

В шк. роцї 1804/5 був Лаврівський вже звичайним професором релїґії на фільософічнім виділї і заступав українську і латинську катедру морального богословія[2]). Новоіменований професор релїґії був наймолодшим членом збору поміж звичайними професорами. Після ухвали академичного сенату з 1785 р. промовляв при отвореню шкільного року звичайно наймолодший в службі звичайний професор до молодежи і публики, зібраної в обширній бібліотечній сали. З одержанєм катедри припало Лаврівському промовити з початком шк. року 1804/5[3]). Тому що інавґураційні промови підлягали від 1795 р. ґуберніяльній цензурі, Лаврівський в вересни предложив свою промову ґубернії до затвердженя. В кілька днїв звернула ґубернія апробовану промову і дня 3 падолиста Лаврівський виголосив її на торжественнім отвореню шкільного року[4]). Інавґураційні промови укладано і виголошувано в латинській або в німецькій мові. Коли промова визначалась гарною формою і займавим змістом, друковано її коштом виділу, до якого належав бесїдник. Тодїшна інтелїґенція львівська дуже цікавилась такими промовами, бо то були неначе нариси поглядів і розпорядків правительства у висшім шкільництві. Часом наказувала ґубернія умістити дещо в промові, а счеркувала все, що противилось офіціяльним поглядам[5]). Промова Лаврівського не збереглась анї в рукописї анї в друку. Видко, не зробила враженя і не друковано її. Була вона останною на йосифінськім унїверситетї, бо вже в найблизшім шкільнім роцї займив його місце лїцей.

---

[1]) Finkel, op. cit. ст. 131 і 132.

[2]) Нота сенату академ. з д. $^{30}/_{10}$ 1810, ч. 256. М. б. і Schematism. f. Galiz. 1805 і 1806.

[3]) Proth. Cons. 1804, ч. 63.

[4]) Proth. Cons. 1804, ч. 73.

[5]) Proth. Consess. 1800, ч. 1554.

Декретом з д. 9/8 1804 переніс цісар Франц університет зі Львова до Кракова. У Львові зорґанізовано в 1805/6 р. ліцей з 4 студіями: фільософічним, богословським, правним і хірурґічним. Час науки богословія скорочено до 3 літ. Сенат складав ся з директорів студій, іменованих цісарем зпоміж світських і духовних достойників зпоза ліцея. Директори полагоджували справи своїх виділів, заступаючи деканів[1]). — Дальший зворот против йосифінізму проявив ся в новім, знаменнім розпорядку центрального правліня. Ґубернія повідомила в 1805 р. сенат, що дійшло до відома найвисших кругів, будьто би много урядників „aus einem sträflichen Aufklärungsdünkel“ не придержувало ся постанов св. віри, не вчащало на богослуженя і вважало церкви „nur als profane Unterhaltslokale“. Тому поручила ґубернія директорам студій і вчителям виконувати точно всі релїґійні обовязки й не ширити згіршеня занедбуванєм їх[2]). Оттак постановлено ужити релїґії як середника против шкідливих впливів західного лїбералїзму.

В 1805/6 р. займав Лаврівський катедру релїґії як звичайний професор і заступав моральне богословіє в українській мові[3]). Катедру моральної і пасторальної в латинській мові одержав у літї 1806 р. вірменський священик Богдан Марамарош, що від 1805/6 р. заступав латинську катедру моральної[4]).

Основуючи катедру релїґії, правительство постарало ся про підручник. Написав його професор релїґії на віденськім університеті, Фрінт. Треба-ж знати, що придвірна комісія просвіти найрадше давала апробату учебникам віденських професорів, бо про їх льояльність могла мати на місци найлїпші інформації. Хоч Фрінт видавав підручник від 1805 р. частями, він одержував апробату і придвірна комісія поручала професорам релїґії набувати безпроволочно часть апробовану. В 1806 р. повідомлено урядово Лаврівського, що вже вийшла 2-а часть І-ого тому, а по якімсь часї, що й 1-а часть II-ого тому надрукована. Ґубернія поручила Лаврівському набути згаданий підручник безпроволочно[5]). По уступленю Ґоча (Gotsch) опорожнилась на правнім виділї катедра політичних наук і статистики. Хотів

1) Finkel, op. cit. ст. 153, 160 і Proth. Cons. 1805, ч. 41.
2) Proth. Cons. 1805, ч. 64.
3) Schem. f. Galizien 1806.
4) Finkel, op. cit. ст. 166, і Proth. Cons. 1806, ч. 118.
5) Proth. Cons. 1806, ч. 53, 153.

дістати її Лаврівський. Здержав його від того Ангеллович, щоб не виставляв ся на посміховище, не маючи правних студий[1]). Згадану катедру одержав в 1806 р. Рорер (Rohrer)[2]).

В 1805 р. став Лаврівський екзамінатором львівської гр. кат. епархії при конкурсових екзаменах[3]). Ординаріяти нерадо іменували молодих професорів екзамінаторами, бо не бажали мати при екзаменах людий мало залежних від себе. Професори звертали ся все з зажаленями до ґубернії і аж під напором покликувано їх до конкурсових екзаменів[4]). З початком 1806 р. мав Лаврівський перепалку з директором богословських студий, вірменським архиепископом Симоновичем. Він зажадав від Лаврівського програми екзаменованя. Лаврівський відмовив, заслонюючись тим, будьто би йому не вільно було зраджувати урядової тайни з засіданя богословського виділу. Аж на рішуче домаганє Симоновича вволив його волю[5]).

При кінци 1805 р. почав Симонович заходитись коло перенесеня богословських викладів з ґенеральної семинарії до ліцейного будинку[6]). Мотиви легко відгадати. Управа семинарії мала фактично нагляд і вплив на справи богословського виділу та в разї якої-небудь неправильности вносила зажаленє прямо до ґубернії. В кождій найдрібнїйшій справі мусїли директор богословських студий, ґубернія і сенат порозумівати ся з ректором гр. кат. семинарії, бо в семинарських мурах відбували ся всї богословські виклади. Вірменські і латинські професори і богослови почували себе при переважнім чилї гр. кат. богословів і професорів у семинарії немовби в комірнім. Се очевидно не було по нутру тодїшним латинським і вірменським ґєрархам. Симонович, підпираний сильно латинською і вірменською консисторією, розпочав сильну акцію против того. Противили ся завзято його заходам ректор Сабатовський, обі гр. кат. консисторії і директори инших студий, бо в ліцейній каменици було за мало убікацій на нові викладові салї. З початком 1806 р. призначила ґубернія одно крило семинарії на військовий шпиталь, а теольоґічні виклади перенесено тимчасово до ліцейної салї танців і до

[1]) Відповідь Левицького з д. 16/2 1816 ч. 16. М. б.
[2]) Finkel, op. cit. ст. 168.
[3]) Schem. f. Gal. 1806.
[4]) Proth. Consess. 1798, ч. 13; 1801 ч 597 і 1744.
[5]) Відповідь Левицького з д. 16/2 1816, ч. 16. М. б.
[6]) Finkel, op. cit. ст. 165.

салї етики[1]). По кількох місяцях звернула ґубернїя семинарії заняті військом комнати[2]). Богословські виклади перенесено знову до семинарії, лиш деякі відбували ся дальше в лїцейнім будинку, бо в семинарії остали ся ще військові движимости[3]). Против того вніс Симонович відклик до цїсаря, просячи, щоб виклади відбували ся в лїцею, доки цїсар не порішить справи[4]). Одначе відклик не мав успіху. Ґубернїя приказала перенести безпровол очно всї богословські виклади до семинарського будинку[5]). Остаточно добив ся таки свого й Симонович, бо придвірна комісія рішила 12 лютого 1809 р., щоби з II півроком перенесено богословські студії в цїлости до лїцейного будинку[6]). Опорожнені комнати в семинарії зайняла знову військовість на шпиталї[7]).

При кінци ~~1806~~ р. наступила зміна в управі гр. кат. семинарії. Сабатовський, котрий з початку так щиро займав ся семинарією і Інститутом, почав уже від 1806 р. занедбувати ся в обовязках так, що став ся на своїм становищи неможливий. В семинарії підупала карність, бо ректор своїм житєм давав згіршенє питомцям. Як спершу був великим прихильником і опікуном українських викладів, так від 1801 р. став заввзятим противником їх. В 1801 р. поставив навіть у звідомленю до ґубернії і придвірної комісії просвіти внесенє, щоби скасовано український Інститут. Коли-ж до того прилучили ся ще й неправильности в економічнім зарядї, усунула його з ректорства придвірна комісія просвіти рішенєм з дня 9 січня 1807, ч. 481[8]). Ректором іменувала перемиського крилошанина Теодора Фединкевича[9]).

По перенесеню богословських викладів з семинарії до лїцейного будинку відбували ся там у богословських авдіторіях також виклади погасаючого українського Інститута, але в надзвичайних годинах[10]).

В 1806/7 р. заступав Лаврівський катедру морального богословія в українській мові, був звичайним професором релїґії

[1]) Proth. Cons. 1806, ч. 7, 14 і 16.
[2]) Proth. Cons. 1808, ч. 68, 71, 117.
[3]) Proth. Cons. 1806, ч. 88.
[4]) Proth. Cons. 1808, ч. 331.
[5]) Proth. Cons. 1808, ч. 352, 353, 354.
[6]) Proth. Cons. 1808, ч. 327 і 1809, ч. 224.
[7]) Proth. Cons. 1809, ч. 245.
[8]) Лист Лаврівського до Ангелловича з д. $^{24}/_{12}$ 1801. М. б.
[9]) Копія згаданого декрету. М. б.
[10]) Proth. Cons. 1806, ч. 171.

на фільософії і вчив грецької мови, як надобовязкового предмету, богословів „studii latini“[1]). З початком 1807 р. старав ся одержати парохію при Волоській церкві. Підпирав його стараня ґенеральний вікарій Гарасевич. Лаврівський просячи в Ангелловича відпустки з перемиської епархії, просив у нього й підпертя в управі Ставропиґії: „Sądzę, iż zostawszy umieszczonym na Parochyi Stauropigialney, stałbym się w wielorakim względzie użyteczniejszym publiczności, niźli dotąd byłem“[2]). Парохії Лаврівський не одержав. А залежало йому дуже на одержаню її, бо заворушеня між фільософами, що звертали ся головно против катедри релиґії, могли потягнути за собою втрату або завішене катедри.

Як префект студій оставав Лаврівський в безпосередних зносинах з перемиською консисторією, що вважала його своїм довірочним інформатором про моральне поведене і наукові успіхи перемиських питомців у семинарії. Тому інтересував ся Лаврівський особливо перемиськими богословами. В справах, які не терпіли проволоки, зверталась консисторія прямо до Лаврівського. Коли, на приклад, в 1806 р. побільшив цїсар число кандидатів до віденського конвікту для кождої епархії з 3 на 5, перемиська консисторія поручила Лаврівському представити відповідних кандидатів[3]).

Заснована в 1784 р. ґенеральна семинарія підлягала безпосередно ґубернії, а галицький гр. кат. епископат не мав за йосифінської ери ніякого впливу на виховане духовних кандидатів[4]). Ґубернія приймала питомців на внесене ректора й вона рішала в кождій, хочби найдрібнїйшій справі. В 1790 р. просили гр. кат. епископи, щоб цїсар віддав семинарію під їх нагляд. Вказували на ріжні непорядки, які вкрались до семинарії лиш тому, що ґубернія приймала невідповідних кандидатів, наслїдком чого в семинарії не можна удержати карности. Придвірна комісія дала епископам відмовну відповідь. Остав ся дальше „status quo“, ректор був дальше залежним від ґубернії. На нові ремонстрації епископату сконстатували ґуберніяльні комісії дійсно багато недостач у семинарії, але знову не зарадили

[1]) Schem. f. Gal. 1806; просьба о катедру бібл. студ. Н. З. з р. 1819 і нота сенату з р. 1810, ч. 256.

[2]) Лист Лаврівського до Ангелловича з д. $^{23}/_{2}$ 1807, М. б.

[3]) Exhib. sess. перем. конс. з д. $^{5}/_{7}$ 1806 ч. 1125—1164, ч. 1139/677, М. б.

[4]) Harasiewicz: Annales: ст. 805.

їм. Ґубернія дальше управляла семинарією, а маючи на приміті тільки скоре помножене духовенства з огляду на брак сільських парохів, толерувала недостачі й не зважала на ремонстрації епископату. Упадок обичайности, що від давна проявляв ся між світськими студентами, не оставав без впливу й на семинаристів і збільшав некарність у семинарії. Положене семинарської управи було тяжке, бо при щирій воли ректор мав руки звязані. Безуспішними остались представленя епископату і в 1803—1804 р. Семинарія ставала ся стайнею Авґія. Непослух, пяничене, а навіть ледаче жите не були спорадичні[1]). Непорядки більшали, бо й ректор Сабатовський давав лихий приклад молодежи. Справу санації семинарії проволікала ґубернія, інспірована головно латинськими гієрархами, які кривим оком дивились на просвітне виховане гр. кат. духовенства й раді були би бачити дальше гр. кат. семинарію в занепаді. В 1806 р. домагав ся Ангеллович у просьбі до цісаря[2]): 1) щоб усунено хиби, які ґубернія вже передше сконстатувала в семинарії; 2) щоб ректор переписував ся з ґубернію через консисторію; 3) щоб епископат мав безпосередний нагляд над вихованем духовних кандидатів; 4) щоб установлено для них сповідника. Саме тоді став ґуберніяльним референтом для справ усїх католицьких обрядів д-р Андрій Цайзль (Zeisl), що все дуже ворожо відносив ся до гр. кат. Церкви[3]). Він почав спинювати й санацію ґенеральної семинарії. Тимчасом згодилась придвірна комісія на три останні домаганя Ангелловича, а що до першого жадала від ґубернії звідомлення. Цайзль розпорядком комісії почув ся глубоко діткнений і розпочав боротьбу з гр. кат. епископатом[4]). Але наслідком невсипущих заходів Гарасевича і Ангелловича придвірна комісія віддала рішенем з 14 січня 1808 ч. 39/3 економічний заряд і дисциплінарний нагляд над семинарією митрополитови та визначила на удержане семинарії 55.300 злр. Ґубернія мала від тої пори лиш контролю видатків і могла висилати делеґатів на екзамени. Гр. кат. епископат добив ся того, чого бажав. Ніхто вже не міг вступити до семинарії, кого не приймив епископ. До епископа належав вибір кандидатів і право усуненя з семинарії непридатних до духовного стану. Переписку з ґубернією

[1]) Exhib. sess. перем. конс. з д. $^{5}/_{7}$ 1806. М. б.
[2]) Harasiewicz: Annales ст. 767.
[3]) Harasiewicz: Annales ст. 803.
[4]) Лист М. Гарасевича до якогось радника в Відни з д. $^{16}/_{7}$ 1806, в бруліонї. М. б.

мусїв ректор перервати. Установлено сповідника, а вибір кандидатів на ту посаду належав до митрополита, котрий рівнож поручав кандидатів на префектів, віцеректорів і ректора. Число префектів збільшено, бо вже кілька лїт був лиш один, Лаврівський. В 1809 р. іменовано другим префектом Стефана Матлаховського[1]). Санациї в семинарії, правда, не можна було від разу перевести, але помалу взяли ся Ангеллович із Гарасевичем до дїла і не безуспішно. Вже 1809 рік показав, що санація поступила наперед, бо навіть при заворушенях підчас одномісячної польської власти зуміла управа удержати семинарію в карности.

Роки 1806 і 1807 принесли лїцейним професорам, а головно фільософічним, много клопотів і неприємностий. Тому що справа вяжеть ся з особою Лаврівського, зображу її обширнійше.

Вже дуже скоро молодїж фільософічного виділу і академичної ґімназії, сполученої зразу з університетом, а потім з лїцеєм, почала вести ся за свобідно, бо була надїлена привилеями академичного горожанства на рівнї з богословами, правниками й медиками. В 1797 р. наказала ґубернія суворо упімнути студентів за нешкольні крики[2]), а в 1801 р. зложила окрему комісію для уложеня дисциплїнарних приписів. До комісії входили ректор, 2 члени консесу і 2 члени сенату. Проєкт мала комісия переслати ґубернії[3]). Правдоподібно скінчила ся справа нa нічім, бо в 1804 р. префект ґімназії і педель жалували ся, що молодїж ґімназії нищить по варварськи шкільні знадоби[4]). Тому поручила ґубернія доносити мерщій про всї нарушеня шкільної дисциплїни[5]). До того часу одначе сваволя молодежи не прибирала грізної форми. Тимчасом потягнула за собою реакція против освіченя заострюванє шкільної дисциплїни. Помалу й послїдовно вводила ся у шкільництві система, якої цїлею було вщеплювати в молодїж безумовний послух для світської і духовної власти. Наміри правительства в тім згляді висказав канцлер ґр. Роттенган, предсїдатель ревізійної комісії просвіти, в меморіялї надрукованім 1804 р.: „Школи — каже він — стались аґітаційними, а не виховними заведенями: хлопець переймає ся вже в ґімназії релїґійною і політичною вільнодумностю, яку опісля

[1]) Schem. f. Gal. 1809.
[2]) Proth. Cons. 1797, ч. 8.
[3]) Proth. Cons. 1801, ч. 8 і 11.
[4]) Proth. Cons. 1804, ч. 15.
[5]) Proth. Cons. 1804, ч. 98.

розвивають фільософія, право, а навіть теольоґія. Тому належить завести в школї свого рода державну полїцію та зважати більше на моральне й релїґійне вихованє молодежи і тим чином хоронити її перед шкідливою вільнодумностю та иншими посторонними впливами[1]. Одначе уряд Франца сам собі суперечив. Зладжені в вільнодумнім дусї шкільні підручники з йосифінської доби уживали ся дальше в школї, а змаганя вчителїв, що були обовязані придержуватись тих підручників, не могли охоронити молодежи перед вільнодумностю. В Галичинї причинились до того ще й сучасні полїтичні події. Надії на відбудованє Польщі Корсиканцем находили сильний відгомін серед польської молодежи, а до розполїтикованя її причинялись тайні товариства з протидержавними стремлїнями. Тим тяжше приходило ся молодежи навикати до що раз суворійшої карности. Дня 14 червня 1806 р. прийшло між фільософами до острих сварок і грізних бійок „cum scandalo publico"[2]. Занепокоєна ґубернія поручила ще того самого дня академичному сенатови вибрати комісію в цїли прослїдженя справи. До комісії війшли: професор релїґії Лаврівський, професор історії Ценмарк, професор математики Гольфельд і професор фізики Ґльойзнер. Провід поручено Лаврівському. Другого дня Лаврівський предложив комісійне звідомленє про заворушеня не лиш фільософічному директорови Ертлеви, але й богословському Симоновичеви, бо в заворушенях брали участь і фільософи-семинаристи. Молодїж не вшанувала і дому божого, бо кустос поєзуїтського костела, в котрім відбували ся богослуженя для лїцейної молодежи, Мікулїнський просив у серпни 1806 р. через сенат Лаврівського, щоб за його впливом слухачі фільософічного видїлу відкупили понищену утвар[3]). Сенат поручив Лаврівському висказати свою гадку. Що було причиною червневих заворушень і як полагоджено справу, не записано в актах. Правдоподібно вжито репресій, бо 12 падолиста 1806 р.[4]) з незвісної причини устроїли фільософи I року розрух перед клясою професора доґматики Гриневецького. На зажаленє його зарядила ґубернія слїдство, але що проводирів розруху не вислїджено, то удїлила догани Гриневецькому, як колиб студентський розрух був наслїдком його лагідности й по-

[1]) Finkel, op. cit. ст. 156 і 157.
[2]) Proth. Cons. 1806, ч. 89.
[3]) Proth. Cons. 1806, ч. 104.
[4]) Proth. Cons. 1806, ч. 179.

блажливости[1]. В січни 1807 р. доніс ґубернії Ценмарк, що в сали льоґіки (I року фільософії) поломано лавки[2]). В марті повторились заворушеня між фільософами I року[3]). Студенти знищили катедру, піч і вікна. Виклади на I роції перервано і розпочалось довге слідство, бо ґубернія наставала на висліджене виновників бунту[4]). Ще в літї 1806 р. предложив Симснович ґубернії свій проєкт заведеня лїцейної поліції (Liceal-Polizei) до затвердженя. Ґубернія приняла проєкт, але заки його введено в житє, прийшли січневі і мартові заворушеня 1807 р.[5]). Показало ся, що треба суворійших середників. Новий проєкт заведеня острійшої лїцейної поліції зладив комісар поліції і професор права, Рорер[6]). Він радив подїлити кожду клясу на дві ґрупи. Кожду ґрупу мав би наглядати тайно примірний і довірений ученик. Ученикам належало би заборонити ходити з костурами. Студії відділювалось би сґінами, а при екзаменах наглядали би правительственні комісарі. Сенат передав проєкт Рорера директорам студій до оцінки й на основі її рішив, що проєкт не до принятя. Від себе предкладав сенат тільки введене фіскусів (fisci). Між тим придвірна комісія просвіти затвердила ґуберніяльний засуд 4 головних виновників січневого і мартового „бунту“. Покарано Антона Бжозовського, Петра Венцлавського, Семена Левицького й Осипа Підлїсецького виключенем, 14-дневним арештом і зворотом шкоди в квоті 657 злр. 45 кр.[7]). Крім того згодилась придвірна комісія на введене фіскусів[8]). Від тої пори кождий професор вибирав фіскусом найліпшого та довіреного ученика, щоб сидів з боку та пильнував порядку в клясї підчас викладів. Фіскус був цензором співтоваришів.

Часті заворушеня нанесли багато шкоди правильному веденю науки; повага і научний уровень заведеня потерпіли сильно. Багато прикростий зазнали й професори фільософічного виділу, а між ними Лаврівський. Катедру релїґії оснувало правительство нарочно, щоб паралїжувати непожадані впливи на

[1]) Proth. Cons. 1806, ч. 212.
[2]) Proth. Cons. 1807, ч. 25.
[3]) Proth. Cons. 1807, ч. 106.
[4]) Proth. Cons. 1807, ч. 140.
[5]) Proth. Cons. 1806, ч. 108.
[6]) Proth. Cons. 1807, ч. 138 і Finkel: op. cit. ст. 172.
[7]) Proth. Cons. 1808, ч. 1.
[8]) Proth. Cons. 1808, ч. 25.

молодіж, а між тим уже в другім році єствованя її вийшов розрух на І році фільософії і ціла справа оперлась аж о Відень. Що було причиною заворушень? Можна би припускати, що то була або демонстрація против австрійського правительства, або перша проява польсько-українського антаґонізму між молодіжю, або — і се найправдоподібнійше — демонстрація проти введеня катедри релиґії. Серед заворушень побили фільософи Лаврівського. Дізнавши ся про те, Ангеллович хотів жадати від придвірної комісії суворого покараня виновників. Але зажадавши від Лаврівського інформації, одержав виминаючу відповідь: („non possum dicere, quod studiosi me percusserint"), хоч перед Михайлом Левицьким раз отверто заявив, що студенти дійсно побили його. Ангеллович відступив від наміру[1]). А про Лаврівського треба сказати, що поступив дуже розважно. Бо колиб Ангеллович стягнув був суворі кари на виновників, то заворушеня против катедри релиґії і особи Лаврівського не уставалиб; а так, завдяки уступчивости Лаврівського, розярене утихомирилось. І хоч капітула взяла йому ту уступчивість за зле, академичний сенат бачив у ній заслугу, тому що Лаврівський своєю непомірною умиркованостю і скромностю дійсно причинив ся до поконаня трудностий звязаних із першим запровадженем науки релиґії для фільософів, а потім для юристів[2]). Все те потверджувало би тільки, що заворушеня були вимірені проти введеня релиґії. Молодіж, переймившись західним ліберайізмом, вважала введене релиґії ділом обскурантів. Тайні товариства й надії на відбудоване Польщі розбурхали гарячі уми молодежи, а реакція й заострене дисципліни нагромадили ще більше пального матеріялу. У введеню катедри релиґії, ексгорт і примусового вчащаня до костела бачила молодіж тільки дальше звено в ланцюху реакційних середників, який мав спутати зовсім свободу духа, голошену західним ліберайізмом. Молодіж виступила до боротьби з реакцією, а що не все згідно, то вибухали й між нею самою при всіх заворушенях сварки і бійки. Партія горячійших мала одначе перевагу. Бучі звертали ся радше против реакційних розпорядків правительства, ніж против особи Лаврівського, бо сам він був лагідний і не провокував нікого. Розярене між молодіжю мусіло бути вже крайне, коли вона навіть Лаврівського чинно зневажила. Суворе покаране проводирів „бунту" й уступчивість Лаврівського здержали дальші бучі.

[1]) Відповідь Левицького з д. $^{16}/_{2}$ 1816, ч. 16. М. 6.
[2]) Нота сенату з д. $^{30}/_{10}$ 1810, ч. 256. М. 6.

В 1807/8 р. викладав Лаврівський релїґію на фільософії, вчив богословів надобовязково грецької мови, заступав моральне богословіє в українській мові і обіймив як звичайний професор єще й катедру пасторальної з польським викладом[1]). З катедрою пасторальної було так. При переміні йосифінського університету на ліцей наступила кумуляція богословських катедр. Професор морального богословія мав після нового пляну богословських студій (з $^8/_2$ 1804) вчити також пасторального богословія і катихитики[2]). А що така кумуляція була шкідлива для науки, то завдяки заходам Симоновича розділено катедри морального і пасторального богословія. Від 1806/7 р. займав обі катедри „studii latini“ Богдан Мараморош. Придвірна комісія просвіти, прихиляючись до бажаня Симоновича, поручила сенатови розписати до 31 липня 1807 р. конкурс на катедру пастирського богословія і катихитики з платнею 600 злр.[3]). Станув до конкурсу й Лаврівський. Але він займав як звичайний професор катедру релїгії і не міг дістати нової катедри без нової кумуляції. Проворний Лаврівський порадив собі. Як лиш вийшов учебник релїґії Фрінта, зобовязав ся зладити й надрукувати латинський переклад для вжитку галицьких шкіл. В 1807 р. переклад не був єще готовий. Лаврівський у поданю о катедру пасторальної просив дозволу на задержанє катедри релїґії, щоб мав при чім занятись обіцяним перекладом[4]). Придвірна комісія просвіти прихилилась до просьби Лаврівського[5]). Хоч ніхто потім і не бачив перекладу Фрінтового учебника, Лаврівський задержав обі катедри й на дальше[6]). Викладати пасторальну почав аж на весні 1808 р., бо в семинарії були єще військові движимости[7]). Основою викладів пасторальної був спершу ще підручник Ґіфтшіца в польськім перекладі М. Скородинського.

Занепад шкільництва в наслідок довгих воєн і недостачі фондів спонукав цісаря до відновленя придвірної комісії просвіти (якийсь час була ревізійна комісія просвіти) і до всіх коронних країв вислано комісарів, щоб розслідили на місци стан шкіл і предложили внесеня до поправи їх. До Галичини в жовтни

---

1) Нота сенату з д. $^{30}/_{10}$ 1810, ч. 256. М. б. і Schem. f. Gal. 1808.
2) Finkel: op. cit. ст. 157.
3) Proth. Cons. 1807, ч. 309.
4) Відповідь Левицького з д. $^{16}/_2$ 1816, ч. 16. М. б.
5) Proth. Cons. 1807, ч. 309.
6) Відповідь Левицького з д. $^{16}/_2$ 1816, ч. 16. М. б.
7) Proth. Cons. 1808, ч. 68, 71, 167.

1808 р. прибув патер Йоган Йосиф Ґрубер, референт важних справ у придвірній комісії, а пізнійший сольногородський архиепископ. Звиджував він усї школи і виховні заведеня[1]). Зявив ся і в гр. кат. семинарії в товаристві Ангелловича, Мих. Гарасевича і професорів богословія. Всї богослови зібрали ся з настоятелями в авли. Ґрубер бажав пізнати уровень знаня їх і поступ у науцї. Просив професорів, щоб перепитували. Прийшла черга й на професора пасторальної Лаврівського, котрий викладав пасторальне богословіє після звичаю принятого від заснованя унїверситету по польськи для теольоґів „studii latini". Несвідомий польської мови Ґрубер просив Лаврівського, щоб питав по латинськи або по німецьки. Просили його й инші професори і сам Ангеллович. Одначе Лаврівський упер ся („quaestiones lingua polonica firmari debere") і не хотїв ужити иншої мови. Наступила прикра ситуація, з якої остаточно виратував зібраних Гарасевич, бо почав сам питати по латинськи. Другого дня Лаврівський, правда, перепросив Ґрубера і оправдував перед ним свою упертість, але Ангелловича й Гарасевича не вдалось йому перепросити[2]).

З кінцем 1807/8 р. не було вже й українського Інститута[3]). Останним професором, що еще викладав по українськи, був суплєнт морального богословія Лаврівський, бо инші професори (Мохнацький і Мараморош, а може й Іван Гарасевич) викладали по польськи. Минув ся український Інститут, не оставивши по собі й слїду в духовім житю галицької України, бо чужий був для неї викладною мовою. І в лїтературі минув ся незамітно. Лодий видав, правда, переклад книжки Бавмайстра в помосковщеній мові, а Захаріясевич переклад історії церковної Данненмаера в церковно-славянській мові, але прецїнь обох тих перекладів не зачислимо до української лїтератури. Поза тим у часї ествованя Інститута не появив ся нї один учебник у його викладнїй мові, дарма що й ґубернїя взивала професорів до виготовлюваня учебників „in lingua patria" й ремунеровала їх. І нї одного слова протесту не підніс нїхто против скасованя українських викладів. Таких, якими вони були, Українцї не бажали собі, а правительству не залежало на них, бо збільшене число ґімназій доставляло вже доволї кандидатів вишко-

[1]) Finkel: op. cit. ст. 174 і 175.

[2]) Відповідь Левицького з д. $^{16}/_{2}$ 1816, ч. 16. М. б.

[3]) Schemat. f. Gal. 1809 і 1810; Огоновскій: op. cit. ст. 57; нота сенату акад. з д. $^{30}/_{10}$ 1810, ч. 256. М. б.

лених у латинській мові. Як спершу витано з одушевленєм заведенє українських викладів, так потім принято з холодною байдужностю скасованє їх, бо Інститут обманув усї надії. Мертва мова і байдужність професорів занапастили добрий почин і українське слово на катедрах замовкло. Що-йно в десять лїт по скасованю українських викладів озвав ся голос в оборонї їх і то з уст одного з гробокопателїв. Той сам Гриневецький, що так дуже відпекував ся українських викладів, дораджував Снїгурському в часї його побуту у Львові в 1819 р. просити в правительства привернення їх в цїли помноженя духовенства. Гриневецький звертав Снїгурському увагу на те, що в рідній мові наука лекше набуваєть ся, нїж у чужій, бо Снїгурський признавав: „że nic nie iest zbawienniejszego, iak w języku oyczystym uczyć się“, хоч рівночасно й замічував, що „Rząd dla oszczędzania funduszu zaledwie pozwolił by i nam samym w tych okolicznościach, gdzie między łacinnikami iesteśmy, własna nasza polityka o to prosić nie pozwala“. Фальшива амбіція, щоб образованєм у латинській мові зрівнувати ся з римокатоликами, і гадка, що священики з українського Інститута „są dobrymi parochami na wsi, wszelakoż w naukach drugim wyrównać nie mogą“, здержали Снїгурського і Левицького від заходів коло відновленя того Інститута[1]).

В 1808/9 р. викладав Лаврівський релїґію, пасторальну, катихитику і грецьку мову як надобовязковий предмет для богословів[2]). Заступав также катедру герменевтики Нового Завіта[3]) і під кінець шк. року катедру грецької мови на фільософії[4]). Крім того обіймив науку релїґії на I роцї права[5]). Греку до фільософічних студій впровадила реакція в шкільництві як середник против раціоналїзму освіченя[6]). В викладах фільософів послугував ся Лаврівський підручниками: „Lectiones graecae in usum auditorum philosophiae“ і „Grammatica patavina“[7]).

Цїсарським рішенєм з 29 цвітня 1802 р. дозволено монастирям заводити для себе приватні богословські студії після унїверситетського пляну наук, при чім одначе мусїло вчити

---

1) Лист Снїгурського до М. Левицького з д. $^2/_7$ 1819. М. б.
2) Schem. f. Gal. 1809 і 1810; нота сенату з д. $^{30}/_{10}$ 1810, ч. 256. М. б.
3) Нота сенату з д. $^{30}/_{10}$ 1810, ч. 256. М. б.
4) Finkel: op. ci., ст. 164.
5) Нота сенату з д $^{30}/_{10}$ 1810, ч. 256. М. б.
6) Finkel: op. cit, ст. 163 і 164. 7) Idem: ст. 163.

бодай 4 учителів, які мали би апробату від богословського виділу[1]). Скористали з того львівські Кармелити, Бернардини і Францискани, а щоб скорше одержати дозвіл на приватні студії, уживали університетських професорів, котрі в вільних годинах вчили за відповідною винагородою. Отворилось для професорів богословія жерело побічного доходу. Лаврівський від 1809 р. аж до кінця 1814 р. вчив у Францисканів і Бернардинів доґматики[2]).

Военна буря 1809 р. прошуміла і над львівським ліцеєм, спинюючи на якийсь час правильний хід науки[3]). З початком року 1809 почалось горячкове оруженє й рекрутація. Ліцейних студентів, що виказували лихий поступ у науці, взято до війська[4]). Богословські виклади перенесено до будинку ліцея, а опорожнені салї побіч семинарії займили жовнїрі[5]). Дня 8 і 10 мая поручила ґубернїя відправити богослуженя по церквах і костелах, щоб Бог пощастив австрійській армії[6]). Відбулось богослуженє і в церкві св. Юра. Патріотичну проповідь виголосив Лаврівський, в якій представив справедливість і конечність війни, загрівав до витреваня в вірности для династії, кріпив упадаючих на дусї й не забув зазначити свого відданя для правительства[7]). Став він речником тодішних почувань усїх Українців. Провідники їх з Ангелловичем на чолї в тій критичнїй хвилї були по сторонї австрійського правлїня. Ангелловичь заманїфестував уже ранше свій австрійський патріотизм брошурами: „Kto jest powodem do wojny Austrya czyli Francya“ (Львів, 1805) і „Uwagi patryoty austr. nad niektóremi artykułami Gazet zagranicznych“ (Львів 1809)[8]). Знаючи льояльність Лаврівського і проповідницький хист його, він поручив йому виголошенє проповіди, з чого Лаврівський вивязав ся знаменито. Проповідь зробила сильнє враженє і не осталась без впливу. Вона, правда, не задержалась, але се певне, що основою її були гадки, висказані Ангелловичем у його брошурах. Та не так склало ся, як бажало ся. По занятю Львова військами поль-

---

1) Proth. Consess. 1802, ч. 1026.
2) Просьба о катедру студій бібл. Н. З. з д. $^{4}/_{10}$ 1819. M. б.
3) Finkel: op. cit., стр. 175—178.
4) Proth. Cons 1808, ч. 438.
5) Proth. Cons. 1809, ч. 257 і 271.
6) Proth. Cons. 1809, ч. 278.
7) Нота сенату в д. $^{30}/_{10}$ 1810, ч. 256. M. б.
8) Finkel: op. cit. ст. 84, нотка 1.

ського ґенерала Рожнецкого Ангеллович із Гарасевичем дня 9 червня спасли ся утечею. Українське духовенство почало зазнавати напастий. Управа гр. кат семинарії ледви могла здержувати питомців від сутичок з бундючними жовнірами Рожнецкого[1]). Видко з того, що й молоді питомці трібували виступати против них ворожо. Дня 15 червня зажадало польське правлїнє від професорів лїцея підписаня реверсів послуху й вірности для себе. Але реверси доручено аж дня 19 червня, а вже 20 червня польське військо опускало Львів. Реверси остались непідписані[2]). Вернув давний лад у Львові. Наука в лїцею знову почала відбуватись правильно, але ще довшого часу треба було, щоб розбурхані уми вернули до рівноваги. Непевні хвилї за польської влади у Львові пережив і Лаврівський. Всї події, що доторкались семинарії, лїцея і митрополії, ворушили його живо і він, як і всї Українцї, з радостю повитав поворот давного правлїня. Щасливо оминули його прикрости зі сторони польського правлїня за австрійську льояльність, особливо за патріотичну проповідь.

Рік 1809 з одномісячною польською владою вилїчив багато Українців з польонофільства. Мали нагоду побачити той рай, який чекав би їх під постійним польським панованем. Наглядним прикладом того Гарасевич, котрий був до 1800 р. ревним поклонником ідеї відбудованя Польщі. По 1800 р. він уже отряс ся трохи з польонофільства в боротьбі, яку зі Скородинським і Ангелловичом вів против латинської та вірменської консисторії, а від 1809 р. рішучо відвернув ся від Поляків, щиро помагав Ангелловичеви у здобуваню прав для гр. кат. Церкви.

По 1809 р., коли Краків стратив звязок з Галичиною, став львівський лїцей найвисшим научним заведенем у Галичинї. Щоб здержати польську молодїж від краківської академії і варшавського лїцея, мусїло правительство подбати про помножене катедр, а вкінци й про відновлене унїверситету. Ішло воно одначе пиняво ізза недостачі фондів[3]). Правительство знайшло ся по роцї 1809 в прикрім фінансовім положеню; звернуло ся до жертволюбя підданих, щоб заплатити високу воєнну контрибуцію[4]). Тодї то приняв ся й Лаврівський доволї важкого обо-

[1]) Proth. Cons. 1809, ч. 304.
[2]) Proth. Cons. 1809, ч. 318.
[3]) Finkel: op. cit. ст. 178 і 179.
[4]) Proth. Cons. 1809, ч. 396.

вязку коллекти між професорами і урядниками ліцея. Як вивязав з того обовязку, скажемо дальше.

В шк. році 1809/10 був Лаврівський звичайним професором релігії й на філософії на I році права, викладав пастирське богословіє і надобовязково грецьку мову для теольоґів, а в заступстві й на фільософії, та вчив дальше доґматики у Бернардинів і Францисканів[1]). Згадані предмети викладав постійно аж до обнятя ректорату в 1812/13 р. В жовтни 1810 р. мусів зректи ся префектури в семинарії. В перших днях серпня 1810 р. приїхав до Львова Мартин Барвінський, котрий покінчивши саме богословські студії в віденськім конвікті, сподівав ся катедри Нового Завіта. А що він на разї не мав удержаня, то консисторія на приказ Ангелловича поручила 15 серпня ректорови Теодорови Мохнацькому, щоб звільнив Лаврівського з префектури і ввів на його місце Барвінського. Ангеллович поступив собі „iure caduco", бо митрополитови прислугувало тільки право пропонованя кандидатів на префектів, а іменувала і усувала їх придвірна комісія просвіти. Тому й Лаврівський не хотів уступити з префектури, ще й заґрозив ректорови рекурсом. Ректор, настрашившись, не сповнив приказу Ангелловича. Тоді, одержавши поновний приказ „exekwowania dokoniecznego przy zostawioney I. X. Ławrowskiemu woli i ochocie rekursowania", приймив Барвінського тимчасово на харч до семинарії[2]). Лаврівський побачив, що з Ангелловичем справи не виграє й уступив з префектури. Рішив одначе вже тоді використати свою уступчивість. При кінци жовтня 1810 р. подав ся на посаду крилошанина при львівській консисторії. Академичний сенат замість йому виставляти свідоцтва, переслав консисторії урядову ноту, а ґубернії звідомлене[3]). В ноті до консисторії виставив Лаврівському дуже гарне свідоцтво. Директори фільософічних, богословських і правних студій згідно виказали, що Лаврівський, займаючи численні і ріжні катедри, визначав ся „durch gründliche Gelehrsamkeit, unermüdlichen Diensteifer, und frommen, musterhaften Lebenswandel". Порахувало ся йому в заслугу, що причинив ся до усуненя перепон при введеню релігії на фільософічнім і правнім виділї. Сенат похвалив його льояльність,

---

[1]) Нота сенату з д. $^{30}/_{10}$ 1810, ч. 256. М. б.; просьба о катедру студій бібл. з д. $^{4}/_{10}$ 1819. М. б.; Schem. f. Gal. 1810.

[2]) Лист Барвінського до М. Гарасевича з д. $^{22}/_{10}$ 1810. М. б.

[3]) Proth. Cons. 1810, ч. 256.

показану в проповіди 1809 р. Вкінци заявив, що Лаврівський став ся гідний найліпшого порученя на посаду крилошанина[1]. Поручене сенату не помогло; крилошанства Лаврівський не одержав.

З початком 1811 р. Лаврівський позаходив ся, щоб одержати уряд цензора польських друків. Ґубернатор довірочно спитав 26 лютого 1811 р. ґенерального вікарія Гарасевича, чи Лаврівський має потрібне знане, чи льояльний і чи службові занятя не станують йому на перепоні. В імени Ангелловича відповів Гарасевич, що Лаврівський посїдає відомости потрібні цензорови, для австрійської держави є як найльояльнїйший, але з огляду на численні катедри, які занїмає, ледви чи міг би виконувати обовязок цензора. Вкінци кинув Гарасевич еще й підозріне на Лаврівського, що його погоня за всякими занятями здраджує користолюбіє[2]. Наслїдком такого порученя Лаврівський не одержав уряду цензора.

Дня 2 вересня 1811 р. приступив Лаврівський до конкурсу о катедру морального богословія[3]. Тої катедри Лаврівський не міг дістати, бо занїмав її тодї Б. Марамарош[4]. Лаврівський хотїв лиш одержати дозвіл на приватне навчане морального богословія у Кармелитів і справді вже в 1811/12 р. вчив у них того предмету[5]. Брав приватні лекції не з користолюбія. Був то час, коли він справді мусїв заробляти. Роки 1812—1813 принесли Австрії страшний фінансовий крах[6], який зруйнував матеріяльно неодного. Потерпіли й учителї лїцея, бо їм, як загалом усім урядникам, виплачувано ремунерації банкоцетлями номинальної вартости; що-йно на спеціяльну просьбу всїх урядників у Львові рішила ґубернія задля шаленої дорожнї виплачувати в металевій монетї[7].

Ґубернія повідомила Лаврівського в осени 1812 р., що придвірна комісія просвіти рішенем з 24 липня 1812, ч. 1419 апробувала підручник А. Райхенберґера п. з. Pastoral-Erweisungen zum akademischen Gebrauch (Відень 1812)[8]. Лаврів-

[1]) Нота акад. сенату з д. $^{30}/_{10}$ 1810, ч. 256. М. б.

[2]) Відповідь М. Гарасевича з д. $^{16}/_{3}$ 1811 з Перегинська в бруліонї. М. б. і лист Гарасевича до Левицького з д. $^{5}/_{3}$ 1816. М. б.

[3]) Просьба о катедру студ. бібл. Н. З. М. б.

[4]) Finkel: op. cit. ст. 166.

[5]) Просьба о катедру студ. бібл. Н. З. М. б.

[6]) Proth. Cons. 1812, ч. 389.

[7]) Proth. Cons. 1812, ч. 185.

[8]) Proth. Cons. 1812, ч. 261.

ський зараз переклав його на польське для вжитку студентів, а крім того забажав надрукувати переклад для духовенства всїх трех обрядів. Єще перед одержанем „imprimatur“ від цензури надрукував 1 лютого 1813 р.: „Ogłoszenie prenumeraty na polskie tłumaczenie dzieła o Teologii pastoralney“[1]). На просьбу його займились консисторії збиранем передплати по деканатах. Поскладали передплату латинські й вірменські парохи[2]). Аж тодї предложив Лаврівський рукопис ґуберніяльній цензурі до апробати. Ґубернія переслала його до оцїнки консисторії, а консисторія Мартинови Барвінському, що був тодї вже професором біблїйних студий Н. З. в лїцею. Оцїнка Барвінського випала крайно некорисно: „In hacce versione excepta parte isagogica fidelitas et claritas, essentialis haec cujuslibet versionis dos, in omni fere pagina desideratur, ut adeo illa, si ita prouti ad praesens comparata est, lucem publicam aspexerit, fini suo non responsura, originali suo derogatura, ipsumque sinistro iudicio expositura sit“[3]). Лаврівський не одержав „imprimatur“. Однак невдачею не зразив ся. Сама амбіція не позваляла йому залишити намір. Забрав ся вдруге пильно до справленя помилок, переглянув точно цїлість і з кінцем 1813 р. знову віддав рукопис до цензури. На порученє ґубернії консисторія передала вдруге переклад Лаврівського до рецензії Барвінському. Друга оцїнка була трохи кориснїйша[4]). Лаврівський дістав від цензури дозвіл на друкованє, але зволїкав з ним, бо згодом сам пізнав недоладність свого перекладу, а в додатку мав ще клопоти з друкарями. В 1814/15 р. заступав Лаврівський як ректор семинарії катедру пастирського богословія і тодї сам переконав ся, що слухачі того буквального перекладу не розуміли. Тому постановив зладити парафрастичний переклад. Дехто почав уже глузувати з перекладу Лаврівського, який одержавши з великою бідою апробату, мав остати ся вкінци „inter anecdota sui authoris“[5]). Що сталось опісля з тим перекладом, скажемо дальше.

Дня 28 червня 1813 р. звістила ґубернія канонїка Михайла Левицького, що цїсар іменував його перемиським єпиciv-

[1]) Левицкій: Библіографія т. I, ч. 28.
[2]) Відповідь Левицького з д. $^{16}/_{2}$ 1816, ч. 16.
[3]) Письмо Барвінського з д. $^{13}/_{9}$ 1813. М. 6.
[4]) Письмо Барвінського з д. $^{27}/_{1}$ 1814. М. 6.
[5]) Лист Гринецького і Радкевича до еп. Левицького з д. $^{19}/_{11}$ 1814. М. 6.

пом. На просьбу Левицького Лаврівський уложив йому перший лист пастирський до вірних перемиської епархії в польській мові. Левицький лиш дещо позмінював у нім, основа осталась незмінена[1]. Лист уложений шабльоново й перетиканий густо реченями із Св. Письма.

В сїчни 1813 р. поручила ґубернія лїцейному сенатови збирати між учителями і урядниками лїцея добровільні датки на військові шпиталї й запомоги для інвалїдів. Сенат вибрав Лаврівського постійним колєктором, бо вчив на трех виділах, а ґубернія надала йому почесний титул комісаря добродійности. Коли Лаврівський в марті 1814 р. став крилошанином і ректором ґенеральної семинарії, зажадала ґубернія через сенат від нього виказу складок[2]. На просьбу Лаврівського львівський маґістрат дав ґубернії виказ, кілько гроша зібраного в лїцею зложив Лаврівський, кому маґістрат його передав і де та на що його вжито. По уступленю Лаврівського з професури напливали добровільні жертви слабо і ґубернія відновила своє порученє з 1813 р. Сенат попросив знову ректора Лаврівського, щоби зволив дальше занїмати ся збиранєм датків, одначе Лаврівський відмовив ся вже ізза недостачі часу.[3]

Подаючись в 1813 р. на опорожену посаду ректора ґенеральної семинарії, Лаврівський заявив, що в разї іменованя його ректором подарує свою біблїотеку митрополичій капітулї. Велика й цїнна мала бути вже тодї біблїотека Лаврівського, коли його заява спонукала Ангелловича числити ся з нею[4]. Завдяки тій заяві став Лаврівський в марті 1814 р. крилошанином і ректором ґенеральної семинарії[5]. Тодї зложив учительський уряд, задержав собі лиш суплєнтуру катедри пастирського богословія на рік 1814/15[6].

* *

*

Шіснайцять лїт був Лаврівський учителем і переживав усї ті переміни, яким за той час улягав унїверситет, а опісля лїцей.

---

1) Брулїон Лаврівського і Левицького. М. б.
2) Proth. Cons. 1814, ч. 81 і 119.
3) Proth. Cons. 1814, ч. 161, 179.
4) Лист Гарасевича до Левицького з д. $^{19}/_{1}$ 1816. М. б. і відповідь Левицького з д. $^{16}/_{2}$ 1816, ч. 16. М. б.
5) Proth. Cons. 1814, ч. 81 і Schem. f. Gal. 1814.
6) Лист Гриневецького і Радкевича до Левицького з д. $^{19}/_{11}$ 1814. М. б.

Шість літ учителював на університеті, а 10 в ліцею. То заступав як суплєнт, то займав як звичайний професор 13 катедр, а з тих 3 з українським викладом. Вчив на фільософічнім, правнім і богословськім виділї. Хоч се були ріжні катедри, Лаврівський зумів учити ріжних предметів на повне вдоволенє директорів студій, ґубернії і придвірної комісії просвіти та не одержав за весь час анї одної догани. Після теперішних понять уважали би ми таку кумуляцію й переміну катедр шкідливою монструальностю й доказом поверховного трактованя науки. Не треба одначе забувати, що діялось воно при кінци XVIII і з початком XIX столїтя, коли залежало на придбаню широкого, хочби й поверховного знаня й коли університет не мав на цїли розвитку науки, але насаджуванє знаня в межах зачеркнених докладно придвірною комісією просвіти. При обсаді катедр зважано більше на педаґоґічну снагу, ніж на глибінь знаня кандидата і спеціялїзацію в однім фаху. Після інтенцій тодїшного правлїня мав університет продукувати інтелїґенцію масово і скоро, бо її тодї в Галичинї майже зовсїм не було. Про научну працю в нинїшнім розуміню й мови не могло бути. Обсяг знаня, що його професор мав подати молодежи, ограничували, правда, приписи, але, коли взяти на увагу, що молодїж вступала на університет слабо підготовлена, бо ґімназії марнували час головно на вивченє латинської і німецької мови, то випаде признати, що становище професора тодї було доволї трудне. Мусїв він знати добре свій предмет у границях шкільного підручника й бути в викладї зручним популяризатором. Крім того забирали йому багато часу піврічні екзамени, а брак карности у молодежи, лихе уміщенє авдиторій й переповненє їх та недостача добре уладженої біблїотеки тільки спинювали правильний хід науки. Всеж таки й при тих усїх невигодах спосібнїйші одиниці поміж студентами і професорами вибивались понад пересїчну міру і пильною приватною лектурою доповнювали своє знанє. Навіть твори західних вчених, що їх жиди-пачкарі потай від цензури перепачковували, можна було у Львові набувати.

Як Лаврівський учителював серед тяжких обставин, свідчить признанє безпосередних властий. Визначав ся він після їх оцїнки: „durch gründliche Gelehrsamkeit, unermüdlichen Diensteifer und frommen, musterhaften Lebenswandel“. Широке знанє придбав собі Лаврівський пильною лектурою. Ще як

відзначаючий ученик ґімназії читав завзято, що лиш під руки попалось. Не закинув лектури і в часї вчительованя. Тодї й поклав основу під свою багату бібліотеку.

Серед учителїв зазнавав Лаврівський загально поважаня, хоч приятелїв не мав[1]). Не так то й легко було в тій товпі, зібраній з ріжних закутин нїмецьких країв, здобути собі приязнь. Хоч протоколи сенату і консесу повні взаїмних обжаловань більшої части професорів, Лаврівський там не фіґурує. Він зражував собі професорів головно своїми відмінними думками про всякі справи[2]). Богословські-ж професори не могли йому простити кумуляції катедр[3]). Він одначе катедри обіймав леґальною дорогою, очевидно заслугуючи на них, бо протекції не мав. Молодим кандидатам не замикав дороги до катедри, бо про обсаду катедр рішав конкурс на основі педаґоґічної снаги і знаня кандидата без огляду на вік і инші обставини. Заміти против Лаврівського мали жерело в зависти.

Поважанє і вплив мав Лаврівський також серед молодежи[4]). Занїмаючи-ж через дванайцять лїт посаду префекта в семинарії, не мав, ні разу непорозумінь з ректором. Сабатовський, Фединкевич і Мохнацький були все вдоволені з нього.

Пера спробував перший раз, пишучи в 1801 р. свої докторські „Positiones“. Потім 1804 р. виступив з інавґураційною промовою. Визначаючи ся проповідницьким талантом, укладав проповіди, які хоч і не друковані; мали свою славу, на приклад, патріотична з мая 1809 р. По 1806 р. забирав ся до написаня історії українського народа („de conscriptione historiae gentis ruthenae multa locutum esse“). Визичив навіть у Ангелловича багато книжок в тій цїли. Але минуло кілька лїт, а Лаврівський анї історії не написав, анї не віддавав книжок Ангелловичеви. Аж на домаганя його („urgentia mandata a Sua Excellentia“) звернув їх[5]). З подібним результатом трудив ся від 1806 р. над зладженем учебника релїґії Фрінта. Наслїдком того дивили ся його товариші на той труд Лаврівського як на маневр ужитий в цїли одержаня катедри[6]).

1) Відповідь Левицького з д. $^{16}/_2$ 1816, ч. 16. М. б.
2) Відповідь Левицького з д. $^{16}/_2$ 1816, ч. 16. М. б.
3) Ibidem.
4) Нота акад. сен. в д. $^{30}/_{10}$ 1810, ч. 256.
5) Відповідь Левицького з д. $^{16}/_2$ 1816, ч. 16. М. б.
6) Ibidem.

В 1813 р. написав Левицькому перший лист пастирський. Йому-ж обіцяв по 1813 р. написати малий катехизм („elaborationem cathechismi pro instructione parvulorum"). Але даром сподівались того катехизму. Катехизм написав Могильницький, а Лаврівському не пощадив Левицький догани: „quod Idem multa promittere, nihil autem dare consueverit"[1]). По 1812 р. забрав ся Лаврівський перекладати пасторальну Райхенберґера („Postremo ingenti clamore annunciavit Idem traductionem")[2]). Але знову не мав щастя.

Як бачимо з того огляду літературних підприємств Лаврівського, він багато починав, а мало що викінчував. Яка-ж тому причина? До літературної праці не ставало Лаврівському при накопиченю занять часу, не ставало йому й відповідного підготовленя. Забираючись до якого твору, бажав опрацювати його основно, але пересвідчивши ся в короткім часї про свою безсильність, покидав почате і відкладав на пізнїйше. Потім робив собі инші проєкти, й забував попередні.

В українськім Інститутї був Лаврівський одним з останних учителїв. Від 1798 до 1808 р. все викладав по українськи і не пійшов за прикладом Гарасевича, Левицького, Мохнацького, що вводили в викладах польську мову. В суспільнім житю брав у тій добі малу участь. Не мав і на те часу...

Численні занятя були мабуть також причиною, що в продовж 16 літ анї разу не сповняв уряду декана. В силї віку, бо в 40 роцї житя, опустив унїверситет.

II.

Коли Лаврівський в мартї 1814 р. став ректором, належали до семинарської управи: 2 віцеректори Іван Гарасевич і Іван Фредерович, сповідник Захар Попель і 2 префекти студій, д-р Мартин Барвінський і Осип Ярина[3]). Мешкаючи в каменици Францисканів, Лаврівський тодї доходив до семинарії. Аж на виразний приказ Ангелловича[4]) переніс ся туди.

Зараз на початку ректорства Лаврівського заманїфестувала семинарія свій австрійський льоялїзм із нагоди вїзду монархів до Парижа. Дня 17 цвітня 1814 р. вечером ілюмінували пи-

[1]) Ibidem.
[2]) Ibidem.
[3]) Schem. f. Gal. 1814.
[4]) Лист Ангелловича до М. Гарасевича з д. 10/7 1814. М. б.

томці семинарський будинок і церкву. Величаво освітили вежу й умістили на ній великий транспарент з написом: („Francisco I — Imperatori Austriae etc. — Patri patriae — Victori — Seminarium generale Leopoliense R. G. C. — devotum — fidele — gratum“; на другім транспаренті виднів напис: „Foederatis Monarchis — et — Principibus — gloria et gratitudo“. В церковних вікнах яснїли прикрашені ріжнобарвними лямпами цїсарські ініціяли, а в вікнах семинарського будинку уміщено транспарент з подякою польному маршалкови, кн. Шварценберґови. На другий день відправив Лаврівський з віцеректорами при участи цїлої семинарії богослужене в церкві св. Юра за побіду і здобуте Парижа союзними військами[1]).

Манїфестацію устроїв Лаврівський випереджуючи всїх, без відома і дозволу дирекції полїції і ґубернїї; була вона несподїванкою для цїлого Львова[2]). Наслїдком того дирекція полїції видала в маю поручене, щоби про всякі патріотичні манїфестації повідомлювано її наперед[3]). Лаврівського ж стрінула догана від Ангелловича за те, що устроївши на власну руку ілюмінацію семинарії, подав опис до „Lemberger Zeitung“[4]). Ангеллович побоював ся, щоб ґубернїя не взяла йому і Лаврівському за зле, що як приватна сторона з власної ініціятиви скорше заманїфестували свій австрійський патріотизм, ніж представники властий, котрі з уряду до того були обовязані

Та австрофільська манїфестація заслугує на особлившу увагу. Від заснованя консесу (1790 зглядно 1792 р.) попри ґерманїзацію жидів переводилась систематична польонїзація української молодежи по нормальних і ґімназийних школах, в яких учили вже по більшій части Поляки, а й на унїверситетї польонїзаційна струя більшала з кождим роком так, що польська мова

---

[1]) Gazeta lwowska 1814, ч. 32.

[2]) Львів виступив з ілюмінаціями аж 29 червня на зазив свого бурмістра Льоренца. Тодї знову Лаврівський ілюмінував своє помешкане. В „Denkbuch für Fürst und Vaterland“ (вид. у Відни 1815) звернено особлившу увагу на його транспаренти, що виражали алеґорійно побіду, вигляди на щасливу будучину й чесноти монарха — все з підписаними цитатами з грецьких і латинських авторів і ориґінальними латинськими віршами. Транспарентами з підписами прикрасили тодї свої помешканя також Фредерович, Ярина й Барвінський (гл. Василь Щурат: На досвітку нової доби. Львів, 1919, ст. 13—15).

[3]) Proth. Cons. 1814, ч. 145 і 168.

[4]) Лист Ангелловича до М. Гарасевича з д. 10/7 1814. М. 6.

ставалась загально розговірною мовою української інтеліґенції. Польський дух і мова обгортали чим раз більше молодшу ґенерацію Українців. Плекане австрійсько-німецького патріотизму вважали тодішні провідники Українців антидотом против польонізації. На протиставлене їй свого українського патріотизму не могли спромогти ся ті, що недавно тому занапастили український Інститут, бо й самі говорили і писали по польськи й по німецьки.

Клопоти з добрами в Галичи і з зелізною гутою в Перегинську підорвали до краю здоровле Ангелловича. Лікарі порадили йому виїхати до Карлових варів, але, не маючи на те гроша, він виїхав з початком 1814 р. до Крилоса. По виїзді Ангелловича займав ся пильно його справами щирий приятель і повірник, ґен. вікарій Гарасевич. Але тому, що митрополичих справ було більше, то Ангеллович одну з них поручив Лаврівському. Лаврівський одначе не надавав ся до поручень, які вимагали проворности і практичного знаня права та ключків австрійської бюрократії. З порученої справи не вивязав ся належно і затруїв останні хвилї житя Ангелловичеви. Роздратований Ангеллович жалував ся Гарасевичеви, що Лаврівський замість справи допильнувати, гадає, що занедбане надолужить оправданями й містифікаціями[1]). Чи справді Лаврівський свідомо так тяжко провинив ся, годі на певне сказати. Одначе неприхильні Лаврівському одиниці відгрібували все опісля ту справу, щоб йому шкодити[2]).

Дня 9 серпня 1814 р. помер Ангеллович. На величавім похоронї мав Лаврівський гарну, нагробну проповідь, яка була неначе експіяцією за прикрість, заподіяну небіщикови[3]).

Від часу, як епископат перейняв нагляд і заряд семинарії, ґубернія радо витягала на верх семинарські недоладности й видавала будьто з власної спонуки, будьто на жадане епископату численні розпорядки в цїли усуненя недостач. Такі-ж розпорядки видавала й придвірна комісія просвіти. Таких розпорядків багато посипалось від 1808 р. і не можна сказати, що вони були безуспішні. Лаврівський в часї обнятя ректорату застав семинарію вже в лїпшім станї. Положене ректора було лїпше, бо мав

---

[1]) Лист Ангелловича до Гарасевича з д. $^{10}/_{7}$ 1814. М. б.

[2]) Лист Гарасевича до Левицького з д. $^{25}/_{4}$ 1816, М. б. і відповідь Левицького з д. $^{16}/_{2}$ 1816, ч. 16. М. б.

[3]) Gazeta lwowska 1814, ч. 67.

більшу свободу діланя і більші права. Поміж ним і другими членами семинарської управи вийшло відразу напружене і вони помалу один за другим покидали семинарію. По році покинув префектуру Барвінський, потім Ярина, що обіймив катедру релігії. За їх приміром пішов Фредерович, перенісши ся на канцлерство до Перемишля. Не видержав довго й Попель, бо уступив рівнож по році. Малькотенти (Барвінський і Ярина) розголошували, що Лаврівський зглядом них поводив ся нетолерантно; Фредерович не міг знести його непомірних скрупулів, а Попель уважав себе щасливим, що вирвав ся з його прикрого товариства. Всї згідно подавали, що він зражував усіх своїми словами й ділами[1]). Лаврівський був педантом, визначав ся доволї упертою вдачею і кермував ся все лиш своєю волею, не числячи ся з чужою гадкою. Він жадав від підчинених, щоб точно виконували свої обовязки і були безоглядно послушні його приказам. Не такий був попередник його Мохнацький, чоловік уступчивої вдачі, що полишав підчиненим широку свободу. Тож і не диво, що не могли вони призвичаїти ся до відмінної тактики Лаврівського і добачували в ній лиш секатуру. Входили при тім в рахунок і особисті упередженя. До Барвінського, на приклад, Лаврівський не міг відносити ся прихильно, бо в 1810 р. лиш за його приводом усунув Ангеллович Лаврівського з префектури. Одначе й те не виключене, що Лаврівський спершу за остро поводив ся з усіми. На місце уступивших префектів прийшли І. Честинський і Стефан Теліховський[2]).

Дня 22 жовтня 1814 р. поручила перемиська консисторія Лаврівському вибір кандидатів з перемиської епархії, які зголосили ся до семинарії, але він просив звільнити його від того обовязку, бо инші занятя займали йому багато часу. За те докоряв йому опісля Левицький, що шукаючи заробітків, не бере собі до серця своїх обовязків[3]).

Дня 8 вересня 1814 р. заявив Лаврівський, що готов навчати семинаристів української граматики. По скасованю українського Інститута заведено в семинарії науку української мови з конечности, бо принимані кандидати не вміли по українськи читати і писати. Лаврівський добровільно взяв ся вчити їх української й церковно-славянської мови. Обовязував ся рівно-

[1]) Відповідь Левицького з д. $^{16}/_{2}$ 1816, ч. 16. М. б.
[2]) Schematis. f. Gal. 1815.
[3]) Відповідь Левицького з д. $^{16}/_{2}$ 1816, ч. 16. М. б.

часно вчити тих предметів укінчених богословів, які зголосять ся в пресвитеріяльнім домі при ґенеральній семинарії до свячень[1]). Приймаючись добровільно такого обовязку, Лаврівський не сподівав ся, що сам плете на себе батіг для своїх противників, М. Левицького і М. Гарасевича. До їх виступленя против Лаврівського притокою були спершу дрібнійші справи.

З кінцем 1815 р. між Лаврівським і семинарським реставратором Гефліхом вийшов згіршаючий спір. Гефліх обжалував Лаврівського перед консисторією за те, що Лаврівський казав собі давати через цілий 1814 рік харч на три особи, хоч одержав заплату лиш за одну особу, і що уладжував на його-ж кошт бенкети. Консисторія зажадала від Лаврівського вияснення. Члени семинарської управи на сесії були тої гадки, що домаганя Гефліха оправдані. Лаврівський противно твердив, що оправдані були його жаданя, бо ректором міг бути й жонатий або вдовець з родиною, а тому й він, хоч і безженний, мав право жадати від Гефліха харчу на тілько осіб, кілько буває пересічно в родині. Таксамо й бенкети обовязаний був уладжувати Гефліх, бо-ж ректор мусить прецінь належно репрезентувати свій уряд і не може із своеї платні покривати репрезентаційних видатків. Консисторія, видко, признала слушність Лаврівському, бо Гефліх вніс зажалене до перемиського епископа й митрополита-номіната Левицького. Левицький приказав Лаврівському заспокоїти Гефліха, щоб він своїми наріканями в семинарії перед питомцями і по місті перед знайомими не ширив згіршеня з образою осіб, яких Лаврівський гостив у себе[2]).

Не обійшлось в 1815 р. й без догани від консисторії й від Левицького за брак нагляду і карности в семинарії[3]). В виказї укінчених богословів дав ректорат лиху ноту з обичаїв С. Ліхновському. Консисторія не хотїла допустити Ліхновського до свячень, а він, оправдуючись, покликував ся на те, що за час його студий не було ніякого донесеня на нього. Наслїдком того консисторія закинула Лаврівському поблажливість[4]) По чиїй стороні була вина, не знаємо. Запримітити одначе треба, що Ліхновський лиш один рік оставав під проводом Лаврівського, а за той час Лаврівський не міг еще належно пізнати питомців.

---

[1]) Ibidem.
[2]) Ibidem.
[3]) Відповідь Левицького з д. $^{16}/_{2}$ 1816 ч. 16. М. 6.
[4]) Ibidem.

Ворожий настрій Левицького в відношеню до Лаврівського почав проявляти ся вже від початку 1815 р. Перемиська консисторія зробила якісь закиди Лаврівському в письмі з 18 мая 1815 ч. 627. Левицький долучив „ad calcem dicti decreti“ загрозу, що в разї непоправи буде старати ся усунути його з ректорства[1]).

Загроза Левицького не була пуста. Озвав ся на неї й М. Гарасевич, що стояв на чолї львівської консисторії. Гарасевич витяг на верх справу пожертвованя біблїотеки Лаврівського для митрополії, тому що Лаврівський свого приреченя не виконував. На порученє Гарасевича консисторія повідомила його, що запис приняла й просила приспішити зреалїзованє. Тодї Лаврівський зажадав, щоб йому доручено відданий в 1813 р. катальоґ біблїотеки. Гарасевич, підозріваючи Лаврівського в якихсь хитрощах, поручив дати йому лиш копію катальоґа, а первопис, хоч і непідписаний, задержати. Коли-ж Лаврівський усї устні й писемні візваня до підписаня катальоґа і зробленя формального леґату збував нічим, Гарасевич казав акти тої справи зібрати й визначивши Лаврівському реченець, загрозив предложенем актів висшим властям[2]). Чому Лаврівський не сповнив приреченя, трудно вгадати. Але трудно й припустити, щоб у нього був справдї намір зломити його. Тодї він єще не позбув ся аспірацій на висші достоїнства і знав добре, що Гарасевич скомпромітував би його сильно в очах ґубернії і придвірної комісії, виконавши свою загрозу. Найправдоподібнїйше стримувала його від передачі біблїотеки відомість, що не все в нїй набуте корректно[3]).

Ще в 1797 р. побивались передові Українцї о дозвіл на заснованє української друкарнї, а головно заходив ся коло того Сабатовський. Тодї була пекуча потреба друкарнї. Єствувала правда, друкарня при Ставропиґії, але при занепадї Братства не відповідала своїй задачі. Сабатовському залежало головно на друкованю шкільних підручників для українського Інститута. Хоч заходи Сабатовського підпирали обі консисторії і богословський факультет, ґубернія відмовила просьбі. Справа заснованя

---

[1]) Ibidem.

[2]) Лист Гарасевича до Левицького з д. $^{9}/_{1}$ 1816 і з $^{5}/_{3}$ 1816. М. 6.

[3]) В. Щурат: З історії памяток нашої культури. („Дїло“ 1913, ч. 278).

друкарнї стала ся знову актуальною в часї ректорату Лаврівського.

Дня 1 падолиста 1815 р. вніс Лаврівський просьбу до цїсаря о дозвіл на заснованє друкарнї при ґенеральній семинарії. Від ревіндикації Галичини і Володимирії — писав він — поступ наук не приніс сподїваної користи навіть при батьківській печаливости цїсаря й ґубернії та при ревности талановитої молодежи. Головною причиною того брак відповідних друкарень. Піллер занїмаєть ся виключно друкованєм патентів і обіжників, а Шнайдер друкує німецький і польський двотиждневник. Ставропіґійська друкарня, котра недавно відшукала свій виключний привилей без огляду на евентуальні шкідливі наслїдки його для лїтературної публики, при своїх внутрішних недомаганях ледви чи піднесеть ся коли на степень доскона-лости. Друкарнї в Перемишли і Тернополи убогі й марні. Наслїдком того, на приклад, польська і церк.-славянська Біблїя в Галичинї така рідка й дорога, що священикови тяжко її докупити ся. Рідко де можна набути книжку морального й катехитичного змісту. Не друкують ся анї проповіди, анї гомілії, а инші книжки теж незвичайно дорогі. Тому й духовенство при браку парохіяльних біблїотек набуту в школах і семинарії науку по кількох роках найчастїйше забуває. Галицькі учені (Феслер, Гакет, Рорер) мусять друкувати свої писаня в заграничних друкарнях, або резиґнують зовсїм із наукової працї. Тому й сам петент не міг надрукувати свого польського перекладу пастирського богословія й кількох инших писань. Друкарня, яка давала би духовним і світським людям потрібні й дешеві книжки, а також ставала би в пригодї авторам, є дуже пожадана. Петент готов заложити її власними коштами при ґен. семинарії. Зобовязуєть ся на свій кошт удержувати фахового управителя друкарнї. Хоче рівнож подбати про німецькі, латинські й польські, а згодом і про церк.-славянські та грецькі черенки й усяке друкарське знадібя. Всякий дохід із друкарнї обертати-ме на удосконаленє її. Буде під наглядом цензури друкувати не лиш богословські, але й пожиточні світські книжки, без огляду на більший чи менший покуп їх. Коли поставить друкарню на бажаній висотї й забезпечить їй відповідний фонд, зробить із неї дар ґен. семинарії. Бажав би тільки, щоб та друкарня була названа потім іменем свого основателя й посїдала всї права і привилеї друкарень університетських і інститутських.

*

Консисторія віднеслась до того проєкту Лаврівського неприхильно. Крилошани (передовсім Гарасевич) підозрівали, що йому влізло в голову „iak wóz siana“ перемиське епископство, та що він своїм проєктом хоче собі промостити до нього дорогу так, як колись записом бібліотеки до ректорства. Побоював ся Гарасевич, „щоб такий чоловік, від якого ніколи справді не можна сподіватись добра, не втис ся бічними дорогами, як Костецький“ (звісний перемиський епископ-номінат, котрого остаточно до епископства не допущено)[1]). Консисторія рада булаб сама відкинути просьбу Лаврівського, але щоб надати відкиненю значіня й поваги, переслала її до рішеня перемиському епископови, тоді вже номінатови-митрополитови Левицькому. Той убив проєкт Лаврівського в зароді. Скористав з нагоди і вірний підшептам Гарасевича виписав Лаврівському обємисту проповідь. Просьба — писав Левицький — недопускаєма, бо ректор не покликаний до ставляня таких проєктів. Просьба „нерозумна, нерозважна,ароґантна“. Вже у вступі являєть ся такою, коли Лаврівський каже, що від часу прилученя Галичини до Австрії нема в науках того поступу, якого слушно належало би сподівати ся. Як раз від тої пори бачимо в Галичині великий поступ, великий приріст образованих людий, духовних і світських. Сам петент набув преці́нь висшу просвіту в галицьких школах того часу. Не має він права кидати каменем на краєві друкарні, забуваючи про їх заслуги. Яких то своїх творів не міг у них надрукувати? Чванив ся, правда, перекладом Фрінта, історією українського народа, катихизмом, перекладом пасторальної, але на чваньбі скінчилось. Не винні тому друкарні. Піллер і Шнайдер зовсім слушно не хотіли друкувати перекладу пасторальної, коли петент хотів мати друк за пів-дармо. І зі ставропиґійської друкарні не виходила ніяка шкода для суспільности. Противно, вона дала церквам тисячі книг, дала школам потрібні учебники. Зреформована скорше відповілаб висшим вимогам, ніж проєктована друкарня петента. Заява, що петент заложить друкарню власним коштом, пуста, бо відкиж гроша на се набрав? Від батька, вбогого пароха, не міг дістати, коли той батько образував його в семинарії задля вбожества на державний кошт. Коли-ж батько полишив масток[2]), то нехай петент зверне реліґійному фондови кошт свого удержаня в семинарії. Коли хотів

[1]) Лист Гарасевича до Левицького з д. $^5/_3$ 1816. М. б.
[2]) Помер д. $^8/_1$ 1813 в Сільнику.

друкувати переклад пастирського богословія, то оголошував ізза недостачі гроша передплату; на заснованє-ж друкарні то вже має фонд. Хиба здобув його кумуляцією катедр, не допускаючи до них инших кандидатів. Колиж таким способом призбирав гроша, то справджуєть ся поголоска, що він, будучи захланним на гроші, брав їх від студентів за добрі ноти, від кандидатів на парохії за конкурсові екзамени і т. ин. За гріш, що приносить йому нечесть, не повинен хиба закладати друкарню. Не має значіня його заява про евентуальне записанє друкарні для ґен. семинарії, бо обітниць не додержує. Не віддав еще бібліотеки львівській капітулї. Замість робити семинарії пусті обітниці, волїв би виконувати свої обовязки. Богослови виносять із семинарії найлїпші ноти, а нічого не вміють. Хоч уже від давна введена в семинарії наука обрядів і української мови, та хоч науки української мови петент підняв ся добровільно, мають богослови тільки в свідоцтвах добрі ноти, а знати не знають нічого. Писати по українськи не знає нїхто з них, їх читанє повне помилок, так що при богослуженю згіршає вірних. Нема й доброго нагляду в семинарії. Богослови не набирають ся там світової оглади, хиба що з дому її виносять. По укінченю семинарії питомці в більшій части не вміють анї ходити, анї стояти, анї говорити, анї старшим пошану віддати. Семинарією належалоб більше зайняти ся ректорови, щоб не треба його усувати. Вкінци уділяє Левицький Лаврівському таких канонїчних упімнень: 1) щоб не чванив ся вченостю, бо її не має; 2) щоб не стояв уперто при своїх гадках, а вислухував і других, бо впертостю та завзятєм придбав собі багато ворогів; 3) щоб до гадки инших людий не був байдужний, бо такий стоїцизм чести йому не приносить; 4) щоб не чванив ся своїми ділами. Чванить ся тим, що займав багато катедр, бо не мав на оцї пожитку студентів, але чваньбу. Чванить ся багатою бібліотекою, але й сам не знає, які книжки в нїй має. Чванить ся лиш тим, що подарує бібліотеку капітулї, бо обітниці не додержав і Ангелловича обманув. Своїми творами нехай не чванить ся, бо з них нї один не побачив світла дня. Таксамо тільки чванив ся, що буде навчати питомців української мови. Щоб почванитись, залучує він усе до своїх подань копицю свідоцтв і вичислює свої 50-лїтні заслуги. Лиш хвальбу зраджує просьба о дозвіл на заснованє друкарнї. Між тим не знає анї німецької, анї польської мови, що засвідчує невдачний переклад пастоpальної. Нехай отже закине погану чваньбу. За взірець, яким

повинен бути ректор, може послужити йому Ангеллович. 5) Нехай позбудеть ся скупарства і захланности на гріш. Сю свою пристрасть показав у кумуляції катедр, у погони за побічними жерелами доходу, в проекті заснованя друкарнї. Про його скупарство свідчать спори з Гефлїхом. Нехай отже вистерігаеть ся ся скупарства, жерела всего зла. 6) Нехай стараеть ся зеднати собі людий, бо мае всюди лиш ворогів. 7) Нехай памятае на слова: „Sacerdotes tui iuduent veritatem" і передасть приречену бібліотеку митроп. капітулї. 8) Нехай покінчить переклад пасторальної. Словами: „exuat veterem, induat novum hominem" кінчить ся письмо Левицького[1]). Вислав його Левицький до Гарасевича, а Гарасевич поручив передати Лаврівському за посвідкою одержаня.

Гарасевич побоював ся, що Лаврівський готов вислати просьбу прямо до цїсаря з поминенем консисториї. Тому збирав еще дальше закиди против нього[2]). Та воно вже нї на що не придало ся, бо Лаврівський закинув зовсїм гадку про друкарню. Щоб хоч у части осолодити Лаврівському гірку чашу, вислав йому Левицький в дарунку зеркало. Еще більше озлив ся Левицький, коли довідав ся, що Лаврівський, прочитавши його письмо, сказав: „że się z tego wszystkiego śmieje"[3]).

Мотиви, якими Лаврівський оправдував потребу заснованя ще одної друкарнї у Львові, були оправдані. Майже рівночасно з Лаврівським домагав ся лїцейний сенат у ґубернії і придвірної комісії просвіти дозволу на заснованє друкарнї та книгарнї при лїцею. Дві книгарнї (Шнайдра і Піллера) — писав референт сенату — займають ся виключно друком урядових формулярів, оповіщень і часописів, а книгарнї спроваджують переважно твори польські і французькі, а дуже мало нїмецьких. Сам лїцей буде потребувати ще доволї книжок і вже з їх друку зможе удержуватись друкарня і книгарня[4]). Просьби сенату придвірна комісія не узгляднила. Львівські друкарі, маючи за собою ґубернію, зуміли не допустити до заснованя нової друкарнї.

Відповідь Левицького інтересна з огляду на відношенє його до Лаврівського. З кождого реченя пробиваеть ся ненависть до

---

[1]) Відповідь Левицького з д. $^{16}/_{2}$ 1816, ч. 16. М. б.
[2]) Лист Гарасевича до М. Левицького з д. $^{5}/_{3}$ 1816. М. б.
[3]) Лист Гарасевича до М. Левицького з д. $^{11}/_{4}$ 1816. М. б.
[4]) Finkel: op. cit., ст. 201.

Лаврівського. Маєть ся вражінє, що полагоджуєть ся тут особисті порахунки. Здогад стверджують слова Гарасевича: „Jeżeli X. Ławrowski o drukarni podał pismo, to zrobił krok naynieroztropnieyszy — i dał nam powód, że się musi o nim powiedzieć wszystko"[1]). І справді, в відповіди Левицького знайшли ся навіть очевидні сплетні на Лаврівського. Левицький зненавидів Лаврівського ще тоді, як оба були вчителями, за те, що спосібности Лаврівського більше цінено. Кривим оком глядів Левицький на те, як Лаврівський збирав багату бібліотеку і щадив гріш, якого в Левицького все було за мало. Обурювало його дуже, коли крилошани (Гарасевич і ин.) доносили, що Лаврівський не слухає консисторії і його приказів. Ледви Левицький покінчив довгу боротьбу з номінатом на перемиське епископство, І. Костецьким, як нараз виступив ненависний Лаврівський з просьбою прямо до цісаря о дозвіл на заснованє друкарні. Гарасевич, маючи всю надію, що по поваленю Костецького не мине його епископська катедра, налякав ся, щоб Лаврівський не звернув на себе уваги правліня і не втис ся бічними дорогами. Остерігав заздалегідь Левицького, що Лаврівський іде „dziś w ten sam trop o Biskupstwo, iak biblioteką o Rektorstwo" і радив мати на поготівлї все, чим би можна його заходи спаралїжувати. Побоював ся того самого й Левицький. Він бажав видїти епископом у Перемишли особу, яка у всім далаб собою кермувати, а Лаврівський не був такої вдачі. Такі причини зложились на те, що Левицький не допустив до заснованя друкарнї при семинарії.

Зробив Лаврівський, правда, тактичну похибку, пишучи як „allerunterthänigst Gefertigter" в просьбі до цісаря про малий поступ наук від часу ревіндикації Галичини. Хоч і назвав причиною того недостачу друкарень, одначе посередно вказав на недбайливість правлїня, бо ще в 1797 р. добивались Українцї безуспішно дозволу на заснованє нової друкарнї. Закиди Лаврівського під адресою львівських друкарень оправдані. Доказом того майже рівнозвучний висказ лїцейного сенату в просьбі о заснованє лїцейної друкарнї. Левицький добре знав про зле уладженє і перетяженє львівських друкарень від Могильницького, котрий мав великі клопоти з друком шкільних підручників у Піллєра[2]). Про ставропиґійську друкарню сам Левицький каже,

[1]) Лист Гарасевича до М. Левицького з д. $^5/_3$ 1816. М. б.
[2]) Лист Могильницького до М. Левицького з д. $^{16}/_3$ 1820. М. б.

що вона знаходить ся в занепаді. Лаврівський виступив против заходів Ставропиґії в цїли одержаня „privilegium exclusivum“ і заявив, що з того моглиб вийти шкідливі наслїдки для лїтературної публики. Левицький перекрутив той висказ так, будьто би Лаврівський сказав, що із ставропиґійської книгарнї вже вийшли якісь шкоди для публики. Надїї Левицького на уліпшеня в тій друкарни були безпідставні. В р. 1829 Снїгурський купив друкарню в Перемишли, бо ставропиґійська не давала добрих друків, анї світських, анї церковних[1]). Про закид, що Лаврівський не повинен мати гроша на друкарню, скажу на иншім місци. Справдї слабою стороною Лаврівського було, що не виконав приреченя в справі бібліотеки. Але Левицький в справі друкарнї міг зажадати, щоби пропозиція Лаврівського не була написана „verbis ambiguis“, двозначно, але рішучо і ясно. Тим часом він чіпав ся всего, щоб лиш доказати, що просьба Лаврівського недопускаєма.

В відповіди на просьбу о дозвіл на заснованє друкарнї вилаяв Левицький Лаврівського й за переклад пастирського богословія Райхенберґера. Парохи, що зложили передплату, жалувались перед Левицьким, що вже четвертий рік минає, а перекладу ще не одержали. В жовтни 1815 р. упімнув Левицький Лаврівського через архидіякона Давидовича. Лаврівський оправдував ся, що за гроші з передплати купив папір і він уже два роки лежить, бо Піллер не може забрати ся до друкованя пастороальної, друкуючи для тернопільського округа обіжники, а в Шнайдра черенки збиті друкованєм часописів. Пасторальна мала друкувати ся в Перемишли[2]). Одначе ще при кінци 1815 р. працював Лаврівський над парафрастичною перерібкою II части. Левицький 16 лютого 1816 р. закинув йому, що не друкарі, але його захланність і скупарство спричинили опізненє друку, бо сам собі закупивши папір, добивав ся у друкарів друкованя пасторальної за дуже низьку цїну. Левицький рішучо візвав Лаврівського, щоб надрукував переклад і розіслав передплатникам, бо в противнім разї приневолить його до звороту предплати[3]). Але все даром. Лаврівський мабуть сам позвертав передплатникам гроші, бо Левицький не упоминав його більше, хоч

[1]) Ю. Желеховскій: Іоаннъ Снѣгурскій, его жизнь и дѣятельность въ Гал. Руси. Львовъ 1894, ст. 40 і 41.
[2]) Лист Лаврівського до М. Левицького з д. $^{19}/_{10}$ 1815. М. б.
[3]) Відповідь Левицького з д. $^{16}/_{2}$ 1816. ч. 16. М. б.

пасторальна й не вийшла. Бібліоґраф Левицький згадує про неї. Інформував ся у крилошанина М. Малиновського, котрий йому заявив, що Лаврівський не встиг надрукувати пасторальної задля невідомих причин[1]).

Ізза харчу повставали в 1816 р. в семинарії все якісь заворушеня. Консисторія підозрівала, що сам Лаврівський зі своїми братами веде заряд кухні під фірмою кухаря І. Савицького, котрий тільки десь-колись показував ся. Обжаловував Лаврівського й віцеректор Вен. Левицький о нечисту справу з доставою дров[2]). В. Левицький очернив Лаврівського мабуть із мести, бо не можна припустити, щоб так досвідний і проворний чоловік, як Лаврівський, пускав ся на обман під оком неприхильного собі віцеректора. Ворожі Лаврівському крилошани постановили скористати з нагоди і завдати йому рішучий удар. Консисторія мала вже готовий вирок на нього: „censuram suspensionis ab officio ordinum Sacrorum“[3]). Плян був обдуманий зручно. Суспендоване булоб підірвало зовсім повагу ректора; скомпромітований він мусів би був уступити з семинарії, хочби й оправдав ся. Одначе йому вдало ся ще в пору зашахувати своїх ворогів. Видячи, що консисторія рада би його втопити в лижці води, попросив державну бухгальтерію, щоб ненадійно перевела обрахунок економічного заряду в семинарії[4]). Около 25 цвітня те сталось; не виказано в заряді найменшої неправильности. Мусіла й консисторія здержати ся з суспендованем і плян зломаня Лаврівського розбив ся.

Ще більшим завзятем запалали крилошани, добачивши в покликуваню бухгальтерійного уряду змагане Лаврівського до независимости від консисторії[5]). Після статутів капітули з 1813 р. належав ся соборному крилошанинови, хоч би був ректором семинарії, голос і реферат на засідах консисторії. Перші два роки користав Лаврівський з того права лиш принагідно, але побачивши, що в консисторії віє для нього неприязним вітром, зажадав з початком 1816 р. від М. Гарасевича місця й реферату для себе[6]). Вчинив те, хоч і нерадо, Гарасевич, але для семи-

[1]) Иванъ Е. Левицкій: Галицко-Руская Библіографія XIX ст. I. ст. 300.

[2]) Лист М. Гарасевича до М. Левицького з д 25/4 1816. М. б.

[3]) Оправдане Левицького на зажалене М. Гарасевича, Миленевича і Ів. Гарасевича перед цїсарем (в бруліонї). М. б.

[4]) Лист Гарасевича до М. Левицького з д. 25/4 1816. М. б.

[5]) Ibidem.

[6]) Лист М. Гарасевича до М. Левицького з д. 19/1 1816 М. б.

нарських справ визначав окремі засїданя консисторії й не запрошував Лаврівського до участи[1]). Инші члени консисторії були тої гадки, що Лаврівському не прислугує право участи в засїданях консисторії, бо як ректор він підчинений їй. Коли-ж ґубернія рішенем з 12/1 1816 ч. 959 заборонила Іванови Гарасевичеви брати участь у засїданях консисторії тому, що рідний брат його, Михайло, був ґенеральним вікарієм, крилошани рішили не допустити й Лаврівського до участи в засїданях. Підозрівали, що то Лаврівський спричинив ґуберніяльну заборону. Він, не знаючи нїчого, невдовзї потім явив ся на засїданю. Тодї всї крилошани накинулись на нього за упір і непослух і під загрозою суспендованя „ab exercitio ordinum Sacrorum" прогнали з комнати нарад. Сталось те в прияві канцелярійних слуг і консисторських асесорів[2]). Від того часу не бував Лаврівський на засїданях консисторії, щоб не наражуватись на подібні наруги.

В лїтї 1817 р. обжалували Лаврівського перед консисторією два жиди: різник Хуна Фляйшер і продавець віктуалів Яків Більбель[3]). Жалували ся вони, що реставратор Савицький, не заплатив їм 1500 злр. за доставлені в 1816 р. віктуали. Лаврівський мав ручити за Савицького, бо властивим державцем семинарської кухнї був він, а Савицький давав лиш фірму. На тій основі жадали, щоб консисторія приневолила Лаврівського до заплати. Консисторія письмом з 18/10 1817 ч. 2596 візвала Лаврівського, щоб оправдав ся. Рівночасно внесли жиди зажалене й до М. Левицького і той письмом з 1/11 1817 ч. 433 зажадав також оправданя від Лаврівського. Лаврівський прикликав Савицького і той дня 6/11 1817 в прияві другого віцеректора Симеона Вислоцького заявив, що він, а не ректор, був державцем семинарської кухнї, і що Лаврівський лиш тому ручив за нього, бо кавція (1000 злр.) була тодї ще чиста. Жиди мали тільки тому чіпати ся ректора, що Савицький на разї не міг заплатити їм[4]). Відпис заяви Савицького долучив Лаврівський до свого оправданя[5]). Левицький і консисторія мусїли приймити оправдане Лаврівського, хоч дальше підозрівали, що він таки був державцем семинарської кухнї в 1816 р. Здогад їх не був зовсїм безпідставний. Промовляв би за тим факт, що Савицький

[1]) Ibidem.
[2]) Бруліон оправданя М. Левицького з д. $^{22}/_{6}$ 1822. М. б.
[3]) Скарга жидів без дати, доручена Левицькому д. $^{1}/_{11}$ 1817. М. б.
[4]) Відпис заяви Савицького. М. б.
[5]) Оправдане Лаврівського з д. $^{17}/_{11}$ 1817. М. б.

лиш раз на тиждень являв ся в семинарській кухни, котрою управляли брати Лаврівського. Лаврівський, очевидно, хотів дати братам спромогу дещо заробити при семинарії. Але вони не конче добре господарили, бо спричинювали в семинарії „ustawiczne Auftryty ze strony wiktu“, що підкопувало повагу брата-ректора[1]). Тому вже в 1817 р. хтось инший обіймив державу кухні в семинарії.

В 1813 р. поручив був Ангеллович семинарській управі вести в неділю і свята питомців на богослуженя до церкви св. Юра, щоби практично пізнавали і вчились обрядів. Весною 1818 р. Лаврівський просив консисторію, щоби звільнила їх від того. Тому що гр. кат. священикам вільно женити ся, — писав Лаврівський — збираєть ся в церкві св. Юра багато всілякого жіноцтва, щоб розглянутись і себе показати. Замість побожної контемпляції в церкві в часї богослуженя відбуваєть ся взаїмна обсервація; питомці роблять крадьки знайомости й під усякими позорами випрошують ся на відвідини, що відриває їх від правильної науки. Миленевич переформував на засїданю консисторії своє внесене, щоб жаданя Лаврівського не узглядняти. Справа оперлась о Левицького. Досліди його в тій справі виказали слушність домагань Лаврівського і при кінци 1819 р. звільнено питомців від участи в святоюрських богослуженях[2]).

В 1818 р. новопоставлений перемиський епископ Іван Снїгурський поручив Лаврівському, щоби предложив йому виказ (tabellas individuales) перемиських питомців. Лаврівський вчинив те, але з кінцем року не предложив уже виказу перемиських питомців Левицькому. Діткнуло те Левицького і він в листї з д. 29/11 1818 вчинив Снїгурському докір, що мішаєть ся в обсяг його ділана, бо до тої пори до митрополита належав безпосередний нагляд над питомцями обох епархій. Снїгурський в листї з д. 6/2 1819 (написанім в справі місії в Дальматії) звалив цїлу вину на Лаврівського, будьто би він сам не хотїв предкладати Левицькому виказу перемиських питомців[3]). Левицький мусїв добачити в тім свідоме ігнороване своєї суверенности і певно не пожалував Лаврівському докорів.

В Перемишли правительство робило приготованя до заснованя латинського богословського Інститута (studium domesticum)

---

1) Лист Гарасевича до М. Левицького з д. $^{25}/_{4}$ 1816. М. б.

2) Брулїон оправданя Левицького на важалене крилошан з д. $^{20}/_{6}$ 1822. М. б.

3) Лист Снїгурського до М. Левицького з д. $^{6}/_{2}$ 1819. М. б.

при латинській консисторії. Латинські і гр. кат. ординаріяти оглядались за кандидатами на професорів. Снїгурський знав задушевне бажане Левицького позбути ся Лаврівського з семинарії. Тому не радив Левицькому пропонувати на професорів Венедикта Левицького і Григорія Яхимовича, що могло би потягти за собою утрату катедр у Львові, а вказував на Лаврівського словами: „Czy nie byłby kto taki, qui promoveretur, ut amoveretur, na przykład w Seminaryum“[1]). І Снїгурський рад був усунути Лаврівського з семинарії, бо не був вдоволений його семинарською управою[2]). Левицький охотно згодив ся на проект, а Снїгурський переймив на себе завдане намовити Лаврівського, щоб старав ся одержати катедру в перемиськім Інститутї. Дня 4/5 1819 р. був Лаврівський в Перемишли і тодї вичитав йому Снїгурський „verba veritatis“ та порадив перенести ся на богословську катедру і канонїкат до Перемишля. Лаврівський пристав на те й рішив ся просити в Левицького трехмісячної відпустки, щоб мати змогу розглянути ся наперед у Перемишли. Завдяки відповідному представленю Снїгурського[3]) одержав її. В часї свого перебуваня в Перемишли в маю 1819 р. купив Лаврівський на публичній лїцитації від камери Смільник, Волю Мигову й Лупків[4]). Докладних вісток про те купно поки що не маємо, є лиш уривочні згадки. Всї три посїлости купив мабуть за 4000 злр.[5]). Не представляли вони, правда, тодї великої вартости, бо були то майже самі лїси і не було до них доброго доступу, але купно все таки видасть ся за дешеве. Правдоподібно загіпотекував Лаврівський решту належитости на купленім маєтку, бо ще в 1835 р. був він обтяжений довгом до 6000 злр.[6]). Тодї-ж або трохи пізнїйше купив Лаврівський в Воли Миговій від шляхтичів Волянських фільварок із шістьма підданими коло церкви за 6000 злр[7]). Вернувши до Львова, не просив уже відпустки, а Снїгурського повідомив, що не вдоволить ся самою катедрою без посади крилошанина-проповідника.

---

[1]) Лист Снїгурського до М. Левицького з д. $^{9}/_{7}$ 1818. М. б.
[2]) Лист Снїгурського до М. Левицького з д. $^{13}/_{10}$ 1818. М. б.
[3]) Лист Снїгурського до М. Левицького з д. $^{6}/_{5}$ 1819. М. б.
[4]) Лист Снїгурського до М. Левицького з д $^{2}/_{7}$ 1819. М. б.
[5]) Лист уряду парох. з Волї Мигової з д. $^{22}/_{3}$ 1906. Говорив те 83-лїтний крівняк Лаврівського, Стетковський, що добре памятав ще Лаврівського.
[6]) Лист Снїгурського до М. Левицького з д. $^{14}/_{4}$ 1835. М. б.
[7]) Ibidem.

В часї побуту в Перемишли Лаврівський просив латинську консисторію надати йому катедри пастирського і морального богословія, але обі ті катедри призначено вже кому иншому. Осталась еще катедра біблїйних студій Н. З. Щоб її одержати, мусїв би був приступити до конкурсу, а того собі не бажав, бо вже, як писав до Снїгурського, відвик.

Хоч Снїгурський побоював ся, що буде мати з ним не мало мозоли, з огляду на семинарію він таки рішив ся сам, навіть без подання Лаврівського, запропонувати його „ex officio“ на канонїкат у Перемишли[1]). Поки-що вичікували Левицький і Снїгурський нетерпеливо подання Лаврівського. Одначе Лаврівський, хоч у двох листах запевнював Снїгурського, що подасть ся, не вносив подання[2]). Укінчені богослови з перемиської епархії говорили Снїгурському, що Лаврівський здержуєть ся з поданєм, доки правительство не потвердить його закупна. Снїгурський побоював ся, щоб Лаврівський не покрутив чого, бо — мовляв — „zawsze on ten sam bałamut zostanie“ i „dał się iuż dosyć poznać ze swey obłudy“. Ще більше стрівожило Снїгурського, що Цайзль мав до когось у Перемишли написати, що Лаврівському треба буде з кінцем серпня приступити до конкурсу, а звісно, що Лаврівський застерігав ся против того[3]). Успокоїв його що-йно лист Лаврівського, в котрім доносив, що невдовзї сам буде в Перемишли. Снїгурський надіяв ся, що чейже Бог його натхне для добра семинарії[4]). Бажанє Снїгурського і Левицького вкінци сповнило ся. Лаврівський, надумавшись, рішив ся уступити з ректорства. Просив 4/10 1819 Левицького, щоби прихильно конкомітував просьбу його до латинського епископа в Перемишли, Ґолашевського, в справі катедри біблїйних студій у перемиськім Інститутї[5]). Рівночасно просив придвірну комісію просвіти надати йому скромну посаду крилошанина-проповідника при перемиській капітулї[6]). Левицький радо підпер обі просьби, а в конкомітації просьби о канонїкат 9/11 1819 ч. 99 зазначив, що петент не може виконувати дальше обовязків

[1]) Лист Снїгурського до М. Левицького з д. 2/7 1819. М. б.
[2]) Ibidem.
[3]) Лист Снїгурського до М. Левицького з д. 23/8 1819 і лист із д. 11/9 1819. М. б.
[4]) Лист Снїгурського до М. Левицького з д. 29/9 1819. М. б.
[5]) Просьба Лаврівського до Левицького з д. 4/10 1819. — Просьба його до Ґолашевського з д. 4/10 1819. М. б.
[6]) Прот. львівськ. консист. з р. 1819, ч. 99.

ректора ізза тяжкого ревматизму, а вповні кваліфікуєть ся на згаданий канонікат [„quod et meritis et qualitatibus ad consequendum Stallum in Capitulo Premisliensi necessariis instructus sit"][1]).

Не дуже радо вносив Лаврівський подане, бо як ректор користував ся „insigni salario, quali nullus in officio dioecesano constitutus"[2]), а до Перемишля треба було переносити ся на меншу платню. Між тим заведено вже 24/11 1819 в Перемишли богословські студії, а Лаврівський ще не мав декрету. Він був певний, що одержить катедру без конкурсу, бо писав до Снїгурського, що перед січнем 1820 р. не може виїхати до Перемишля з огляду на шконтро семинарської каси і тому хотїв посилати свої записки, щоб о. Михальчик із них міг викладати. Але Їолашевський поручив суплентуру катедри біблїйних студій Н. З. Кубаєвичеви[3]). Тому, що єще не прийшов декрет, Лаврівський остав ся дальше у Львові. Канонїю в Перемишли надїяв ся він рівнож дістати, бо саме опорожнилась по Олексї Ступницькім, що обіймив провід місії в Дальматії, а поки що виїхав з порученя Левицького на Буковину в справі унії.

Подане Лаврівського було вже дуже на часї. Левицький хотїв уже звернутись до придвірної комісії просвіти, щоб його усунула, але в останній хвили здержав ся. Підпер, правда, стараня Лаврівського, але не без того, щоб не обкинути його замітами в листї до якогось радника в Відни з 4/11 1819 р.[4]). Брак йому таки — писав Левицький — при всїх наукових прикметах і остаточно добрих обичаях тої ревности і розваги, якої треба ректорови.

В часї, коли те все дїялось, більшість крилошан в наслїдок острих перепалок з Левицьким здержалась від полагоджуваня консисторських справ. Тодї Левицький з конечности визначив Лаврівському реферат у консисторії, але з кінцем 1819 р. звільнив його на власну просьбу від участи в засїданях, бо Лаврівський не міг дати ради обовязкам ректора і консисторського референта. З того часу полишив ся один його реферат у справі народного шкільництва. Замітний він тим, що дає нагоду пізнати погляди Лаврівського на середники до подвигненя

---

1) Брулїон Левицького з д. $^{9}/_{11}$ 1819, ч. 99. М. б.
2) Відповідь Левицького з д. $^{16}/_{2}$ 1816, ч. 16. М. б.
3) Лист Снїгурського до М. Левицького з д. $^{30}/_{11}$ 1819. М. б.
4) Лист Левицького з д. $^{4}/_{11}$ 1819 до якогось радника. М. б.

народного шкільництва. Єще в часї завзятої боротьби з ґубернією й лат. гієрархами о українську викладну мову в народних школах, збирали обі гр. кат. консисторії статистичні матеріяли з обсягу народного шкільництва. На основі таких матеріялів зладив Лаврівський реферат і поставив на консисторськім засїданю 3 липня 1818 р. внесене, щоби звернутись до ґубернії в цїли приневоленя деяких домінїй болехівського деканату до будованя шкіл, а болехівському деканови Корецькому і тамошним священикам удїлити суворої догани за легковажене шкільної справи. Взором для них радив Лаврівський поставити тих священиків, які, не маючи шкільних будинків, у власних хатах самі вчать сільську молодїж, як парох Іванкова Антін Уранович, котрому консисторія висказала за те горяче признане. При голосованю впало внесене Лаврівського. Рішено видати лиш відповідний обіжник до духовенства цїлої архидієцезії. Уложив його Лаврівський, використовуючи гадки висказані в своїм рефератї[1]).

Побіч ректорських занять Лаврівський полагоджував часами й цензурні справи упрошуваний до того ґубернією на основі порученя консисторії. Дуже недовірчиво глядїли тодїшні правлячі круги на спроваджувані з Росії церковні і світські друки, боячись ширеня між українським народом православної пропаґанди, якою латинські гієрархи вічно лякали центральне правительство. Лаврівський саме й надавав ся на цензора церковних і світських друків, московських і українських, бо визначав ся широким богословським знанем і посїдаючи багату біблїотеку, мав спромогу познайомити ся з церковно-славянською, московською й українською лїтературою. Лїтом 1819 р., на приклад, привіз жид Самуїл Вайншток з Росії великий пакет церковних книг. Лаврівський на приказ Левицького мусїв перевести цензуру до двох недїль, бо ґубернія дуже на те напирала[2]). Хоч і як сильно занятий в семинарії, він зробив те на час.

Справою канонії й професури для Лаврівського занїмали ся між тим пильно його поневільні опікуни, Снїгурський і Левицький. Дня 2 січня 1820 р. вислав Снїгурський через ґубернію до придвірної комісії просвіти пропозицію кандидатів на канонію і поручав гарячо кандидатуру Лаврівського. Ще й нарочно не згадав нїчого про катедру, тільки просив підвисшити відпо-

---

[1]) Реферат Лаврівського з д. $^{3}/_{7}$ 1818. М. б.

[2]) Прот. львів. конс. 1819, ч. 120.

відно платню для крилошанина-проповідника[1]). А рівночасно він пильно вивідував ся, чи Лаврівський случайно не задумує чого, що могло би спинити його перенесене до Перемишля. Для прискореня-ж справи написав лист до Юстля, Лянґа і Венцля в прицвірній комісії просвіти з просьбою, щоб йому надано катедру в Перемишли без конкурсу[2]). Тому й дуже стрівожив ся вісткою, що Лаврівський наслідком смерти матери змінив свою ґадку й мав навіть висказати ся, що колиб не міг остати ся в семинарії, то має надію примістити ся при митрополичій капітулї[3]).

Саме тоді доїздив часто до Львова Іван Могильницький, щоб наглядати друк свого букваря, до чого не міг нікого иншого зобовязати. Але скоріґувавши перший аркуш, переконав ся, що то не легка справа. Тому звернув ся до Лаврівського, просячи помочи, а Лаврівський не відмовив її. Перед Могильницьким він зрадив ся, що мабуть не піде до Перемишля, бо сподїеть ся одержати катедру польської лїтератури на львівськім унїверситетї[4]). Чи Лаврівський справдї робив які заходи в цїли одержаня катедри польської лїтератури, не знаємо.

Нерішучість Лаврівського в справі обнятя катедри і канонії в Перемишли спонукала Левицького до строгійшої контролї дисциплїни в семинарії. Левицький все знав докладно про всї наміри Лаврівського. Обурила його дуже вістка, що Лаврівський думає остати ся у Львові при консисторії. Тому за всяку ціну рішив ся позбутись його з семинарії і тим способом спонукати до обнятя катедри й канонії в Перемишли. Почав завзято допікати Лаврівському, щоб приневолити його до уступленя з ректорства. В тім були йому помічні члени семинарської управи, в котрій уже й наступили зміни. При кінци 1818 р. виїхав префект Іван Честинський на місію до Дальматії, а його місце заняв Яків Честинський. Уступив з першого віцеректорства з кінцем 1819 р. Венедикт Левицький. Між ним і Лаврівським відносини від пори безосновного очерненя в 1817 р. стали ся неможливі й Левицький мусїв уступити, але мешкав дальше в семинарії. Місце його займив Семен Вислоцький, другий віцеректор. Невдовзї уступив і Яків Честинський, дїставши адмі-

[1]) Лист Снїгурського до М. Левицького з д. $^{3}/_{1}$ 1820. М. б.
[2]) Лист Снїгурського до М. Левицького з д. $^{8}/_{2}$ 1820. М. б.
[3]) Лист Снїгурського до М. Левицького з д. $^{6}/_{4}$ 1820. М. б.
[4]) Лист І. Могильницького до М. Левицького зі Львова д. $^{16}/_{3}$ 1820. М. б.

ністрацію парохії св. Параскевії. Третим префектом побіч Стефана Теліховського і Онуфрія Криницького став Антін Теліховський[1]). Вислоцький, Венедикт Левицький, Криницький і Ст. Теліховський доносили митрополитови про кожду провину питомців безпосередно. Він користав поквапно з доносів та не щадив доган і погроз Лаврівському, хоч найчастійше не він був винен, але донощики[2]). Тай не обмежував ся Левицький до самих погроз, бо таки й обжалував Лаврівського перед ґубернією[3]).

Ректорство стало ся вкінци для Лаврівського жерелом вічних упокорень і переслідовань. Воно підкопувало сильно його здоровлє. Дня 21/4 1820 р. Лаврівський попросив у Левицького трехмісячної відпустки[4]) а другого дня зложив лікарське свідоцтво, щоб Левицький не ставляв перепон[5]). Левицький доніс ґубернії, що Лаврівський зажадав відпустки саме тоді, коли відкрились ріжні недоладности в семинарії, які він толерував[6]). Дня 24/5 1820 р. зажадав від Лаврівського поясненя, до яких купелів і коли хоче виїхати, щоб міг видати потрібні вказівки в справі нагляду і заряду семинарії на час його виїзду[7]). Спершу Левицький мав навіть намір звільнити Лаврівського з ректорства. Але за порадою Снїгурського[8]) зробив инакше для власного святого спокою. На питаня Левицького дав Лаврівський відповідь того самого дня[9]). Левицький дня 29/5 1820 уділив Лаврівському відпустки і поручив при відїзді віддати економічний заряд Вислоцькому, а дисциплїнарний Венедиктови Левицькому в приявї консисторського відпоручника, крилошанина Липницького і відпоручника бухгальтерійного уряду[10]). Рівночасно доніс Левицький ґуберніяльному урядови про уділене відпустки Лаврівському на три місяці й про тимчасові зарядженя в семинарії. В тіж же донесеню просив підперти пропозицію

---

1) Schem. f. Gal. 1819, 1820 і 1821.

2) Оправдане Лаврівського з д. 18/4 1820, ч. 60, і також оправданя його з д. 21/4 1820, М. б.; письмо М. Левицького з д. 29/4 1820 в бруліоні. М. б.

3) Письмо М. Левицького з д. 21/4 1820, в бруліоні. М. б.

4) Прот. львів. конс. 1820, ч. 63.

5) Idem, ч. 64.

6) Письмо Левицького в бруліоні з д. 21/4 1820. М. б.

7) Письмо Левицького в бруліоні з д. 24/5 1820. М. б.

8) Лист Снїгурського до Левицького з д. 6/5 1820. М. б.

9) Відповідь Лаврівського в бруліоні з д. 25/5 1820. М. б.

10) Письмо Левицького з д. 29/5 1820, ч. 74 в бруліоні М. б.

Снїгурського, щоб Лаврівському окрім катедри надано й опорожнену по Ступницькім канонію в Перемишли. Узглядненє просьби Лаврівського — представляв він — вказане не лиш станом його здоровля, але й добром семинарії, в котрій хорому ректорови тяжко сповняти всї обовязки[1]. Дня 3 червня одержала консисторія іменованє Лаврівського професором бібл. студий Н. З. у богословськім Інститутї в Перемишли. Ґубернія поручила передати декрет Лаврівському, звільнити його з ректорату й візвати, щоб по трехмісячній відпустцї безпроволочно обіймив катедру[2]. А в два тиждні пізнїйше донесла ґубернія Левицькому, що вона поробила у найвисших властий заходи, щоб Лаврівському надано перемиську канонію. Одначе придвірна комісія поручила ждати найвисшого рішеня в тій справі[3].

Завдяки добрій радї Снїгурського уступив Лаврівський з ректорства спокійно. Радів і Снїгурський, що справу усуненя Лаврівського вдало ся полагодити мирно. Залежало йому ще на виєднаню крилошанства для Лаврівського. Правительство незнало, що станеть ся зі Ступницьким. На всякий случай резервовало крилошанство для нього. Снїгурський ще побоював ся, що Лаврівський готов зректи ся катедри, як би не одержав канонії, і полишити ся у Львові. Тому дораджував йому просити для себе додатку до професорської платнї[4]. Снїгурському дуже залежало на тім, щоб Лаврівський уступив ся з семинарії і з очий Левицькому. Вкінци воно стало ся. Під кінець серпня зголосив ся Лаврівський у Снїгурського і просив визначити йому помешканє в катедральнім домі. Снїгурський висказав, правда, гадку, що перед іменованєм не випадало би занімати крилошанського помешканя, але видячи Лаврівського в колізії, а головно маючи все на тямцї добро семинарії, поручив деканови капітули визначити для нього помешканє. Перенесенє до Перемишля не пригнобило Лаврівського, навпаки він був досить вдоволений; закуплені маєтки навіть при високім оподаткованю і слабих урожаях дали йому 10% доходу[5]. В перших днях вересня він перевіз до Перемишля свої движимости і книжки[6]. Дня 16 жовтня

[1]) Письмо Левицького з д. $^{29}/_{5}$ 1820, ч. 74 в брулїонї. М. б.
[2]) Копія ґуб. розпорядку. М. б.
[3]) Ґуберн. інтімат з д. $^{18}/_{7}$ 1820, ч. 33831. М. б.
[4]) Лист Снїгурського до Левицького з д. $^{18}/_{7}$ 1820. М. б.
[5]) Лист Снїгурського до М. Левицького з д. $^{30}/_{8}$ 1820. М. б.
[6]) Лист Снїгурського до Левицького з д. $^{5}/_{9}$ 1820. М. б.

1820 р. в свято Покрова Пр. Діви виголосив проповідь у церкві св. Юра, останну, неначе пращальну[1]).

На час від 1814 до 1820 р. припадає польський переклад частини лїтопису Нестора. Що Лаврівський справдї перекладав Нестора, засвідчують слова Авґ. Бельовського: „Znam dwa polskie przekłady latopisu Nestora... jeden śp. księdza Ławrowskiego, kanonika Przemyskiego, dociągniony tylko do r. 989, drugi całkowity przez Wagilewicza. Oba dotąd są w rękopismach“[2]). Висказови Бельовського, котрий безперечно мусїв або мати в руках рукопис Лаврівського, або знати про нього з певного жерела, не маємо причини не вірити. А що до часу, коли Лаврівський зладив переклад, можна здогадувати ся, що було то ще перед іменованєм Лаврівського почесним членом Наукового Товариства в Кракові, т. є. перед 1820 р. Лаврівський вислав мабуть рукопис до Кракова, наслїдком чого й було, по всїй правдоподібности іменованє його почесним членом[3]). Ант. Добрянський є тої гадки, що приписуванє Лаврівському перекладу Нестора спирає ся на якійсь помилцї[4]). Але в виду катеґоричного висказу Бельовського гадка Добрянського може свідчити хиба, що переклад Лаврівського повстав єще перед приїздом його до Перемишля й остав ся Добрянському незвісний. Колиб Лаврівський перекладав Нестора в Перемишли, Добрянський був би з певностю знав про переклад і рукопис перекладу знайшовсь би в капітульній бібліотецї. Перекладу в своїм часї не надруковано, а рукопис запропастив ся. Переклад Нестора мав бути неначе відповідю на закиди ґубернії і польських учених, які заперечували самостійність українського народа, його культури й мови. Польська суспільність у Галичинї, яка тодї мало або майже нїчого не знала про значінє Нестора для цїлого Славянства, а головно України, мала

---

[1]) Брулїон проповіди Лаврівського з д. $^{15}/_{10}$ 1820. М. б. Окрім тої проповіди, нашкіцованої по польськи, з років 1814—1820 задержала ся ще „Oratio salutoria“, котру Лаврівський виголосив, витаючи митрополита в семинариї, правдоподібно 1818 р. Обі засвідчують про високо розвинений талант проповідника.

[2]) Bielowski: Wstęp krytyczny do dziejów Polski. Львів 1850, ст. 77.

[3]) Rocznik Towarzystwa Nauk. Krak. z uniwersytetem Jagiellońskim połączonego. Poczet nowy. T. III. Og. zbioru t. XVIII. Краків, 1847.

[4]) Перемышлянинъ, ст. 185.

*

дістати історичний документ на доказ, що Україна розвинула ся культурно і язиково скорше від Поляків.

На час ректорства Лаврівського припадає також перша його проба уложеня граматики української мови. По скасованю українських викладів показалась конечна потреба вчити богословів не лиш церковно-славянської мови й обрядів, але й української мови, бо хоч і ґубернія наказувала, щоб лиш уміючих читати і писати по українськи принимано до семинарії[1]), треба було згодом принимати й таких, що не вміли. Перед 1814 р. уділювано науки української мови в семинарії принагідно. Колиж став ректором Лаврівський, він зобовязав ся добровільно вчити її питомців. Граматики Смотрицького не міг уживати; з конечности мусїв укладати власний підручник, узгляднюючи більше народну мову. Все-ж таки оставало ся в тім його підручнику за богато церковно-славянського елементу й макаронїзму, бо богослови мало користали з науки й М. Левицький докоряв в 1816 р. Лаврівському, що з укінчених богословів (з виїмком тих, які ще перед вступленем до семинарії навчились по українськи читати і писати) „nullus ruthenice scribere scit; lectio eorum in libris ruthenicis erroribus duris aures populi pro devotionibus congregati offendentibus plena est“. І Левицький мав справдї підставу докоряти, коли неопресвитер навіть церковщину перекручував і казав: „продаждъ ти Бг҃а ї Спаса нашего Іс҃а Хр҃та“, замість: „преподаждъ ти“, або: „причащаетъ сѧ Братъ Бж҃ий“, замість: „рабъ Бж҃ий“[2]). Докір не остав ся без наслїдків. Лаврівський прикладав ся що-раз пильнїйше до навчаня граматики, бо пізнїйше не робив йому Левицький ізза науки нових докорів. Сам Лаврівський добачував пізнїйше недостачі свого першого підручника граматики, бо по 1820 р. забрав ся наново при помочи „Малороссійской Граматики“ Павловського до написаня нової „граматики Руснякской“[3]).

* *
*

Роки 1814—1820 то час безупинної боротьби Лаврівського з консисторією і М. Левицьким. В боротьбі з консисторією він

---

[1]) Proth. Consses. 1799, ч. 1057, 1073.

[2]) Відповідь Левицького з д. 16/2 1816, ч. 16. М. 6.

[3]) Уривки тої граматики віднайшов д-р В. Щурат у бібліотецї гр. кат. капітули в Перемишли й вони оголошені в студії М. Возняка: „Галицькі граматики української мови першої половини XIX ст. Львів 1911, ст. 333—340.

знаходив еще підпору в ґуберніяльнім і бухгальтерійнім уряді, але против Левицького не мав за собою нікого. Був то за сильний противник. Консисторія, Левицький, а вкінци і Снїгурський виступали против Лаврівського головно ізза його управи в семинарії. Коли одначе взяти на увагу ту шестилїтну управу Лаврівського в семинарії, то мусить ся признати, що він не був, правда, взірцевим управителем, але й не таким злим і недбайливим, як те представляли святоюрські достойники, а вкінци за їх прикладом Снїгурський. В семинарії недостачі були, але й не могло бути без них. Лаврівський не знаходив помочи у молодших членів семинарської управи, що протеґовані консисторією самі не виконували точно своїх обовязків, а коли їх Лаврівський упоминав, починали виступати против нього, користовуючи його непорозуміня з консисторією. На тім скоро пізнав ся Снїгурський і підчас коли Левицький звалював за всякий проступок питомців вину лиш на Лаврівського, Снїгурський звертав увагу йому на те, що „niepodobna aby p r z y n a y m n i e y niektórzy Superiorowie nie mieli byli iakiey wiadomości o wykroczeniach“[1]). Він приписував вину цілій управі[2]). Нї одному членови тої управи не хотїв полишати нагляду семинарії на час виїзду Лаврівського: „Aby w niebytności X. Ławrowskiego rząd w Seminarium iednemu z Wicerektorów oddać, nie mogę i ia na to się zgodzić; lecz wypadało by kogoś inszego tam postawić, chociaż ten provisorius Rektor tylko dochodził by do Seminarium“. Бояв ся Снїгурський, як і Левицький, віддати управу семинарії котромусь із тих молодиків, що вічно обжаловували в доносах Лаврівського. Лаврівський зовсім не полишив семинарії в гіршім станї, нїж застав. За його управи раз лиш уділила ґубернія догани не йому, але префектам, хоч його попередникови Мохнацькому раз по раз робила закиди[3]). Що Лаврівський не був так злим ректором, як то його вороги представляли, доказом факт, що по його уступленю, семинарія замість підноситись що-раз більше підупадала. Коротко управляв семинарією пупіль митрополита, Венедикт Левицький[4]). Лекше приходилось йому копати яму під Лаврівським, нїж самому по мисли свого покровителя управляти семинарією. Його-ж наслїдника Дубовицького мусів М. Левиць-

[1]) Лист Снїгурського до М. Левицького з д. $^6/_5$ 1820. М. б.
[2]) Лист Снїгурського до М. Левицького з д. $^2/_7$ 1819. М. б.
[3]) Записки Левицького т. зв. Normalia. М. б.
[4]) Schem f. Gal. 1821, 1822, 1823.

кий з кінцем 1830 р. усунути по причині неправильностий в економічнім заряді[1]). Лїпша була закидувана Лаврівському поблажливість для питомців, ніж масові ексклюзії, які лихови не зараджували[2]). Сам М. Левицький змінював помалу свою гадку про Лаврівського і по 1820 р. що-раз прихильнїйше висказував ся про його колишню ректорську діяльність[3]).

Але нікуди правди діти, слабою стороною Лаврівського була погоня за грішми. Не роздобував він, правда, гроший незаконною дорогою, бо вороги були би вихіснували те, шоби його повалити. Горячкове шукане побічних доходів, яким визначав ся ще за часів учительованя, було його прикметою і в часї ректорства. Одначе сплетнею є закид Левицького, будьто би він для здобуваня гроша надужпвав свого урядового становища, брав хабарі. Ґубернїя непохибно булаб зарядила против Лаврівського слїдство на основі найслабшого підозріня, а про таке слїдство нема нїгде і згадки. Тільки тому, що він горячково кидав ся за зарібком, витворилась про нього слава, як про ласого на гріш скупаря і склонного й до хабарства. В міру здобуваня гроша він ставав ся ощаднїйший, а в слїд за тим більшало справдї його скупарство. Вислїдом того були й нетактовні спори з семинарськими реставраторами і сплетнї їх на нього. Брудним скупарем він не був. Купно земних посїлостий і зібранє багатої бібліотеки оправдують сильно його погоню за грішми, яку на кождім кроцї закидували йому святоюрські достойники. Не збирав він гроша для гроша, як инші, але укладали ся в його підприємчивій голові далекосяглі пляни піднесеня промислу (на приклад гути й броваря в Воли Миговій, як оповідав Стетковський), пляни культурних фондацій (друкарнї, бібліотеки), до чого треба було більших капіталів.

Доказом підприємчивости Лаврівського і зрозуміня духових потреб суспільности є гадка заснованя друкарнї при ґенеральній семинарії. На жаль, убили ту гадку в зародї неоправдані підозріня М. Гарасевича й М. Левицького. Лаврівський міг може й думати собі, що зверне на себе увагу й дочекаєть ся якогось відзначеня чи авансу, але на одержанє епископства не міг мати надії при ворожім відношеню до нього консисторії й митропо-

[1]) Консисторські акти з р. 1829, 1830, 1831.
[2]) Jordans Jahrb. f. sl. Litteratur 1846, стр. 371.
[3]) Численні ремонстрації Левицького на зажаленя крилошан від 1821 р.

лита, при браку всяких протекцій в ґубернії і в центральнім правительстві.

В 1814—1820 р. не оголосив Лаврівський друком ні одного твору. Одначе на письменницькій ниві працював дальше, хоч уядові занятя ставали часто перепоною. Прикростий багато зазнав ізза перекладу пастирського богословія. Неначе судьба його переслїдувала. По трудностях зі сторони цензури прийшли трудности з друкованєм. Зібранє передплати, що мало усунути їх, викликало нові клопоти. Посипались докори від передплатників і митрополита, насміхи від усїх ворогів. Вкінци й сам Лаврівський переконав ся, що слухачі „Wersyi Jego barzo literalney“ не розуміли. Забрав ся наново до перерібки перекладу. Та не судилось йому виконати намірене. Історія українського народа, переклад книжки Фрінта й малий катехизм остались також тільки проєктами. Лиш переклад Нестора дав йому бодай той моральний успіх, що його заіменовано почесним членом „Наукового Товариства“ в Кракові. Праця над тим перекладом мала без сумнїву вплив і на формованє національної свідомости в Лаврівського. Кріпшала вона може й завдяки цензурним занятям його, які давали нагоду зустріти ся з закордонними українськими й московськими видавництвами. Доказом кріпшаючої національної свідомости в Лаврівського — його спроба уложеня української граматики, яка булаб підручником для науки української мови, котрої навчати взяв ся питомців добровільно. Доказом набуваня яснїйшого погляду на українську мову — його пізнїйша постанова переробити її, увільнюючи від переваги церковщини, на основі граматики Павловського.

Вважали сучасні Лаврівського певно дуже спосібним проповідником, коли Ангеллович поручив йому в критичнім 1809 р. виголосити в катедрі патріотичну проповідь, яка зробила вражінє, і коли капітула поручила йому надгробну проповідь на похороні Ангелловича в 1814 р., хоча крилошани знали, що Ангеллович нарікав на нього перед смертю. Одначе Лаврівський був лиш талановитим проповідником, а не письменником. Писав для себе лиш начерк проповіди, який що-йно при виголошеню оживлював реторичною штукою, в якій вправив ся, бувши професором і ексгортатором. З начерків проповідий Лаврівського віднайшов ся доси лиш один. Мусїло їх бути багато, але вони десь запропастили ся. Про ораторський талант Лаврівського свідчить добре також: „Oratio salutatoria“, де окрім

цвітистого стилю замітне і знане історії української Церкви. Лаврівський з гордостю вказує на славних митрополитів Михайлів, ставлячи їх за взір Левицькому. Не безінтересний теж обіжник до духовенства львівської архиепархії, в котрім Лаврівський заохочує духовенство до основуваня шкіл по селах і вказує на хосен, який школа приносить народови. Приносячи честь авторови, той обіжник рівночасно не конче добре свідчить про консисторію, в котрої імени написаний. Замість домагати ся рішучо від ґубернії, щоби поручила домініям будувати школи по селах, або щоби бодай спинювала ворожі виступи домінії против засновуваня шкіл, консисторія вдоволила ся розісланем обіжника до духовенства, яким на нього звалювала цілу просвітну працю по селах.

В сумі літературний дорібок Лаврівського в другій добі його діяльности знову незначний. Незначність його тим замітнійша, чим більші були в Лаврівського пляни й проекти. Та знаючи вже, серед яких умов житя приходилось йому працювати, ми зуміємо бодай в части оправдати його.

Замкнена в собі вдача, завзяте, потуране лиш власній воли й педантерія не покинули його і в часї ректорату. Підчинених собі членів семинарської управи відтручував від себе своїми ділами й думками, а святоюрських потентатів зражував собі браком сервілїзму. Тим то й мав у Львові довкола себе багато ворогів. Одначе побут у Львові був для нього огневою спробою, з якої завдяки безупинній боротьбі з тяжкими обставинами вийшов таки чистий. Померкли молодечі мрії про висшу каріеру, збільшив ся житевий досвід. Лаврівський, виїздячи до Перемишля, справді „exuit veterem, induit novum hominem“. Покинувши раз на все львівський ґрунт засїяний інтриґами, сплетнями й ворожнечами, розпочав при боцї незабутнього Снїгурського в Перемишли тиху, хосенну діяльність на письменницькій і громадській ниві. В Перемишли, як творець фондацій свого імени, положив він ті великі заслуги для своєї Церкви й народа, про які з одушевленем згадувано по його смерти.

„Любушин суд“ в українськім перекладі Каз. Йос. Турівського з 1835 р.

Подав ***Іван Брик.***

Переді мною розвідка д-ра В. Щурата, п. з.: „Речник незалежности України в 1848 р. о. Василь Подолинський“[1]. Розвідка інтересна тим, що дає вельми цінний причинок до історії українського відродження в Галичині, відкриваючи виїмково ясно і сміло висказані культурні ідеї та політичну концепцію тої частини української суспільности 40-х років 19 в., якої відважним і отвертим речником явив ся В. Подолинський. Як автор „Słowa przestrogi“, брошурки, арестованої мабуть гр. кат. перемиською консисторією, він в 1848 р. стає в обороні національної відрубности українського народа від польського і московського і доказує його право до свобідного культурного й політичного життя, право господаря перед напастями і посяганнями гостий-Поляків. Погляди автора не пересічні, арґументація дотепна і проста, але сильна. Та найінтереснійше для нас те, що автор брошурки високо цінить живу народну мову і вважає її придатною для культурного розвитку народа, а не маючи ніякого довіря до Австрії, хоче України вільної і незалежної та стремить до неї прямо й безпосередно, або через Славянщину.

Заслужений дослідник приписує найбільший вплив на В. Подолинського Каз. Йос. Турівському[2]) і то саме у виробленню його високого поняття про українську мову з його відріжнюванням правдивої, живої, народної мови від офіціяльної мови

---

[1]) Д-р Василь Щурат: На досвітку нової доби, Львів 1919, ст. 134—178.

[2]) Idem, ст. 177.

тодішньої австрійсько-української партії. Поза тим вплив Турівського міг, по думці автора, зазначити ся ще хиба в історичних поглядах автора „Słowa przestrogi“, взагалїж у його безпреривнім заінтересованню науковою лїтературою й публїцистикою, якого свідоцтвом безперечно є те „Słowo przestrogi“.

Вплив Турівського на речника тих суто українських поступових ідей, їх взаїмна щира приязнь, та український переклад „Любушиного суду“ роблять Турівського інтересною фігурою.

Уродив ся в 1813 р. в Тарнаві сяніцького повіта[1]). Ґімназійні й фільософічні науки відбував у Перемишлі й укінчив їх 1832 р. Тодї належав до „Сенату або товариства учених“, основаного серед перемиської ґімназійної та теольоґічної молодежи, де своїм талантом і знанием вибив ся на степень президента. З нагоди процесу „Інститута ім. Осолїнських“, при котрім був практикантом від 1832 р., переслухано й покарано його шестидневним арестом. Тодїж директора Інститута, звісного славянофіла Слотвінського засуджено на 12 літ тяжкої вязниці[2]). Проживав Турівський в Коростенку коло Хирова і в Репедї коло Ліська. У Львові познайомив ся з гуртком Поляків-славянофілів та конспіраторів, зблизив ся теж до національно освідомленої а славянським рухом захопленої української молодежи. Знаємо певно, що знав ся із Вагилевичем і Ів. Бірецьким. Близше, навіть у приязни, жив із Яковом Головацьким, котрий його в Репедї відвідував. Через Головацького діставав теж книжки. Познайомив ся із Поґодіном в часї його побуту у Львові 1835 р.[3]). Поґодін посилав йому книжки і переписував ся з ним. Знаємо певно, що один лист вислав йому із листом до Івана Вагилевича з дня 27 V (8 VI) 1836 р.[4]).

Коляр у свойому листї[5]) до Як. Головацького, з дня 7 VI 1836 р. пише: „Litugi že Slawianina od p. Jaszowského nemám. Můžete mi snad z něho wypsati několik znělek tlumačených

---

[1]) Біоґрафічні дати беру переважно із розвідки д-ра Щурата, де подано, відки вони взяті. При инших відомостях роблю ссилки на жерела.

[2]) Józef Krajewski: Tajne związki polityczne w Galicyi, Львів, 1903, ст. 40.

[3]) Письма къ Погодину изъ славянскихъ земель, М. 1879, ст. 536.

[4]) И. С. Свѣнцицкій: Матеріялы по исторіи возрожденія Карп. Руси, Львів 1905, ст. 154.

[5]) К. Студинський: Кореспонденція Як. Головацького в лїтах 1835—49, Львів 1909, ст. 5.

od Turowského, abych gá uwidĕl gako se z češtiny do polštiny překladati dá". Причини цього зацікавлення Коляра належить шукати у листі Головацького до Коляра з дня 29 III 1836 р., в котрім між літературними новинами подані й деякі річи, що мали увійти до „Sławianina" Яшовського[1]). Між ними згадав Головацький про переклад зі „Slavy dcera" Турівського[2]). Два листи Турівського до Ганки, один з 29 III 1836 р. по німецьки, другий з 17 V 1836 р. по польськи, оба писані зі Львова, подані проф. Францевом[3]).

Турівський занимав ся історією, етноґрафією, літературою; живо інтересував ся славянським науковим і літературним рухом, був захоплений славянським романтизмом, переписував ся із славянськими ученими. Як те все пригадує нам двох членів „Трійці", Турівському близьких, Головацького та Вагилевича!

На Турівськім замітний сильний вплив системи славянської взаїмности Коляра. Згідно з Коляром Турівський є тої думки, що „bez znajomości pobratymczych narzeczy sławiańskich, nawet własnego języka, dla którego nie tylko żaden światły, ale nawet żaden poczciwy człowiek obojętnym być nie powinien, należycie pojąć nie można". Дальше дає раду: „Niechaj każdy Sławianin prócz ojczystego jednego tylko, najbliższego mu na przykład, pobratymczego narzecza się nauczy, a przekona się wnet, o ile dzielniej, od innych nieumiejących żadnego pobratymczego narzecza, własnym językiem władać będzie i ręczę, że nie zaniedba uczyć się jednego po drugiém, dopóki wszystkich sławiańskich narzeczy się nie nauczy". Nie chodzi tu wszakże o to, пояснює автор, aby każdém sławiańskiém narzeczem mówić, ale o to, aby wszystkie sławiańskie pisma czytać i dobrze rozumieć można"[4])

Свої погляди Турівський старав ся перевести, в части й дійсно перевів у житте: „„Ich arbeite bereits — писав Ганці 29 III 1836 р. — seit dritthalb Jahren bei der hiesigen Nationalbibliothek, möchte aber, da ich bereits hinlängliche Gelegenheit gehabt habe mich mit der polischen und kleinrussischen Literatur[5]) vertraut zu machen, auch die

---

[1]) Лист у Нар. чеськім музеї в Празї; копія в мене.

[2]) Sławianin, zebrany i wydany przez Stanisława Jaszowskiego, Lw. 1837 р., дві пісні, ст. 166—167.

[3]) Францевъ: Письма къ В. Ганкѣ, Варшава 1905, ст. 1127—29.

[4]) Sławianin: ст. 167.

[5]) Підчеркнення мої.

Literatur der andern slavischen Schwestersprachen kennen lernen, dazu biethet sich aber hier zu Lande wenigstens nicht so viele Gelegenheit dar, als ich es wünsche. Ich habe beschlossen mich in das meinem Stammlande am meisten verwandte Čechenland zu begeben, und dann, wo Gott will, in die ferneren Slawenländer zu dringen"[1]). Турівський має в Бозї надїю, що не вважаючи на немалі трудности й неприємности відвідає „dziewicz-y Sławiańszczyzn y" і поверне „nie z małym plonem na niwy ojczyste i że wtedy dopiero nie bez prawdziwej dla moich współziomków korzyści będę mógł pracować: Кто терпѣнъ, Той спасенъ"[2]).

Із споріднених славянських мов, найблища була Турівському українська. Вона була йому не тільки найблища; українську народну мову і народну поезію цїнив він високо. Ось що читаємо у його вступній замітцї до запису українських казок у книжечцї „Pisemka" з 1835 р.: „Недавно тому, як виучуючись ріжних мов, ми на українську мову, ба, що гірше, на нашу власну не зважали. — Український народ мали ми з огляду на цивілїзацію нї за що; ми грішили! Українцї, як усї Славяни від непамятних часів, то цивілїзований народ, але цивілїзації їх задрімало ся було; проснула ся вже, протре собі очі, вибє собі з голови сон. Дух часу звернув нашу увагу на Українцїв, на українську мову. Показала ся граматика о. Левицького. Спасибі йому! Але о. Левицький вибрав собі невигідне становище — ждемо иншої української граматики. Зі збірки Вацлава з Ол. пізнали ми дух простонародних пісень, — чи ж проза не заслугує на увагу? Я взяв ся до збирання українських казок, брав їх живцем із уст оповідача і живцем спольщивши, даю кілька їх публицї. Набивали ми нашу мову на французьке копито і т. д., отже гадаю, що я, вірно придержуючи ся української складнї, не прогрішив ся; атжеж українська мова доси зберегла славянську чистість, рожі дївоцтва на лицях її не згасли. Посеред инших Славян наші Українцї чужого впливу не приняли — свідком того історія, найбільш очевидним свідком сама українська мова".

У листї до Ганки з 17 V 1836 р. писав Турівський: „Przygotowując się tedy do podróży zbieram skarby ru-

[1]) Францевъ, op. cit., ст. 1127.
[2]) Idem, ст. 1129.

skiego języka, abym mógł mieć przyjemność służyć niémi WPanu Dobrodziejowi“ [1]).

Погляд автора на красу, чистість і богацтво української мови є тим цінніщий, що оснований на справдішнім знанню тої мови. Доси мали ми на се хиба докази посередні: висказ Турівського, що граматика О. Левицького його не вдоволяє і що ждемо граматики чистої живої мови; заняття його українською етноґрафією, збираннє казок, пісень, приповідок, колядок, які видає з поясненнями язиковими, річевими, культурно-історичними й історично-літературними; очитаннє в українській літературі. До того можнаб додати письмо до Ганки з 29 III 1836 р., де Турівський писав, що міг би в Празї давати лекції „in der polischen und kleinrussischen Sprache, wobei ich auf die čechische und grossrussische Rüchsischt nehmeń würde“ [2]). От і все.

У Народнім ческім музеї в Празї зберігаєть ся український переклад „Любушиного суду“ з 1835 р., котрий вийшовши з під пера Турівського є безпосереднім і наглядним доказом його знання української мови.

Рукопис датований 1835 роком і пересланий Ганції Адамом Росціїшевським у 1836 р. Вказуючи на Росціїшевського, як на того, що міг би дати Ганції близші дані про його особу, писав Турівський дня 29 III 1836 р., що Росціїшевський „Ihnen baldigst meine kleinrussische Uibersetzung des Sud Libušy senden wird“ [3]). Переклад, не друкований доси нігде, переховуєть ся в некатальоґованім відділї музея Шафарика.

Звісно, що староческа фальсифікована поезія видана по т. зв. Короледвірському і Зеленогірському рукописах викликала подив і одушевленнє й діждала ся численних перекладів на мови славянські й инші. Перше виданнє RK зладжене самим Ганкою у 1819 р. з поясненнями і перекладом А. В. Свободи на німецьку мову. RZ виданий перший раз Раковецьким в його Правдї Руській 1820 р., а в 1822 в часописї „Krok“ Юнґманами, разом з RK виданий що-йно Ганкою в 1829 р. під спільною назвою Kral. Ruk. RK обіймає 8 пісень епічних і 6 ліричних, RZ дві неповні части: „Sněmy“ і „Libušin soud“.

Найранші переклади на українську мову належать Маркіянови Шашкевичеви й Іванови Вагилевичеви. По словам Якова

[1]) Францевъ, op. cit., ст. 1129.
[2]) Францевъ, op. cit., ст. 1128.
[3]) Ibidem.

Головацького М. Шашкевич „переложив також із чеського цілую Королеводвірскую рукопись з Судом Любушиним“[1]).

В „Русал-ці Днѣстров-ій“ 1837 р. поміщені переклади із „Корольодворской рукописи“: Китиця, Олѣнь, Лишена і Зазуля. І. Пр. Ковбек в статті[2]): O' Králodworském rukopisu s obzwláštnjm ohledem na ginoslowanské překlady geho“ дав з „rukopisných rusinských překladu P. P. Wahylewiče i Šaškiéwiče, na okázku bohatstwj, hebkosti čerwenoruského podnářečj i geho znamenité podobnosti s češtinau (ст. 373) переклади Шашкевича: Kytyća (ст. 396—7), Roža (ст. 399), Lyšena (ст. 400) і Вагилевича: Kytyče (ст. 397—8), Rožě (ст. 399), Opuščena (ст. 400—1), Súd Lubušin (ст. 409—13). Шашкевичеві переклади, поміщені у „Вѣнку“ 1846 р. ст. 105—110: Китиця, Олѣнь, Рожа, Зазуля, Лишена. Повний переклад RK і RZ, найдений д-ром І. Свенціцьким у родинному архиві Срезневських, оголосив проф. М. Тершаковець з поясненнями і замітками у Записках Наук. Товариства ім. Шевченка[3]). Полишаючи на боці переклади RK, займу ся перекладом RZ, а саме „Любушиного суду“.

І. Ковбек згадуючи про польський переклад Л. Семенського, вид. 1836 р., говорить, що „geště dřjwe Siemieńského zebral se do přewodu Král. Rukop. na rusinském nářečj (t. g. halickoruském) Markian Ruslan Šaškiewič, buda wšak bolestnau sewžen chorobau, nedokončil geg, dokončiti wšak přislibuge, k čemuž mu srdečně dobrého přegeme zdrawj“[4]). Значить ся, переклад „Любушиного Суду“ в 1838 р. не був ще готовий. Я вповні склоню ся до думки проф. Тершаківця, що переклад більшої части RK, а далї і RZ доконував ся помалу від 1837—1843 р.[5]). Тяжка недуга спинювала роботу до того, що Шашкевич не вспів переложити цілого „Любушиного суду“, а перекладу докінчив Як. Головацький[6]).

Вагилевичів переклад кількох пісень RK і „Любушиного суду“ появив ся у 1838 р. У листї з 3 X 1836 р. писав Вагилевич Шафарикови, що переложив „на наше нарѣче“ „Слово

[1]) Вѣнок Русинам на обжинки, Відень 1846, ст. 58.

[2]) Časopis českého Museum, 1838.

[3]) М. Тершаковець: Королєдворська рукопись в перекладї Маркіяна Шашкевича. „Записки“ т. LXVIII.

[4]) Op. cit., ст. 367.

[5]) Тершаковець: op. cit., ст. 2.

[6]) Ibidem.

о плъку Игоревѣ“ і „кріпеводворску рукопись“. „Тиѣ оба переложеня уже окінченѣ може сегід издам“[1]. Тільки до Вагилевича можна віднести вістку Я. Головацького, переслану Колярови дня 15 IX 1835 р.: „Jeden z młodych przyjaciół moich przełożył na język ruski (małoruski) całkowity królodworski rękopis. Obiecał przekład ten p. Kaubek posłać do Pragi, gdzie ma być umieszczony między przekładami na wszystkie sławiańskie języki“[2]. Ковбек писав, що між тим як недуга припинила перекладанне Шашкевича „důmyslný Dalibor Nikolič Wahylewič, chtěge škodu nemocj rodáka swého powstalau nahraditi, chopil se péra i mage walnau slowanštiny známost, celý swůg wěrný i práwě doslowný překlad ku konci dowedl“[3]. На підставі поданих вище звісток можна сказати, що переклад Вагилевича був готовий уже в 1835 р. Переклад Турівського буде, значить ся, значно вчаснїщий від перекладу „Любушиного суду“ Шашкевича, а рівночасний з перекладом Вагилевича.

Лишаєть ся сказати ще кілька слів про лїтературну вартість перекладу. Зачнемо від перекладу Вагилевича. Переклад вірний, майже дослівний. Мова тяжка, переповнена чехізмами і староруськими та церковно-славянськими формами. Це й дало Ковбекови причину писати про цей переклад: „Wahylewičůw překlad Ruk. Králod. na rusinském (horinoopôlském) nářečj, gimžto lid mluwj w Haliči pod Tatrami i na pořičj Dněstru a Sanu — tjm gest důležitěgšjm i zanjmawěgšjm pro nás Čechy, čjm wjce nás ono swau podobnostj i přibuznostj s češtinau překwapiti musj; neb gestliže nářečj maloruské wůbec s našj materštinau hogně a důrazně sauhlasj, to tjm wjce geho varietas červenoruská swau shodau, ba začasté totožnostj zwuku i wýznamu slow červenoruských s našj češtinau nade wšecky sestry slowanské se wyznamenáwá“[4]. Така оцінка Ковбека є рівночасно і обезцїненнєм перекладу Вагилевича, котрого мова взагалї не була вільна від чехізмів, тим більше в перекладі з чеського.

[1]) У Нар. ч. Муз. в Празї; копія в мене. Порівн. листи до Погодіна з 22 X і 13 XII 1836 р. (Письма къ Погодіну, ст. 624 і 628).
[2]) У Нар. ч. Муз. в Празї; копія в мене.
[3]) Op. cit., ст. 368.
[4]) Op. cit., ст. 370—71.

Значно ліпший переклад **Шашкевича**, хоч не без хиб. Проф. Тершаковець оцінив його вірно, зазначуючи, що в перекладі є „нещасливим повне респектованнє оріґінального тексту“, із за чого задержаний не лиш віршовий розмір чеського тексту, але і увійшов цілий ряд чехізмів. Автор є тої думки, що пієтизм, з яким Шашкевич відносив ся до Короледвірського рукопису, не дозволяв на „якінебудь зміни“, або на „дрібку вільнійший переклад“[1]). Що Шашкевич відносив ся з деяким пієтизмом до Кор. Ркп., се правдоподібне. Такий настрій був тоді загальний. Та причини недомагань Шашкевичевого перекладу треба, гадаю, шукати в чому иншому, а саме у чеському первовзорі. Полишаю на боці трудности, які представляла внутрішня форма чеського тексту, бо їх мусїли поборювати однаково всї перекладчики. „Любушин суд“ є твором Йосифа Лїнди. Зложений мовою новочеською, ритмічною прозою, але з поетичним полетом, дістав від Ганки старочеську шату язикову й палеоґрафічну. Ганка старав ся, як раз RZ, надати позір як найдавнїщої старочеської мови, і тому підправив його поважною дозою мови староруської і церковно-славянської[2]). Інтересно, що се звернуло увагу і Вагилевича, котрий писав Шафарикови у листї з 3. X 1836 р.[3]), що „на предив в словесех а паче в всѣх настроях язика староческа (а прѣто и нинѣшна) срѣтиу-ем нечайнѣ подобя з нашим нарѣчием“. Ні староруські, ні церковно-славянські слова і форми не вражали надто Шашкевича й Вагилевича, які були з тими мовами на свій час добре обізнані. Ізза того і лишали вони їх у своїх перекладах, як щось своє, зрозуміле. Не малу ролю грала тут також не тільки невиробленість нашої тодїшньої лїтературної мови[4]), але і язикова традиція, яка вязала Шашкевича, а ще більше Вагилевича.

Турівський не мав, навіть у приближенню, такого знання староруської і церковно-славянської мови, як Шашкевич і Вагилевич. На ньому не лежала тягаром ніяка язикова традиція. Турівський навчив ся української мови від простого народа, серед якого жив і на ту мову переклав „Любушин суд“.

Переклад Турівського стоїть язиково безперечно найвище. Хоч і він придержував ся десяти-складового вірша оріґіналу

[1]) Op. cit., ст. 3—4.

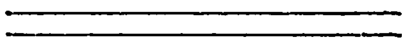
[2]) Stručné dějiny literatury české, 1910, Dr. Jan i Dr. Arne Novák, ст. 147—148.

[3]) Нар. чеськ. муз., копія в мене.

[4]) На це звернув увагу й проф. Тершаковець, op. cit., ст. 3.

і наслідком того місцями пожертвував поправністю мови, то все таки переклад його вільніщий та дає зразок чистої, живої мови, навіть із провінціоналїзмами лїського повіта, як: вшиткі = всї вадять ся = сварять ся, меджи = між і т. д.

Переклад Турівського, хоч писаний, на жаль, латинкою, являєть ся вельми інтересною і цінною язиковою памяткою з доби українського відродження в Галичині. Щоби дати змогу оцінити той переклад, даю місцями паралельний переклад Шашкевича, зглядно Головацького. Перекладу Вагилевича, язиком маловартного, не узгляднюю.

Додаток.

Sud Libuszy

perewiw na ruskij jazyk Kazimir Josef Turowskij (Turowski) Lach wi Lwowi 1835 roku.

Oj Wełtawo, czomu mutysz wodu[1]),
Czomu mutysz wodu sribropinu?
Cy t'ia luta rozwijała bura
Kruhom z neba zęsypawszy tuczu,
Zełenym horam zmywszy hołowy,
Zołotopisku rozemywszy hłynu?

*

Jakżeby ja wody ne mutyła,
Kol śia z sobow wad'iat ridńi brat'ia,
Ridni brat'ia o witne d'idyctwo
Oj wad'iat śia duże medży sobow,
Lutyj Chrudosz na Otawi krywij,
Otawi krywij zołotonosznij,
Stahław chrobryj na zymnij Radbuźi,
Oba brat'ia, Klenowyczi oba
Staroho rodu Popela hałuzy,
Kotryj byw s Czecha pryjszow połkamy
Czerez try riki w seśi bujńi krai.

*

Pryłetiła drużna łastiwońka,
Pryłetiła wid krywoj Otawy,
Śiła na wikonce rozłożyste
W witnim zołotim libuszynim śidli,
W witnim śidli świtłim Wyszehradi;
Zawodyt i narikaje smutno.

*

Jak uczuła jeich ridna sestra,
Ridna sestra w libuszynim dwori,

---

1) У Шашкевича:
„Ой Волтаво, про що мутишь воду,
Про що мутишь воду срѣбропѣну?
Чи тя люта розвоўнила буря
тучу з небес зсыпавши широких
гор зелених сполокавши главы,
глин намивши золотопѣсочных?
Якже менѣ воды не мутити
Коли-сь сварят два родимі братя
рідні братя за отця дѣдицтво.
Дуже-сь сварят помежи собою...

Prosyt kniażnu w świtłim Wyszehrad'i,
Pered porohom uczynyty sprawu,
I pryzwaty bratiw jei oboch,
I sudyty jeich po zakoni.
Każe kniażna wyprawyty posły
Po Żutosława wid Lubycy biłoj,
Hde (rozpostert'i) sut kraśni dubrowy,
Po Lutobora hde werch dobrosławskij,
Hde śia Wrirtycew Laba napawaje,
Po Ratibora wid hir Krekonoszi,
Hde Trut lutoho zahładyw smoka,
Po Radowana wid Kameno-mosta,
Po Jarozira wid hir wodopłynnych,
Po Strezibora wid Sazawy ładnoj,
Po Samoroda z Myzy sribronosznoj,
Po wśi kmety, lechi i władyki.
Po Chrudosza i Stahława bratiw
Rozwadżenych o witne didyctwo.

*

Jak śia znesły lechi i władyki
W Wyszehradi (w libuszynim śidli)
Kożdyj stanuw po swojij starszyni
Kniażna w biłonkim stanuła szmatonku
Na stił wijciwskij w sławnim sobori.
Dwi rostropni diwki (koło nei)
Wyuczeni dobri worożyli.
U jednoi doszki prawodatni,
Druha mecz maje krywdy karajuczyj.
Protiw nych połomiń prawowistnyj,
A pid nymy światosudna woda.
Recze kniażna z stoła zołotoho:
„Moi kmety, lechi i władyki!
Zrobit sprawu ot sym obom brat'iom,
Kotri o swoje wad'iat śia d'idyctwo,
O d'idyctwo witne medży sobow.
Cy po zakoni wiczni żywych bohiw,
Hodyt śia razom obom panowaty.
Cy im śia riwnow rozd'iłyty mirow.
Moi kmety, lechi i władyki,
Rozsud'itże moi wypowidy,
Cy po waszim sut ony rozumi.
Isły po waszim ne budut rozumi,
Ricz wam, nowym staraty śia sudom,
Rozwadżenych pohodyty bratiw.

*

Skłonyły śia lechi i władyki,
I poczały tycho howoryty,

Howoryty tycho medży sobow,
I chwałyty jei wypowidy.
Lutobor z dobrosławskoho werchu
Wstaw i symy howoryw słowamy:
„Sławna kniażno z wijciwskoho stoła!
My zważyły twoi wypowidy,
Zberaj hołosy teper po starszyńi“.

*

I sudńi d'iwki zberały hołosy,
Zberały jeich w światoje naczyńia.
I wykłykaty dały jeich lechom.

*

Wstaw Radowan wid Kameno-mosta,
Wźiaw hołosiw czesło prohladaty,
Wykłykowaty bilszynu w narid,
W narid na zbori buduczyj:
„Oba ridńi brat'ia Klenowyczi,
Staroho rodu Popela hałuzy,
Kotryj byw s Czecha pryjszow połkamy
Czerez try riki w seśiu bujnu zemlu!
Tak zhod'it sia na waszim d'idyctwi:
Budete mu razom panowaty“.

*

Wid krywoi wstaw Chrudosz Otawy,
Po wutrobi żowt' mu sia rozlała,
Wszytki stawy tr'asły śia z lutosty;
Rukow machnuw, ryknuw jarym turom:
„Sły[1]) w hńizdi żmyja pot'iatam bidońka,
Hirko mużom, sły państwo newisty!
Mużom hodyt śia panowaty mużom.
Najstarszyj prawo do d'idyctwa maje“.

*

Wstała Libusza z stoła zołotoho,
Recze: „Kmety, lechi i władyki!
Czujete wszytki moje pohańbłeńia;
Sud'it że prawo sami po zakońi.

---

[1]) У Шашкевича згл. Головацького:
Горе птицям, сли в их гнѣздѣ змия,
Горе мужам де жена владнує!
Мужу мужам владнувать подоба,
Первѣсткови спадь дати, се правда.
Встала Любуша з золотого стола,
Рече: Кмети, лехи и владики!
Чуете мою осьде поганьбу
Судѣт сами по закону правду...

Ja wam ne budu swarb bilsze sudyty.
Sobi riwnoho wyberajte muża,
Niej wam panuje (kołom) ze żeliza.
Ruka d'iwocka słaba panowaty".

*

Wstaw Ratibor wid hir Krekonoszi,
I jaw słowamy howoryty symy:
„Ne ricz nam prawa hladaty u Ńimcyj,
U nas prawo po światim zakońi,
Kotryj naszi prynesły wijciowe
W seśi — — (bujni krai)".

Przypisek tłumacza: Pisownia polska s tą tylko różnicą, 1) że współgłoski wtedy tylko miękną przed i, jeżeli naznaczone są: (´); 2) że w należy wymawiać jak u.

Келестин Скоморівський і його літературна діяльність.

Написав *Ярослав Гординський.*

I.

Про Келестина Скоморівського, що відограв деяку ролю у галицьких випадках 40-их рр. XIX в., знає ширша громада тільки мало. У перве звернено на нього увагу нашої суспільности ще в 1886 р., коли то львівська часопись „Зоря“ помістила його біоґрафію пера Володимира Підманастирського із заміткою Івана Франка[1]). До тої статї додано передрук двох поезій Скоморівського. Опісля пригадав нашого поета аж у 1908 р. д-р Михайло Пачовський, що подав у альманаху віденської „Січи“ замітку про К. Скоморівського й напечатав дві його невідомі доси поеми[2]). Вкінці ще одну поезію Скоморівського оголосив я 1917 р. у львівськім „Українськім Слові“[3]). Ось і усї важнійші відомости про Келестина Скоморівського в науковій літературі.

До його біоґрафії маємо не богато матеріялу. Крім згаданих статий В. Підманастирського й М. Пачовського є ще два більші уривки автобіоґрафічної поеми К. Скоморівського

---

[1]) Зоря 1886 р., ч. 20, стор. 339—340; статя: Келестинъ Скоморôвскій. (Біографична замѣтка.)

[2]) Д-р Михайло Пачовський: Келестин Скоморовський, забутий галицький поет. („Січ“. Альманах в память 40-их роковин основаня товариства „Січ“ у Відні. Зібрали і видали: Д-р Зенон Кузеля і Микола Чайківський. У Львові, 1908, стор. 195—202.)

[3]) Гл. мою статю: Боротьба за волю в уяві поета-священика 60-тих рр. XIX в. (Українське Слово 1916 р., ч. 103 [274].)

п. з. „Родинне місцє“ у рукописах поета, відступлених мені для наукового використаня внуком Келестина Скоморівського Володимиром Скоморівським, тепер студентом медицини, котрий додав до них також лист із деякими біоґрафічними згадками про свойого діда[1]). Цікаві житєписні дати знаходимо також у відомій праці проф. Студинського про львівську духовну семинарію в часах Маркіяна Шашкевича[2]) і в невикінченій ще про переписку митроп. Михайла Левицького з Григорієм Яхимовичем у 40-их рр. XIX в.[3]) Д-р В. Щурат доповнив ще сї вістки деякими новими.

На основі того матеріялу можна зложити ось який образ житя К. Скоморівського.

Келестин Скоморівський уродив ся 16 цвітня 1820 р. в селї Долинянах, бережанського повіту, де його батько Захарія був священиком[4]). Мати називала ся Анна. Від села Долинян приняв Скоморівський опісля псевдонїм Келестин Долиняненько. Вже тим виявив він велику любов до свойого рідного місця. Ся любов полишила ся у нього на ціле житє. Видно се найкрасше з його більшої поеми, написаної коло 1864 р. п. з. „Родинне місцє“, з котрої заховали ся, як згадано, два більші уривки (дві перші глави). Та поема автобіоґрафічного характеру кидає цікаве світло на дитячі літа поета.

З неї довідуємо ся, що на малого Скоморівського мала великий вплив гарна сільська природа, серед котрої він проживав і котрою переймав ся. Також жив він близько із селянами. Усе те згадує Скоморівський як хвилини правдивого щастя, котре минуло від тодї безповоротно.

А щасливий дїточий вік поета скінчив ся — по його власному признанню — тоді, як він став школярем. Перші

[1]) За ласкаве відступлене менї рукописів свойого діда (вони будуть опісля передані до „Національного Музея“ у Львові) складаю д. Володимирови Скоморівському прилюдну подяку. Також дякую д-рови Михайлови Пачовському за прислане частини рукописів К. Скоморівського, а проф. д-рови К. Студинському й д-рови В. Щуратови за цінні доповненя до сеї праці.

[2]) Львівська духовна Семинария в часах Маркіяна Шашкевича (1829—1843). Написав д-р Кирило Студинський. Львів, 1916.

[3]) Разом з иншими матеріялами до пізнаня культурного житя Галичан в 1795—1857 рр. друкуєть ся та переписка як XIV т. „Українського Архива“, видаваного Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові.

[4]) Захарія Скоморівський уродив ся 1787 р., висвятив ся 1812 р., покінчивши латинські студії. В 1840 р. дістав парохію Глубоке в богородчанськім деканатї. (Шематизм львів. гр. кат. архиепархії.)

науки подавав йому батько дома. З вдячністю згадує він про се в своїй автобіоґрафії. Батько, що займав ся ним дуже щиро, вщоїв йому в душу засади, що стали опісля для нього провідною зорею вже на ціле житє. Передовсім вповував йому любов Бога. Так виховував ся Келестин Скоморівський із сестрами й братами — він був із молодших[1]).

Опісля віддано Келестина до народних шкіл, а далї й до ґімназії до Бережан. Не весело згадує він свої шкільні часи. Чужа сторона й чужі люди не дуже дбали про нього й не вміли його повести. Одинокою його розрадою було, як він вертав деколи в рідний дім, де пригадував собі колишні щасливі хвилї. Між учениками визначав ся він совісною працею й взірцевим поведенєм. В часї ґімназійних наук трафила ся йому одна пригода, що могла зробити на нього глибоке вражінє. Вертаючи пізно в ночи з лекції (у його батька була численна рідня й у своїй автобіоґрафії оповідає він, що старші мусїли помагати молодшим, бо родичі були незасібні — тому й наш поет удержував ся з лекцій), побачив він, що горить дім директора. Хлопець побудив усїх дома, що спали глубоким сном і булиб може погибли в полумях. Зрештою бідував він досить, але біда не відстрашила його — він скінчив ґімназію й два роки фільософії на львівському унїверситетї. Опісля принято його до духовної семинарії.

Про його житє в духовній семинарії у Львові подає ряд вісток згадана книжка проф. К. Студинського. Із семинарією увійшов у звязки Келестин Скоморівський за ректорату д-ра Григорія Яхимовича, здаєть ся, в осени 1838 р., бо саме тодї просив він о стипендію[2]). Тодї було йому 19 лїт; здаєть ся, ходило тут о підмогу на фільософічні студії, котрі Скоморівському прийшло ся кінчити поза мурами семинарії. В тім самім (1838) роцї просили о цертифікат такі питомцї, як Стефан Качала, Яків Головацький, Антін Петрушевич. Маркіян Шашкевич поки-

---

[1]) Одним із його старших братів був Йосиф Скоморівський. Він уродив ся 1815 р., ординував ся 1838 р. На початку 40-их рр. був адмінїстратором у Богатківцях, заловецького деканату. До ґімназії ходив він у Бережанах о рік низше від Михайла Малиновського. Тому в семінарії дістав ся під його впливи. Умер із кінцем XIX в. як парох у Березовицї коло Тернополя. Був автором українсько-польського словаря в 5 томах, якого рукопис переховуєть ся в біблїотецї „Народного Дому“ у Львові. (Д-р К. Студинський, op. cit., стор. CCXLV і на основі інформацій д ра В. Щурата).

[2]) Д-р К. Студинський, op. cit., стор. CXXXVII.

нув львівську семинарію ще 1837 р.[1]), тому Скоморівський не стрінув ся з ним у мурах семинарії; але були там ще люди з близшого кружка Шашкевича, як І. Вагилевич, Я. Головацький. Скінчивши о голоді й холоді фільософію (може бути, за допомогою згаданої стипендії), вступив Келестин Скоморівський до духовної семинарії у Львові — в осени 1840 р. Але відразу не мав він там якось щастя. При вступнім іспиті, котрий здавав дня 8 жовтня 1840 р. як студент II року фільософії, виявило ся у нього незнане славянської азбуки; а що він був сином священика, висловлено за се його батькови догану[2]). Але до семинарії принято його таки як слухача II року фільософії[3]). Однак уже під днем 24 серпня 1841 р. читаємо в урядових актах, що Скоморівського видалено з семинарії за лихі поступи в науці[4]). Незабаром принято його знов до семинарії, але дня 11 січня 1842 р. відвезено його тяжко недужого до шпиталя й на домаганє маґістрату виплачено за його лїченє 94 злр. 40 кр.[5]) Як оповідає В. Підманастирський, занедужав Скоморівський на мелянхолїю. В шематизмі за 1842 р. фіґурує К. Скоморівський як питомець I року теольоґії. Консисторські акти зазначують під днем 29 вересня 1843 р., що він — все ще студент I року теольоґії — не явив ся тоді до іспиту із славянської мови[6]). В. Підманастирський згадує про 2-річну перерву в богословських студіях К. Скоморівського, бо його після видужаня з припадку мелянхолїї не принято чомусь до семинарії. Сюди дістав ся він аж за протекцією намісника Галичини архикнязя Фердинанда д' Есте. І тепер скінчив Скоморівський уже спокійно теольоґію в 1849 р. Ся остання дата без сумнїву вірна, а з неї бачимо, що богословські студії протягли ся у К. Скоморівського яких 10 літ, бо вже в 1840 р. складав він вступний іспит до семинарії. Хоч згадка Підманастирського про довшу перерву в богословських студіях Скоморівського вже в самих їх початках не справджують ся актовими даними, все таки очевидно, що мусїла тут бути якась довша перерва

---

1) Д-р К. Студинський. Кореспонденція Якова Головацького в лїтах 1835—49. У Львові, 1909, стор. L.

2) Д-р К. Студинський. Львівська дух. семинария, стор. CXXXIX і. 267.

3) Так називають його акти семинарії (Einreichungs-Protokoll) за 1841 р.

4) Д-р К. Студинський, op. cit., стор. 269.

5) Тамже, стор. CCII.

6) Тамже, стор. 358.

в студіях, — певно більше, як 2 роки, бо Скоморівський не міг сидіти в семинарії цілих 10 літ! Та довша перерва могла наступити по 1843 р., отже тоді, як Скоморівський був слухачем І року теольоґії. Могла вона тревати до 1845 р., коли то, здаєть ся, принято знов нашого поета до семинарії. Отже у львівській семинарії міг К. Скоморівський пробувати в літах 1840—1843 і 1845—1849. Час поза мурами семинарії використав наш поет для доповненя свойого образованя. Він читав тоді богато російських, польських та чеських книжок передовсїм про славянське питанє. Під впливом лєктури взяв ся він за перо.

Перша половина 40-их рр. була часом, коли питомцї гр. кат. львівської духовної семинарії стояли в частих звязках із польськими революційними кружками, хоч ті звязки ослабли дещо за ректорату Григорія Яхимовича[1]). Чи Келестин Скоморівський одушевляв ся також сими кружками, не знаємо певно, бо в актах не заховало ся про се нїяких вісток, а причини видалюваня його з семинарії були зовсїм не полїтичні. Але такі звязки Скоморівського дуже можливі. Іван Франко звертає увагу в замітцї до статї В. Підманастирського на поезійку Келестина Скоморівського, друковану в летучім листку в 1848 р. латинкою, котрою він витав колишнїх учасників польських революційних конспірацій, що були покарані за те вязницею, а з настанєм свобіднїйших відносин повертали домів[2]). Та поезійка кидає по гадцї Івана Франка деяке світло на неприємности Келестина Скоморівського із семинарськими властями та на жерело його вільнодумства. Вона вказувала би на якісь звязки Скоморівського з польськими революціонерами, бо тут являєть ся він просто в рядах тої патріотичної польської молодежи, котра дня 2 цвітня 1848 р., витаючи на городецькій рогачцї у Львові польських вязнїв стану, що повертали із Шпільберґа й Куфштайну, повипрягала з возів конї й сама тягла вози аж до міста. Вірш Келестина Скоморівського звеличує власне той момент. Сими звязками з польськими революціонерами пояснює І. Франко протеґоване Скоморівського ґубернатором і одержане по кількамісячній адмінїстрації парохії в богатім подільськім селї.

---

[1]) Гл. про се у проф. Студинського, op. cit., стор. CLII і д.
[2]) Та поезійка буде обговорена далї.

До сих уваг І. Франка замітимо, що неприємности з семинарськими властями мав Скоморівський, коли вірити консисторіяльним актам, з причини недуги й лихих поступів у науці церковної й української мови та церковного співу. Про його участь у польських конспіраціях до 1848 р. не можемо сказати нічого певного, як се було вже показано. За те можна сказати дещо про діяльність Келестина Скоморівського в 1848 р. на основі згаданої переписки Гр. Яхимовича з Мих. Левицьким. У листі з дня 21 марта 1848 р. доносить Яхимович Левицькому, що саме тоді перебував в Уневі, про заворушенє у львівській семинарії, спричинене домаганєм польських патріотів, котрі впали з товпою ріжного народа до семинарії, щоб пустити питомців на університет і підписати від ректорату адреси з 11 точок, де домагано ся випущеня на волю політичних вязнів і т. ин. Ректор не хотів зразу сповнити тих домагань, але його повезено насильно на університет, а до того й ґубернатор поручив йому сповнити згадані домаганя[1]). Ту адресу переклав на українську мову Василіянин о. Устіянович і приніс свій переклад 22 марта до семинарії та дав до поправи „питомцеви Скоморівському“ — очевидно Келестинови, що був тоді, здаєть ся, на III році богословя. Скоморівський і Устіянович удали ся далі до віцеректора семинарії Ільницького й просили його о справленє граматичних похибок. Віцеректор хотів цілу справу відволікти, але прибувші не згодили ся на те. Тоді Ільницький вийшов, щоби нїби-то поговорити з ректором, а коли вернув, вже нє застав своїх гостий. Переклад постановлено друкувати в українській мові, але в два стовпці: українськими й польськими буквами. Зараз віддано його до друкарні Ставропиґійського Інститута й замовлено 10000 примірників. Даремне просив Яхимович Вислобоцького, щоби відмовив або хоч здержав друк того перекладу, бо воно — по його гадці — могло довести до непорозуміня між простим народом, спиняючи його від робленя панщини[2]). Як бачимо, стоїть тут К. Скоморівський у близькім ідейнім звязку з польськими патріотами 1848 р. Важним доказом тих звязків являєть ся згаданий його вірш із 1848 р., підписаний криптонїмом. Хоч із боку родини Скоморівського впевняли мене, що Келестин не був автором того листка, однак, як побачимо далї, не підлягає сумнївови, що він таки написав той привіт. Видно, що він був одушевлений

[1]) Українсько-руський Архив, т. XIV, стор. 302—303.
[2]) Тамже, стор. 307.

польським революційним рухом. Зрештою не без значіня з того огляду буде й се, що в пізнійших поезіях Скоморівського слідний доволї сильний вплив польської патріотичної лїтератури; він переробляє просто деякі польські патріотичні пісні.

По скінченю теольоґії оженив ся Скоморівський ще того самого 1849 р. з Теклею, донькою Григорія Рогозинського, пароха села Остапє коло Скалата. Після скорої смерти тестя став тут Скоморівський адмінїстратором, а опісля парохом. Тут прожив він до своєї смерти, що наступила дня 16 цвітня 1866 р. Полишив по собі 4 дїтий, з котрих живе до тепер двоє. Його найстарший син Корнило є парохом села Новосїлець у бобрецькому повітї. Син о. Корнила Скоморівського Володимир доставив менї саме рукописні твори свойого діда.

Д-р М. Пачовський подає таку характеристику Келестина Скоморівського: „Келестин як чоловік визначував ся заєдно чесним характером, щирою душею та глубокою гуманностю. З його високого чола, з його чорних очий так і била висока ідея, сповита сумом задля невідрадних суспільних відносин, він заєдно сумував, тільки інколи серед своїх приятелів Русинів бував ґовірким, веселим, а як звелась мова на патріотизм, тоді Келестин ставав горячим, запалистим речником своїх ідей, хоч був спокійної, флеґматичної вдачі“. Таким горячим патріотом являєть ся він також у своїх поезіях.

Вже було згадано про його гарний вчинок із часів, як він був ще ґімназистом. Се стремлїнє до благородности й до несеня помочи ближньому (у своїх поезіях кладе він любов як одну з основ народного відродженя) полишило ся у нього вже до кінця житя й спричинило навіть його смерть. У часї тифу, що вибух в Остапю, відвідував він недужих і так набавив ся сам тої недуги. Але хоч лежав тяжко хорий, встав ще з постелї, щоби на Великдень посвятити своїм парохіянам паску. Се й було безпосередною причиною його смерти, що постигла його на 46-ому роцї житя, у саму провідну недїлю.

Живучи на селї, займав ся Скоморівський ґаздівством, котре любив, бо воно зближає людину до природи. Попри те читав богато передовсїм нїмецьких творів. Після своєї смерти оставив церкві бібліотеку, зложену з яких 300 книжок. Пильно слідив він лїтературні й полїтичні подїї на галицькій Українї, але сам не брав дїяльної участи в її публичному житю. Однак кожда важнїйша подія в Галичинї вражала глибого його чутливу душу й відбивала ся сильним рефлексом у його поезіях.

II.

Келестин Скоморівський став писати, як згадано, ще тоді, як був богословом. Занедужавши на мелянхолію, був він приневолений покинути на якийсь час семинарію і взяв ся тоді, здаєть ся, у перве за перо й писав без перерви аж до покінченя університетських студий у 1849 р. Тоді мабуть наступила довша перерва в його творчости — не відомо, з якої причини; може бути тому, що — як догадуєть ся д-р Щурат — автор привіту для Поляків вязнів, ставши священиком, не міг далї писати в тім самім дусї: краще було замовкнути, нїж перекидатись відразу в другий екстрем. На ново повернув Скоморівський до лїтературної дїяльности аж у 1862 р. — без сумнїву під впливом відродженя галицької України наслїдком народовецького руху[1]). Від тодї писав уже до кінця свойого житя.

Отже лїтературну дїяльність Келестина Скоморівського можна подїлити на дві части: 1) 1845—1849 рр.; 2) 1862—1866 рр.

В першім періодї писав Скоморівський богато, але з того дійшло до нас мало[2]). Полишили ся тільки три друковані твори: 1) „Птиці-посли“; 2) „На честь братей повернувших з неволї“ й 3) перекдад драми А. Хомякова „Єрмак“. Крім того є у проф. Студинського рукописна проповідь Скоморівського з того часу.

„Птиці-посли“ появили ся друком уперве у „Вѣнку“ Івана Головацького 1847 р.[3]) У друге перепечатав сю поемку Іван Франко у згаданій статї в „Зорі“. Вона складаєть ся з 14 строф по 4 стрічки. Для пізнаня тодїшньої мови й творчости К. Скоморівського подаю її в цїлости в додатку[4]). Ся поезійка замітна передовсїм тим, що вона є одним із нечисленних творів Скоморівського чисто еротичного змісту (головний мотив: дївчина з туги за милим занедужала, вчарована злими людьми; милий запевняє її через сокола про свою непохитну любов). У пізнїйших його поезіях майже не стрічаємо еротики, а як вона й появляєть ся деколи, то поет зараз звертає на патріотичний

[1]) Про сей рух розказано в моїй працї: До історії культурного й полїтичного житя в Галичинї у 60-тих рр. XIX в. Львів, 1917. — Тут подано найважнїйшу лїтературу предмету.

[2]) Зоря, l. c.

[3]) Вѣнокъ Русинамъ на обжинки уплѣлъ Иванъ Б. Ѳ. Головацкій. Часть вторая. У Вѣдни 1847, стор. 61—64.

[4]) Гл. Додаток ч. 1.

тон. Еротичний мотив стрічаємо у Скоморівського ще тільки раз, у поезії „Вінок“, написаній, здаєть ся, 1864 р., де перероблено відому народню пісню про се, як то дівчина згубила вінок. І у „Птицях-послах“ слідний дуже сильний вплив народньої пісні — майже всі поетичні образи позичені з народних уст. Се й головна прикраса тої поезійки. І мова „Птиць-послів“ ріжнить ся де в чім від пізнійших писань Скоморівського; вона що правда галицька, але має ще не богато характеристичних для Скоморівського висловів, форм і зворотів. Сюди належить пр. фраза: „Бо як ю тримаєш в зводі“ (себ то: як її зводиш). Із заміток Володимира Підманастирського знаємо, що в тім часі читав Скоморівський богато по російськи, по чеськи й по польськи передовсім про славянське питанє. „Птиці-посли“ показують, що він цікавив ся тоді також українською устною словесністю, котра полишила свій безсумнівний і благодатний вплив на його писанях. Се одушевлене народною творчістю й народною мовою, що почало ся ще в дитячих літах, полишило ся у Скоморівського на ціле житє. Бачимо, що наш поет вже від перших починів своєї літературної діяльности пішов дорогою вказаною ще Маркіяном Шашкевичем.

В 1848 р. видав Скоморівський невеличкий, бо тільки на 3 сторінки, летучий листок, де помістив під криптонімом: C.... t. n. S.... r.... i. латинкою поезійку: Na czest' bratej powernuwszych z newoli. (2 go [sic!] Berezniа 1848)[1]). Деякі українські слова пояснено тут у нотках під текстом по польськи. Усе вказувалоб на те, що ся поезійка була призначена для польських кругів. З якої нагоди написано її, було показано висше[2]). Автор відзиваєть ся тут до польських революціонерів високолетними словами, повними щирого одушевленя, називаючи їх „ангелами покою“ — себ то такими, що мають принести мир між Українцями й Поляками. Ті вязні-революціонери являють ся Скоморівському представниками вічної правди. І далї в дусї польських революційних кличів месіянізму згадуєть ся про те, як то ті політичні вязні, послідуючи словам Христа, несли тяжкий хрест вітчини, йшли тернистою дорогою за Богом, і не лякаючись ворожих наклепів, намагали ся зірвати диби „братей наших“. Та не тільки самі вони жертвували собою, але брали ще на крила „малі соколята“ — учили сеї горячої любови вітчини Українців, своїх молодших братів. Але тяжкий

---

1) Примірник мав я з бібліотеки д-ра В. Щурата.

2) Поезійка передрукована в Додатку під ч. 2.

ворог — Німець не зрозумів їх. Одначе автор взиває до прощеня не тільки тим ворогам, але й їх „блудним братям“, бо нинї вже всї братами. З ворогом заключимо новий завіт, брат на брата не піднесе вже руки й не буде жалувати ся на нього. Про яких тут „блудних братів“ мова? Се очевидно ті Українцї, що не пішли за польським революційним рухом, або й звернули ся против нього. Тепер по бажаню автора повинні всї стати справжнїми братами. Тому належить нинї всім витати повертаючих і дякувати горячо Богу за дану волю, котру Скоморівський завдячує не Австрії, а польським революціонерам. Візванем до згоди (Українців із Поляками) й до працї для загального добра та загрозою божої кари тому, „хто-б надрушив справи“ — кінчить ся та замітна й характеристична для свойого часу поезійка[1]). Як бачимо, є вона наскрізь переплята кличами польської революції про вітчину, про відносини Українців до Поляків (на них глядить автор із чисто польського становища) і т. д.[2]) Ся поезійка є неначе покаянною віршою Українців. Тут автор запевнює, що Українцї, які мали спричинити недолю революціонерів-вязнїв, побачать свою похибку й Поляки їм вибачать. Се й провідна гадка поезійки.

На безсумнївне авторство Келестина Скоморівського вказує тут не тільки криптонїм, який є виразним скороченем його імени й прізвища, але й стиль та мова вірша (такі слова, як: отеньской).

В тім самім роцї, в котрім написані „Птицї-посли“, переложив Скоморівський „Ермака“ А. Хомякова. Друком появив ся переклад що-йно два роки пізнїйше під заголовком: „Ермак Сумогляд в пяти Дѣйствах мѣрою сочиненія Хомякова Алексея Переводъ на язык руській Келестином Долиняненьком. В Львовѣ, 1849. Черенками А. Б. Виняржа“. Порівнуючи сей переклад з московським оригіналом[3]), бачимо, що Скоморівський держав ся що правда вірно тексту Хомякова, але не всюди вдав його розмір. Тому вірш нераз у нього грішить браком мельодійности; нераз його форма й змінена. Нїчого й говорити, що сей переклад не відповідає вже вимогам нинїшнього часу: його мова

---

[1]) Таких поезійок появило ся тодї більше; у д ра Щурата, на приклад, є ще один подібний летучий листок.

[2]) Ті погляди польських революціонерів схарактеризовані в працї д-ра В. Щурата: Шевченко і Поляки. Львів, 1917.

[3]) Я мав у руках видане: Ермакъ, трагедія въ пяти дѣйствіяхъ. Въ стихахъ. Сочиненіе Алексѣя Хомякова. Москва. 1832.

перетикана декуди москалізмами й польонізмами, а там, де перекладчик станув на чисто народньому підкладі, він часто позваляє собі на самовільні, противні нашій мові скорочення слів, звукові переміни, безцеремонні елізії звуків і т. п. Але помимо того являєть ся переклад Скоморівського з історичного боку замітною появою в тодішній галицькій літературі. Передовсім впадає в очі правопис книжечки — він ріжнить ся від загально принятого правопису тогочасних галицьких видавництв, пр. „Зорі Галицкої", відозв „Головної Ради рускої у Львові" й ин.[1]) Мова перекладу не зовсім ще чиста, але все таки вона у своїй основі або хоч в очевидному бажаню перекладчика — народня, густо перетикана галицькими провінціоналізмами. Чим близше до кінця перекладу, тим вона ліпша. Далі вражає нас у тому перекладі не тільки стремлінє до народности в мові й правописі, але й виразне почутє окремішности української мови від московської, що полишило ся вже у Скоморівського протягом цілого його житя.

III.

Літературна діяльність Келестина Скоморівського до 1849 р. — се найважнійше, що він зділав для українського письменства. Усе инше, що він писав (а заховало ся того більше, як його друкованих творів), не має вже того значіня. Тільки для доповненя образу письменика обговоримо бодай у загальних рисах і його рукописні писаня. Сюди належать твори Скоморівського, писані від 1862 р. й не оголошені друком, бо смерть заскочила його саме тоді, як він задумував напечатати свої поезії.

Рукописні поезії, що лишили ся після Келестина Скоморівського, обіймають 7 зшитків і кілька окремих карток. Зшитки переважно в добрім стані, хоч у деяких недостає карток. Тільки один зшиток сильно знищений — подіравлений. У двох зшитках заховали ся й титули: 1) Байки та може — Билыцѣ. — Часть перва К. С......о — Коломыя. Черенками Бѣлоуса 1865;

[1]) Скоморівський пропускає постійно на кінці слів: ъ та в (де його не чути); буква ъ появляєть ся тільки в середині слів замість елідованого: о; далі подибуємо букви: ô, ѣ, ы; замість є бачимо часто: е і ин. У словотвореню полишаєть ся в імениках середнього роду окінченє: іе замість: є. 3 ос. однини й множини кінчить ся постійно на: т.; декуди стрічаємо в 3 ос. одн. окінченє: л. Зрештою уступає Скоморівський не богато в народности мови для правопису.

2) Ластовонька з-понадъ Збруча Част' III. К. С.....о Коломыя 1865 Черенками и накладомъ Бѣлоуса. — В обох зшитках недостає богато карток. Очевидно були ті зшитки (їх було найменше три) призначені до друку в печатні Михайла Білоуса в Коломиї, котрий взяв на себе також кошти накладу. Та чомусь не надруковано їх.

Усїх поезій у рукописах є 202 чисел. З того богато перерібок тих самих річий, а крім того є й уривки. Без дат є 67 чисел. В 1862 р. написано 5 поезій; далї написано нові, зглядно перероблено давнїйші: 1863 р. — 34, 1864 р. — 90, 1865 р. — 6 поезій. Отже найбільше поезій писав (згл. переробляв) Скоморівський 1864 р. Характеристичне, що більшість поезій написана в перших місяцях року, звичайно від січня до мая — як побачимо, відповідає се й змістови поезій. Ось ще цікаві з того боку дати: 1862-ий рік — 2 поезії без означеня місяців, 3 поезії: лютий — марець; 1863 р. — 12 без означ. місяцїв, 20 поез.: січень — май, 2 поез.: падолист; 1864 р. — 11 без означ. місяців, 67 поез.: січень — май, 12 поез.: червень — серпень; 1865 р. — всї 6 поез.: січень — цвітень. Отже маємо тілько 2 поезії написані в падолисті і 12 в лїтї, всї инші — числом 96 — написані від січня (коли вже сонце звертає на лїто) до весни.

В тих 202 числах є 114 окремих поезій і 13 уривків. Решта, отже відчисляючи уривки, 91 чисел — се перерібки тих самих поезій.

З огляду на розміри найбільша є автобіоґрафічна поема „Родинне містце", в котрої заховали ся тільки два уривки: оден — 16 стор., другий 7 стор. — разом 23 стор. Поема „Латані поли" має 11 стор., а „Весна" 8 стор. Инші поезії менші розмірами, хоч дуже малих між ними не богато.

Келестин Скоморівський — лїрик. Навіть більші його твори мають визначно лїричні прикмети. Звичайно пише він лїричні поеми. Маємо там також 3 байки й 3 шаради. Одна поема означена як „ода" (Господь просвіщеніє моє" і т. д.), хоч з огляду на зміст таких од (не означених виразно сею назвою) є більше. Назвою „думка" означено поезію „Гадка"; „Похорон жовнярина" названий поемою; „Теплярня" — гадкою; є ще й сонети, молитва, алеґорія, сон, образ природи. Так називає сам К. Скоморівський свої поезії.

IV.

Поезія Келестина Скоморівського зовсім не богата мотивами. Можна навіть сказати, що круг його мислий доволї обмежений, а гадка обертаєть ся раз у раз коло тих самих предметів. Але в тім обмеженім світоглядї вмів наш поет розвинути досить велике богатство гадок, зміг поглянути на окружене часом оком правдивого поета, а усе відчув щирим, люблячим серцем. І тому піднімаєть ся він часто понад своє окружене, розсипає у свойому летї нераз перлини правдивої поезії, огріває все читача подихом щирости й безкорисної любови ближнього.

Мотиви поезії Скоморівського можна подїлити на чотири віддїли — що поза ними, се виїмкове й не таке характеристичне. Перша громада — се гадки про поезію й самого себе. Отже се елемент — субєктивний. Друга громада — се гадки, навіяні житєм на лонї природи. Се, так сказатиб, елемент декораційний. Третя громада — гадки про Бога, душу і взагалї про відношене людини до неземного світа та про цїль і призначене людського житя. Се елемент релїґійно-містичний. Четверта громада — се гадки про те, що дієть ся у вітчинї поета й чого він домагаєть ся від своєї суспільности. Отже се елемент патріотично-суспільний. Всї ті громади лучать ся тїсно з собою, одна доповняє другу, одна з другої виплиavє. Спільною основою, на якій вони виростають, є глибока релїґійність поета й високі моральні ідеали житя. З них випливає як проста льоґічна консеквенція і славлене Бога і любов природи й обурене на неправду та лицемірство. Розгляньмо ті основні мотиви поезії Скоморівського близше.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Келестин Скоморівський став писати на ново поезії з 1862-им р., як на се вказують дати в його рукописах. Тодї мав він уже 42 лїт. До того почав він писати після довшої перерви в своїй лїтературній дїяльности. Усе вказує на те, що на ті його поезії не можемо дивити ся як на хвилевий порив молодечого духа, якому не тяжко вилити ся в лїриках. Повага, що проглядає з кождої стрічки поезій Скоморівського, каже нам розуміти їх як витвір зрівноваженої, свідомої цїли душі, яка не в силї висказати в иншій формі тих мислий, котрі — по її святому переконаню — повинні бути висказані. Відси походить поважне розуміне задачі поета й зовсім природний примус висловлювати гадки в поетичнім видї.

Біоґрафія поета подає нам цікаву вістку про се, як Скоморівський писав деякі поезії. Він будив ся із сну й писав серед ночі. І справді деякі його поезії мають уже в заголовку дописку: „сон“, як пр. „Явір“, „Жито яре“, „Каплиця“. А що сон є відбиткою мислий перед ним, видно, що Скоморівський переймав ся змістом своїх віршів так дуже, що був ним занятий не тілько у днину, але й підчас сну. Видно, що ті вірші опановували ціле його єство й не давали спокою його духови, аж доки він їх не списав. Се діяло ся у старшої літами людини — значить, у Скоморівськім маємо справжнього поета, для якого вірші є зверхнім виразом душі. Тому неприродної штучности в його поезіях не повинні ми шукати. Там є висловлений зміст не все щасливо, а навіть часом надто наївно й нескладно, але ми почуваємо всюди, що автор не стає непотрібно на котурни й не силує ся на поетичність, а отвирає перед нами справді свою душу.

Погляди на поезію, а радше на свої власні вірші, на їх значінє, на їх вплив на автора висказав Келестин Скоморівський вже 1862 р. в одній із ліпших своїх поем п. з. „До моїх гадок“ [1]). Тут уважає він свої вірші заповідю красшої долї в будучинї й тому, хоч „скріплий“, гріеть ся їх невинною сваволею, бо вони — се „Русалочки вишнего Дунаю“. Ними хотїв би він вгасити свою спрагу, але щож! Їх годї „похватити“ й попестити ся ними, бо вони за тихі й за ніжні й тому скоро щезають, полишаючи тільки тугу за собою. Але для поета й се щастєм. Ними розібє він журбу й скріпить ся, ними помолить ся він Богу. Вони будять його духа й учать його любити природу та зносити терпеливо горе. Тими гадками переповнені його серце, грудь і почуваня. Їх пізнає він „по дусї ступаню“, а „інородні“ гадки не стануть його дружками, хочби й як вони прибрали ся.

Сею поемою визначена дорога, якою думає поет іти у своїй творчости. І тої дороги держав ся він справдї. Ідея обговореної поеми така: житє, що окружає поета, сумне; одиноку розраду знаходить він у поезії. Першою цїлию поезії є піднесенє духа супроти невідрадної дїйсности. Тому зовсїм справедливо називає він свою поезію зірницею будучої долї, (а тую будучу долю бачить він у всесвітнім духовім відродженю — воскре-

[1]) Як документ впливу Тараса Шевченка на К. Скоморівського друкую сю поезію в Додатку під ч. 3.

сеню) і Русалками вишнього Дунаю — того ідеального Дунаю, який являєть ся у нього символом сплячої долї народа. А що радість не довго тревае, тому й хвиля поезії така коротка, що її годї схопити й вона остає все тугою — мрією. Але поет навіть тодї може говорити ще про безмірне щастє, бо поезія проясню́є найважнійші питаня житя.

Також у поемі „Кому на вік, тому на лїк“ (1864 р.) розвиває Скоморівський програму своєї творчости, зазначуючи, що він співає тільки про се, що бачив і пережив, отже передовсїм про красу рідньої природи й про історичну минувшину свойого народу. Зрештою уважає поет свої гадки-вірші гіркими, невеселими, а то й просто називає їх жалями („Жалї“), викликаними горем, що засушило йому духа й „здеревило“ тїло, бо його мрії й бажаня не сповняють ся.

Однак се не чисто особисте горе поета; він заявляє виразно, що жалїє над людьми. Але власне длятого люди не зрозуміють його віршів; вони не для них. Тому поет хоче знести ся своєю поезією понад сей світ і полетїти до сонця („Жалї“). Бо кождий поет, як пророк: обох їх мало хто слухає, хоч вони вкладають цїлу душу в свої слова. Звичайно їх голос даремний і хиба після смерти зуміють їх свої оцїнити. Тому поет найщасливійший тодї, як жиє в своїм власнім світї; колиж погляне поза нього, то вже й по щастю. Мрія-мана — се пожива поета, сльози — напій. А шкода, що так мало слухають поетів, бо якби їх слова приймали ся, „то давно вже дниби пукли були би“ („Поет“). Отже поети повинні бути пророками, що мають вести нарід до освободженя з кайданів неволї („Глас вопіющого“). І не даром так тяжко знайти поетови таких, що слухалиб його, бо його задачею говорити правду, хочби й під видом байки („До моїх байок“). Так ставить Скоморівський поезії за цїль — будити духа до будучого воскресеня при помочи етичного піднесеня до сонця волї й правди. Проти письмаків, що пишуть щобудь, виступає він остро. Розуміеть ся, поезія повинна кидати тільки здорове зерно, бо коли вона буде служити ідеалам непевної моральної вартости, се пімстить ся гірко на її авторах, як колись люди прийдуть до пізнаня того.

Бачимо, що в обговорених поезіях виступають дві характеристичні прикмети поезії Скоморівського: 1) він хоче служити красшій будучині народу; 2) він рад би морально піднести свою суспільність. Докладнійше розвиває він сї гадки у дальших своїх поезіях.

V.

Вже в поемі „До моїх гадок“ виявив К. Скоморівський глубоку пошану для природи, бо по його гадці повинна поезія довести до зрозуміня природи й до поклону їй. Так природа стає головним підкладом його поетичного натхненя. Велика скількість поезій, присвячених огляданю природи, є вповні зрозумілою проявою у людини, що значну частину свойого житя проводила на лоні природи. Аджеж К. Скоморівський зріс на селї, а хоч школа завела його до міста, він усе таки не зривав звязків із селом; по скінченю шкіл став він священиком на селї й займав ся господарством. І він добачив у тихому сільському житю цїлу скалю поетичних настроїв: простір, господарство, природні явища, ростини й звірята — ось мотиви його поезії. І в тім обожаню природи рідної землї виявив ся може найкрасше поетичний талант К. Скоморівського. Окрушини щирої поезії розсипані по тих його віршах. Можна сказати, що майже всюди там, де Скоморівський заговорить про природу — чи се буде широкий поетичний образ, чи рефлєксія, чи маленьке в кількох словах порівнанє — дає він щось гарного, щось такого, що ще й до нинї має бодай частинно артистичну стійність. До того в поезіях тої громади являєть ся Скоморівський для нас близьким, бо він показує нам красу не десь далеко, а таки коло нас самих.

Великий вплив природи на поета проявляв ся вже від дитинних лїт („Родинне місцеє“). Тодї води рідного потока вміли коїти його плач, око радувало ся надбережними цвітами, а слух любував ся співом пташок. В дуброві знала його кожда деревина й кождий корчик, його приятелями були лїсні птахи, заяцї, лисицї, а навіть вужі. І тому він не любив сидїти дома, а вганяв цїлими днями по садах, левадах і гаях; а в них був він такий щасливий, „якби зразу Адам“! Або родинні поля! Кілько то поетичних згадок лучить поет з ними, передовсїм тодї, як він оглядав їх при сходї сонця.

Щож любить поет у природї та як він її розуміє? Передовсїм любить він безмежний простір, чисте поле. Тут гуляє свобідно його гадка за гадкою. Там усе подасть предмет до роздуми: червак чи мушка чи грудка землї. І колиб ми вміли читати правду в тій божій книзї, то ми не йшли би па роздорожа й держались би Бога („Простір“).

Отже на вид свобідного простору лине поет гадкою до Бога, а поле видаєть ся йому каплицею, де він повинен молити

ся разом із тими птахами, що своїм співом просять божого милосердя для нас („Каплиця").

Із явищ природи вражають поета найбільше два контрасти: зима й весна, сонце й темрява.

Скоморівський — се поет весни, поет сонця. Туга за весною, безмірна жадоба сонця — се найбільше замітні риси його поезій. Він не любить зими, яка убиває житє в природі, ненавидить леду, що морозить житє в просторі, його пригнобляє мертвий спокій природи, що заснула зимовим сном. З весною — він оживає. Як тільки слідно перші проблиски весняного житя, немов будить ся й поет і бере за перо, що спочивало зимовою порою. Він радує ся світлом, ясним сонцем, бо для нього прикрий туман і темнота.

В зимі зникає для поета вся краса з землї святої й він лякає ся того, коли зимна крига леду якби клїщами стисне усе житє в природї („Образ природи"). Зимова заметїль, яка немов грозить цїлому світови загибілю, переймає його правдивим жахом і він жалує дуже того подорожного, що попав у таку заверюху („Хрести при дорозї"). І взагалї зима являє ся для нього лютим живлом, що намагає ся усе зморити й зморозити ледом. Неодин корінець закостенїє й перемерзне на все, а як прийде лїто, то воно вже не для нього. І тому треба тяжкої боротьби з тим зимном, щоби не пропасти („Або ся гріймо або пропали!").

Тому поет глядить із щирою радістю на се, як зима нерадо мусить уступати, а лїд поволи тає й прибільшує води в ріці. І той розвій весни із кайданів зими є для нього образом духа, що з неволї вириває ся помалу на волю й оживає під впливом божого сонця („Образ природи", „Лїд"). Хоч і весна у своїх початках зрадлива („Вербниця"), все таки є вона для поета часом надії й обновленя, порою, коли він взиває рідну землю до воскресеня („Весна"). Без весни й лїта нема для поета краси на землї, понурий образ природи є для нього негарний („Злоє само ся нївечит"). Весна має й символїчне значінє. Поет бажає й для свойого народу весни — духового пробудженя й віднови житя. Се бажанє весни для свойого народу переходить у горячу молитву („Молитва про весну"). І рідня земля повинна пробудити ся, бо для її весни вже усе готове, тільки треба їй прибрати ся. Поки що наша весна барить ся „на крутім Дунаю, на синьому морю", але вона прийде

до нас, бо вже посилає нам полудневі вітри й топить сніги та криги („Весна“).

З бажанєм весни тісно звязане й бажанє сонця, світла, ясности. Глубокий поклін сходячому сонцю зложив поет у згаданій поемі „Родинне місце“. Також у поемі „Кому на лік, тому на вік“ заявляє він, що буде оспівувати світло сонця, що радить його кождій дитині.

Як поет тужить за сонцем, так йому здає ся, що й сонце тужить за землею й хоче її освічувати та проганяти з неї туман і лід. Тому, коли землю покрив „чорний світ“, то „сонце сплакалось“ і „лучі слезаві... розпустило“ („Жито яре“). А противно, коли сонце поборе з весною зиму, тоді настає у природї радість і всюди будить ся нове весняне житє. Гарний і широкий образ такої повільної боротьби сонця з ледом дав поет в „Образї природи“.

Де сонця нема, там прикро й негарно — тому хата без вікон переповнена нездоровим воздухом („Віконце“). Отже поет сумує, коли бачить, що його нарід налягає ще пітьма („Молитва про весну“).

Лїд — ворог сонця — ненавидить його тепла, бо воно вбиває його („Лїд“). І туман, якого поет дуже не любить, глядить на сонце з завистю. Він рад би нераз засіяти таким самим сяйвом, але ся безсильна зависть хиба осмішить його („Туман і сонце“).

Весняна природа взагалї одушевляє К. Скоморівського. Тому вода, увільнена від зимових ледів, вода бистра, що пливе й журчить або чиста, хрустальна, нескаламучена — подає йому нераз мотиви до поезій. Керничка, якої вода пригожа до питя, є для нього алеґоричною святістю, що її не можна каламутити без тяжкої відвічальности перед Богом („Керниця“). Часом така вода, що біжить від жерела до моря й наражена по дорозї на ріжні пригоди, є для поета образом людського житя. А се, що вода пливе безнастанно, сповняє його мрійливою тугою й він рад би піти за тими водами аж до свойого моря. Ті гадки виразив Скоморівський у довшій поемі п. з. „Де йдете води? Я йду за вами“.

Весни без жайворонка й соловія годї подумати, тому й Скоморівський згадує їх часто у своїх поезіях, а навіть присвячує їм окремі поеми („Жайворон“, „Соловій“, „Два соловії“).

Поет любить не тілько рідних весняних птахів, йому дорогі й рідні дерева. Йому жаль білої берези, що мусить так

богато терпіти в мартові бурі („Біла береза“), він жаліє над грушкою, яку лихі люди хотіли нащіпити, але тілько пообтинали її невміло („Плачуча груша“). А буйної тополї питаєть ся він, чому вона не може встояти ся. І тополя жалуєть ся перед ним на черв, що її підїдає („Тополя“). Коли, згадуючи соловія чи жайворонка, поет часом так захоплюєть ся самим їх співом, що малює його навіть доволї широкими картинами, то при деревах він не попадає в такий захват, а побуджуєть ся на їх вид більше не до описової, але до рефлексійної лїрики.

Але не треба забувати, що К. Скоморівський, проживаючи на селї, повинен був заняти ся управою рілї. А що він любив село, то й сільські роботи подали йому цїлий ряд поетичних мотивів, менше чи більше вдатних. Із тих поезій бачимо, що Скоморівський любив щиро рідну землю, на якій працював і що та праця видавала ся йому правдивою поезією. Се одушевленє рідною низою веде його так далеко, що він бачить навіть сон, у якому самі ангели з неба засївають поле („Жито яре“). Поета радує нива, вкрита буйним, чистим збіжем, де пшениця немов сама просить женцїв, аби її вижали („Пшениця“). Жнива — се час радости й заплати за труди, але належить добре уважати, чи зерно справдї вже готове для жнив („До жнив ще далеко!“). А буває й таке, що праця йде на дармо, бо збіже виросте погане — се наповняє поета жалем („Жниво“). Подібні почуваня викликає нива, заросла хвастом, серед якого гине добре зерно. Той хваст є символом чогось злого, низького. Таку ниву треба сполоти, бо „із хвасту годї хлїба, лиш стїль бидлинї“. І поле повинно бути чисте, щоб наші ниви були готові, як прийде лїто („Нива“). Тільки уважатиб, аби разом із хвастом не позривати й здорового зерна („Половільник“).

Такі погляди Келестина Скоморівського на природу. Стоїть він тут зовсїм на ріднїм ґрунтї. Чужі ростини, чужі птахи, чужа земля — не мають приступу до його поезії. Тілько виїмково згадує він про якусь чуженицю, пр. про кипарис, зрештою всюди бачимо у него наше рідне, галицьке село. І тому він так любить сю природу. Вона нагадує йому все його найблизших, його нарід — і поет, звертаючи ся гадкою до природи, роздумує на дїлї про близьких йому людий. Він сам почуває себе частиною тої величної природи, яка його окружає, а яка говорить до нього зрозумілою, бо наскрізь рідньою мовою. Так порушає вона цїлу його душу, сповняє цїле його серце. То поет

бажає бачити не так природу гарною, веселою, осяяною теплим проміnем сонця, під яким дозрівають земні плоди — а то він мріє про свій нарід, який хотів би бачити гарним, веселим, осяяним теплим промінем щастя, богатим.

VI.

К. Скоморівський був також священиком — і то добрим священиком. Історія його смерти є найкрасшим доказом того, як поважно розумів він обовязки священика, з яким самовідреченем сповняв він їх.

Святе Письмо знав Скоморівський знаменито, коли навіть брав ся перекладати його. Також був він очитаний і в богословській літературі, як се видимо з його рукописів.

Тому був він глубоко релїґійною й справдї побожною людиною. І ся риса виступає виразно в його лїтературній дїяльности.

Релїґійність Скоморівського пливе з глубокого внутрішнього переконаня, а побожність виявляєть ся у нього поетичним підємом духа. Се один із елементів його поетичної творчости, який при сприяючих обставинах міг би розвинути ся до ориґінального артизму, так ріжного від тих віршовань на релїґійні теми, якими обдаровує українську лїтературу сїра буденщина.

Гадки про Бога й про Боже Провидїнє — се поважний віддїл поетичної творчости Скоморівського. З тим вяжуть ся на пів фільософічні, на пів містичні розважаня про лад на світї, про становище людини в ньому, про людського духа й його призначенє та про наші душевні сили.

Більше як двайцять поезій присвячує Скоморівський таким темам. Їх можна подїлити ось як: 1) гадки про Бога; 2) управа світом і лад на землї; 3) марність земних дібр, а вартість духовних; 4) людський дух; 5) небо.

Гадки про Бога виложені найяснїйше й найповнїйше в „Одї“, написаній на тему: „Господь просвѣщеніе мое и Спаситель мой, кого убою ся!“ „Ода“ дїлить ся на дві частини: в першій висловлює автор свої власні почуваня супроти Бога, в другій обговорює відношенє „свойого роду“ до Бога.

Віра й побожність вяжеть ся у Скоморівського тїсно з любовю рідного народу, якому поет рад би запевнити при Божій помочі красшу долю.

Инші поезії сеї громади розвивають у головному ширше гадки висловлені у згаданій оді. Віра є для Скоморівського провідницею в житю, яке являєть ся йому пропастю, що криє глубокі провали. Сум огортав би його, як би він так стояв над тими пропастями й не міг відповісти на найважнійші житєві питаня, які розвязує йому тільки віра. („І звідки і по що?“). Тим більше звертаєть ся гадка поета до Бога, коли він бачить марність сього світа. („То вічне, що від Бога“).

Божа всемогучість, Божа воля є у Скоморівського рівнозначна з добром. Передовсім вірить він кріпко, що Божою волею є красша будучина його народа, його свобода. Ся гадка повторяєть ся в цілім ряді поезій.

Але приглядаючи ся світови, бачить поет, що хоч люди знають, що Бог і Божий закон — се одно („Закон Божий“), вони не поступають так, як би се було мило Богу, а противно гнівлять Бога й опісля дивують ся, що їм поводить ся зле. Всю вину своїх власних злих діл складають вони на Бога й нарікають на Него, що Він не вислухує їх. А молитви, кадила й загалом побожність мають перед Богом тільки тоді вартість, коли в парі з ними йдуть добрі діла („Кадило“). З ідейного боку цікаве тут домаганє внутрішньої моралї, згоди діл із таємними мислями й словами. Се домаганє повторене нераз у Скоморівського.

Далї заявляє він, що не належить журити ся гіркими хвилями на сім світї; вони тільки для тїла, а дух не має нїчого спільного з сим світом, бо він покине його колись і помандрує до „Тата“, відки прийшов сюди на науку. Дух повинен уважати тільки на се, щоби сповнив своє післаництво. А коли він, ідучи сею дорогою, змучить ся, тим більша буде його заслуга. Духа годї замкнути в гробі. („Не жури ся!“). І даремна робота тих, що хотїли би придавити духа — таким „фізикам“ не вдасть ся се. („Тїло — дух; Дух тїла не має“). А коли помимо того дух поета сумує й тужить усе за чимось, то причина того в тім, що дух глядить Духа, котрий його сотворив. Аж там знайде він спокій („Гадка“). Тому до того дому, відки вийшов дух, тужить поет так, як тужить дитина за рідним домом („До дому!“). До сеї висшої цїли летить він безнастанно, бо се його ідеал („Боже світло“). Отже зовсїм зрозуміле, що поет, перенятий такими гадками, не боїть ся смерти. Коли житє стає йому тяжке, він з тугою глядить за тим другим, лїпшим житєм і просить Парки, щоби скоро й справно допрядали „починок“ його житя („Парки“).

Розлука з тілом буде для нього правдивим визволенем, бо він дізнаєть ся тоді про богато таких річий, яких тепер не може знати („Де ліпше?").

Так виглядають у головному поезії Скоморівського на релїґійні теми. Хоч у деяких із них пробивають ся гарні мотиви та слідно полет фантазії, на загал є сї вірші за слабі. Причиною того передовсїм брак ширини світогляду. Автор не все уміє оживити свої гадки правдивою поезією. Відси й походить неясність у вислові та непорадність у складаню поезій. Словом, форма й будова тих віршів Скоморівського за тяжка супроти легких і ніжних гадок у них. До того заступлена тут часто поезія реторичними фразами.

VII.

Найцікавійша для нас остання громада поезій К. Скоморівського, вірші патріотично-національного змісту, бо в них відбили ся сучасні поетови духові струї серед нашої суспільности в Галичині.

Який же є зміст понятя рідного краю у Скоморівського? Богато не довідуємо ся про се з його віршів. Свою вітчину називає поет Русию, додаючи ще часом до того епітет „свята" („Жайворон", „Грій ся, Русе, ні — то-сь пропала", „Голос дзвона"). Свій нарід називає він Русинами („Дунай") й відріжняє його виразно від Москалів і Поляків (Уривок поеми). Також мало говорить Скоморівський про межі сеї Руси. У нього вона тягнеть ся „від морів аж до Дунаю" („Чого плачеш?"); а в поемі: „Кому на вік, тому на лік" згадує він про Днїстер і Дунай.

Днїстер має у Скоморівського очевидно значінє справдїшної ріки Днїстра. Але чи поет опирає межі Руси аж по справдїшний Дунай, можна сумнївати ся. Дунай має у поезіях Скоморівського — подібно як в українській народній пісні — радше символїчне значінє. Такий символїчний Дунай бачимо на початку поеми „Колись і єму буде!", де розказуєть ся про алеґоричну боротьбу за волю, що має зачати ся „від Синеморя та з поза Дунаю" [1]). Тому ідеальному Дунаєви присвячена й цїла поема п. з. „Дунай". Тут поет просить Дуная, аби він пустив уже раз нашу долю й „удиблену" волю, котру він держить у себе в полоні цїлий вік. Він уже „виссав" її так, аж вона ослабла. Колиж Дунай не схоче пустити нашої долї добровільно, то поет

грозить йому, що „ми пошукаєм, хоть прийде нам з тебе всю воду іспити“.

Минувшина України грає незначну ролю в поезіях Скоморівського. Ледви у трех поезіях натякає він на неї. Маємо згадки тільки про татарське лихоліте („То вічне, що від Бога“) і про причини упадку давної Руси („Жайворон“, „Неси, коню вороненький“), котрі поет бачить у надто буйному житю вельмож і незрозумілою хвилї з боку роздратованих таким поступованєм широких мас народу — черни.

За те теперішність, сучасний поетови стан рідної землї змальовані докладнійше. Сій справі присвячено яких 30 поезій, переважно довших.

Положенє, в якому знаходить ся рідний нарід, уявляєть ся Скоморівському сумним, невеселим. В „Думцї“ просить він „любу родину“, аби не дивувала ся, що він заєдно плаче й що його думки невеселі. Усюди бачить він сумні ознаки й хоче плачем трунути студене серце й „збучілу“, холодну душу. Веселїйші гадки, які він нераз кликав, прийдуть до нього хиба в гробі. Той сум і плач бачить поет усюди в свойому рідному краю Він взиває навіть небеса, щоб вони плакали й змили сльозами вини злих людий, хоч з того плачу не було користи, бо світ „не скаяв ся“. Плач має у нього якусь незвичайну силу, бо може воскресити й мертвих („Плачте, небеса!“): Отже не дивно, що поетова пісня сумна — инша не підходить під нинїшні відносини, як він про се говорить у поезії „Чого сумно?“

Подібне бачимо в цїлім ряді инших поезій. В „Молитві розпуки“ каже Скоморівський, що „розпука вілась в серце глубоко; у очех слези, у очех кров“, бо злобний ворог топче наш нарід вже сотні літ, а він даремно благає Божого милосердя. В такім тонї зложені й поезії: „Чого плачеш?“, „Молитва заточенця“ й ин.

Застановляючи ся над причинами того суму й плачу рідної землї, дорікає поет гірко незгідливим дїтям своєї вітчини, бо то вони навели на неї неволю. Також виступає він остро проти тих „нових Фарисеїв“, що „всолодили ся“ в чужину, не хочуть знати рідної мови, а тільки „нарід з скіри лупят“ і ще хочуть бути народними провідниками („Чего плачеш?“).

---

[1]) Гляди: Додаток ч. 4.

VIII.

Приглядаючи ся близше своїй суспільности, бачить Скоморівський серед неї дві верстви: старих і молодих. І як у висше згаданих поезіях не любить поет зими й леду, а тужить за весною й сонцем, як він ненавидить темряви, а бажає ясного світла; так і не любить він старого поколїня й не надієть ся вже по ньому нїчого путнього, а всю свою любов, усю свою надію звертає на молодіж, яку уважає будучністю народу. Боротьбу між зимною темрявою й теплим світлом переніс Скоморівський на свою суспільність. Тому й можна його образи про лїд і сонце уважати алеґорійними образами двох верстов сучасної йому галицької суспільности. Але попри алеґорійні образи є у Скоморівського також виразні натяки на се, як він глядить на старе поколїнє.

В поетичнім діяльоґу „Два соловії“ каже один соловій:

„Старій верстві покій даймо,
Бо она вже так пропаде,
А за молодь теплу дбаймо,
Не лишаймо без припади“.

„Старий рід“ загнав нашу вітчину в гріб („Думка“) й тому вдаряє поет острою сатирою на старе поколїнє й вичисляє його гріхи супроти народу. Передовсїм провідники сеї старшої верстви, ті любимцї світа є на дїлї представниками крайного назадництва. Сонця, правдивого світла вони не хочуть, ніби боять ся, щоби світ не висміяв їх. І так виходить, що у них є очи, але вони не хочуть дивити ся, є у них уха, та вони не хочуть чути, а їх серце не хоче зрозуміти, якою дорогою йтиб йому. Їм мила тільки їх сваволя. Вони боять ся позбутись — „світа“, а забувають, що за се не мине їх суд, бо духа не можна вбити. Вони ставлять ся гордо супроти Бога й кажуть: „Наше на верха! Хто нам заборонит?“ А тим смілїйше так поступають, що криють ся із своїми мерзкими дїлами. Все дбають вони тільки про своє тїло, а цурають ся працї. Але поет вірить, що тим злочинникам вже тепер приходить конець, бо вже досить вони „налицьовали“ й накрутили ся закона „на своє копито“. („Любимцї світа“).

А які вони помимо безмірної глупоти смішно горді, се показує сатира „Туман і сонце“. Тут розказано, як то два тумани побачили ясне сонце й забажали світити як і воно, бо тодї буде

о много лїпше стояти їх справа й вони самі наберуть більшого значіня. І ось один туман рішив ся без довгої надуми „гульнути в сонце“, а другий мав дивити ся крізь вікно, як він буде виглядати й що на се скажуть люди. І той другий туман дивив ся справдї, але їла його важка завість, що той перший, а не він вийшов на сонце як „високопреподобний“. І собі полетїв також під сонце, а третьому велїв глядїти на себе. І щож стало ся! Тумани так собою заступили сонце, що люди й не могли його добачити. І так було довго — довго, аж доки Бог не зіслав вітру й не розвіяв їх. Як видно виразно із слова „високопреподобний“, вдаряє тут Скоморівський на духовну ієрархію, себ то на Святоюрцїв, що доси держали в своїх руках провід народа й довели його до безпросвітности. Але Скоморівський не спинив ся на тім — у чотиростиху „Юда продав Христа“ зачіпив він найвисших духовних провідників, закидаючи самим архиєреям продажність.

Вкінцї до тої самої катеґорії поезій належить ще поема „Упугані“ — себ то користолюбиві, що всюди дбають тільки про власну наживу, але помічної руки не подадуть нікому. Вони зробили себе богами на землї й усе згіршенє на світї через них. Вони не приняли Месії, котрого приняв бідний народ. За усе те грозить їм поет великими карами.

Та сміла характеристика „старої Руси“ не позбавлена історичного інтересу.

Але хоч поет бачить той невідрадний стан, серед якого знаходить ся сучасна йому суспільність, він певний, що його народови судила ся красша, світлїйша будучина. Повернеть ся доля („Могила“), а воскресенє вже надходить („Весна“), бо усе зле пропаде й зробить місце доброму („Злоє само ся нівечит“). Тільки не належить думати, що се зло уступить по добрій волї, його треба що йно побороти в тяжкому бою. І Скоморівському вже уявляеть ся той бій за волю народу, де ломлять ся кайдани неволї („Колись і єму буде“).

Тому взиває Скоморівський свій нарід, аби він встав на голос воскресного дзвона й поборов „ревнителїв“, що відцурали ся свойого народа й своєї мови („Голос дзвона“)[1]) — той сам мотив, з котрим ми вже стрічали ся нераз.

Що ся боротьба випаде на користь поступу, правдивої просвіти, рідного народа, рідної мови — того поет певний, бо сам Бог буде помагати таким борцям („Голос дзвона“, „Дунай“, „Колись і єму буде“). А тих борцїв бачить він у молодежи,

котру називає будучиною народа. І на скільки К. Скоморівський звертаєть ся із словами безпощадної догани проти старого поколїня, котре так здеморалїзоване, що з нього й не може бути користи народови, на стільки він звертає всю свою любов, усї свої надії й усї свої ідеали на молодіж, у якій бачить певні завдатки ліпшої долї народа. Нїгде красше не висказав Скоморівський тих своїх гадок, як у своїй поемі „До молоди рідной“[2]). Тут зібрав поет в одну цїлість, доволї вдатну, гадки, з котрими ми стрічали ся вже висше.

Сам поет дїлить сю поему на чотири части. Із своїм зазивом звертаєть ся він тільки до молодежи — чому, се знаємо вже із обговорених поезій і сам поет говорить про се виразно в другій частинї своєї поеми. Провідною гадкою сього твору є з одного боку вислів гарячої любови до молодого поколїня, на котре поет покладає єдину свою надію в відродженю рідного народа, а з другого бажанє вказати сїй молодежи й народови шлях до вимріяного поетом відродженя. У вступі каже поет молодежи глядїти в сонце й зорі та пильно слїдити його боротьбу з туманом і хмарою. У другій частинї заявляє він, що вся його надія на молодіж, котра повинна держати ся своєї рідної хати, а відвертати ся від того старого поколїня, що привикло вже до неволї. Далї взиває він молодіж, щоби горнула ся до світла й розбивала холодний лїд, що морозить душу й тїло. Вкінцї в четвертій частинї закликає молодіж до любови, котра творить правдиві чуда. Із любовю повинна йти внутрішня згода, самопізнанє, надія на Бога, віра й відвага в рідні сили. Додамо, що поема „До молоди рідной“ написана в мартї 1864 р. (маємо її в трех рукописах) — саме тодї, коли розвій народовецького руху в Галичинї міг подавати з одного боку гарні надії, але з другого боку виказував вже деякі признаки упадку.

В инших поезіях додав К. Скоморівський вже не богато до тих ідеалів. Так пр. в поемі „Половільник“ висказує він гадку, що хто росте поміж хвастом, нехай сим не журить ся, а дає хоч по своїй силї плід; в поемі „Нива“ перестерігає перед забаганками „печеного леду“; в поемі „Хваст“ радить набирати сил самостійно; в молитві „Отче наш“ бажає свойому народови: неба, долї й послуху для закона; вкінцї в поемі „Жайворон“ взиває свою суспільність до науки й молитви.

---

1) Гляди: Додаток ч. 5.
2) Гляди: Додаток ч. 6.

IX.

Остаєть ся ще зробити кілька загальних уваг про поезії Келестина Скоморівського.

Ми бачили, що у вираженю змісту своїх поезій виявляє К. Скоморівський деяку ориґінальність. Але се не виключає деколи й значного впливу инших письменників. Сей вплив доходить декуди не тільки до позички цілих мотивів, але й до простої перерібки поезій инших поетів. Раз зазначив се й сам автор, дописуючи до „Молитви заточенця“ слово: „перелицеване“. І справді, ся поезія й ще друга п. з. „Молитва розпуки“ є перерібкою знаної патріотичної польської пісні Корнеля Уейського „Chorał“ („Z dymem pożarów“). Обі перерібки що правда зовсім свобідні, хоч на обох слідний виразний вплив Уейського не тільки у змісті, але й у формі. Взагалі Скоморівськи підпав досить під польський вплив, коли в його мові подибують ся декуди польонізми. З инших чужих письмеників слідний вплив Фрідріха Шіллера, пр. „Похорон жовнярина“ нагадує своїм початком Шіллерове „Der Kampf mit dem Drachen“. Також лектура українських поетів полишила свої сліди у творах Скоморівського. Автобіоґрафічна поема „Родинне містце“ нагадує декуди „Підлисє“ Маркіяна Шашкевича; „Ода“ подібна де в чім до поезії Миколи Устіяновича: „Хто як Ти велий...?“ Але найцікавійше для нас, що у Скоморівського слідний вплив поезій Тараса Шевченка. Поема „До моїх гадок“ нагадує вже своїм початком Шевченкову поему „Думи мої“, а „Жалї“ Скоморівського є таки перерібкою сеї Шевченкової поеми. „Кадило“, „Упугані“ й „Любимці світа“ переробляють також цілі гадки й фрази Шевченкового „Кавказу“. З історичного боку належить се поставити Скоморівському у деяку заслугу. Він одушевив ся Шевченком тоді, коли писаня ґеніяльного Українця стали що-йно ширити ся між Галичанами[1]).

Ще більший вплив мала на Скоморівського українська народня пісня. Її відгомін замітний виразно вже в перших його поезіях (пр. „Птиці — посли“). В поезіях 60-их рр. піддаєть ся Скоморівський впливови народньої пісні таки дуже, переробляючи у своїх писанях не тільки цілі обширні мотиви з народних

[1]) Гляди про се у згаданій моїй праці про 60-ті рр. XIX в. в Галичині.

співанок, але й цілі пісні. До поезії „Похорон жовнярина“ додав Скоморівський ось яку дописку: „Той завôдъ за умерцемъ (матери за своимъ Синомъ — жовняриномъ) при похоронѣ — омаль не живци зъ устъ заводячой перенятый и у Поему уложеный“. Мотиви з народньої поезії були би справдішньою окрасою поем К. Скоморівського, як би він не псував їх деколи своїми не все відповідно дібраними висловами, як пр. у „Думці“:

„Ой, розстели, вітре, хмарку,
Буй-вітре, бурлаче!
Най наплаче сльозей чарку;
Най з серця заплаче“ і т. д.

Форма поезій Скоморівського досить свобідна. У нього є розвинене почуте ритміки, але ся ритміка не держить ся одного шабльону — вона ріжнородна. Стрічки тої самої поезії мають найчастійше правильне число складів. Тільки деколи під впливом живійшого чутя скорочують ся вони. Строфічна будова появляєть ся часом, але вона не є правилом. Поезії мають найчастійше вид довшої свобідної поеми. Стрічки є звичайно 12, 11 або 9-складові. Подибують ся й коротші.

Мова поезій Скоморівського на загал народня. Тут і там трафляють ся ще церковно-славянізми, пр.: чело, человік, нісл і т. п. У морфольоґії бачимо такі форми, як: єй (III відм. одн.), си (замість: собі), годівлев, кервов (VI відм. одн.) — в таких випадках являєть ся ще часом ненародне окінченє: — ой; ци (замість: чи); же (замість: що) і т. д. Зрештою ся мова не була би така зла, якби Скоморівський не псував її декуди самовільними скороченями (пр. церкв'ной) або невідповідним уживанем деяких слів чи не зовсім щасливо дібраними висловами.

Нинішне значінє сих поезій уже, розумієть ся, не таке велике. Змінили ся обставини, поступила вперед українська мова. Але помимо того мають деякі його поеми (пр. „До молоди рідной“, „Колись і єму буде“ й ин.) ще й нині свою стійність; деякі місця його поезій ще й нині не втратили краси. Що правда, на нас роблять комічне вражінє такі наївні вірші, як: „До гною, діти, до гною!“, але попри них знайдеть ся у Скоморівського й неодно цінне. Повинні ми пошанувати в ньому ідейну людину з поетичним чутєм, із щирою любовю до свойого народа.

X.

Крім обговорених творів полишив ще Келестин Скоморівський рукописні писаня, зложені прозою.

Рукописи, що їх маю під рукою (багато їх затратило ся), обіймають:

I) Переклади св. Письма Нового Завіта, а саме: Послане до Римлян (гл. I—XIV), перше Павлове Послане до Коринтян (гл. I—XVI), друге Послане до Коринтян (гл. I—XIII), Послане апост. Павла до Галатів (гл. I—VI), Послане апост. Павла до Єфесеїв (гл. I—VI), Послане апост. Павла до Филиписеїв (гл. I—II), Послане апост. Якова (гл. III—V), перше соборне Послане апост. Петра (гл. I—V), друге соборне Послане апост. Петра (гл. I—VII), перше соборне Послане євангелиста Івана (гл. I—V), друге соборне Послане євангелиста Івана (гл. I), третє соборне Послане євангелиста Івана (гл. I), Послане апост. Юди (гл. I), Послане апост. Павла до Римлян (гл. I—II), Апостольські Діянія (гл. I—XXVIII).

II) Переклад німецького катехизму Леонарда.

III) Проповідь: „Слово въ празникъ Рождества Христового“.

Найцікавійші для нас переклади із Св. Письма. Скоморівський переложив, здаєть ся, усї Апостольські Посланія й Діянія. З того заховали ся Апостольські Діянія в цілости, хоч частинно наднищені; з Посланій остало тільки небагато. Як видно з кінцевих дописок до деяких перекладів, повстали вони в часї між початком 1865 р. до першої половини 1866 р. Отже є се одна з останнїх праць Скоморівського безпосередно перед його смертію.

Переклад ще не викінчений; у ньому богато поправок над текстом, усюди видно ваганя. Тому полишаємо його зрештою на боцї.

ДОДАТКИ.

1.

Птиці — посли.

Ой, соколе, соколоньку!
Далеко літаєш;
Скажи мені молодому,
Де милу видаєш.
Твоя мила як сніг біла,
А око як зоря;
Твоя мила лежит дома
Із жалости хора.
Вчаровали вороженьки,
Завидуют люде:
Либой, либой Марусенька
Вже твоя не буде.
Ой, коби знал мій миленький,
Що я порабляю,
Же про него в души моєй
Спокою не маю.
Над потоком зелен явір,
Та повисли листи;
Нема кому та донести
До милого вісти.
Сивий орле, сивий орле,
Ти всюда літаєш,
Чей бо ти ся до милого
Мого допитаєш.
Лети с листом ти до него,
Що писала мила,
Скажи єму, що без него
Роком м'ні година.
Ні я їсти, ні я пити,
Лише плачут очі,
В день спочинку я не маю,
Годі спати в ночи.
Скажи, скажи, сивий орле,
Що там в дзюбі маєш;
Повідж же ми, сивий орле,
Звідки прилітаєш.
„Від милої лечу твоєй
І с листом до тебе,
Що писала до тя мила
Із наглой потреби.
Скажи тепер твоєй милій,
Чи ю щире любиш,
Бо як ю тримаєш в зводї,
Долю єй загубиш“.
Люблю, люблю, як сам себе,
Над срібло, над злото,
Люблю єї над му душу,
Вмру за ню з охотов!...
Моя мила, будь щаслива
І я іс тобою,
Най не знаєм лихой доли,
Лише в счастя здрою
Бог на нас зливає дари:
Будьмо терпеливи:
Чей нас Бог получит з собов,
Будемо счастливи!

2.

На честь братей повернувших з неволї.

„Витайте братя, ангели покою,
Що несли світу лучи правди вічной!
Всїх вас ту нинька витаєм з собою —
Ви-сьте розбили диби мраки нічной.
Ви уроджені на тяжкі подвиги,
Ви розуміли слова Христа Пана,
Як крест отчизни всї нести повинни,
Ви то на собі світу дали явно.

Терня дорогов гналисьте за Богом,
Не вагалистесь клеветаней вражих,
Серца-сьте поіли божой правди словом,
Би раз зірвати диби братей наших.
Ви-сьте заодно любвою палали,
Ставились охочо на олтар офіри
За любов отчизни, що-сьте з грудей ссали
Любви, надежди і отеньской віри.
Як сокіл в воздух, ви за правдов гнали,
На крила брали малі соколята;
Але хтож винен, же вас запознали
Ворог тяженький — ах, пробачте, братя!
Пробачте, братя, блудним братям вашим,
Нинї-сь роздерла церковна завіса,
Нинї завіт нов' заврем з врагом нашим,
Нинї всї братя, — нї врага, нї біса.
Нинї всї братя, як бувало з разу,
Коли рід люцкий жил на земли щастно,
Не торгне більше брат на брата вражу
Руку, би ссати кров братню напасно.
Слеза із ока пропаде на віки,
Незатужит вже більше брат на брата,
Знана[1]) неволя з под братимців стріхи,
Диби з нурені у темраві ада.
Повстань, що живо і що склопотано
В сумі тяженьків — братимців тужило,
Нинька із небес помощ нам зіслано,
Нинї нам, братя, соньце засьвітило.
Вірного друга дружина приймає,
Тужливій сестрі повернено брата,
А край свих бодрих синів відберає,
Сироти бідні відбераю́т тата.
Нинї всїх серца, всїх що до одного,
Горичи молби най заносят Богу
За дану *вільність* — Он із трону Свого
Глянув, ах, глянув на нашу недолю.
А так, братя, в згодї, найшовши пут' прави,
Всї-сь причиняймо до добра посполом,
Лиш горе тому, хто-б надрушив справи!
Віддаст' рахунок тяженький пред Богом".

3.

До моїх гадок.

Гадки мої, гадки! Духа мого квіти!
О, ви зорницї будущої долї,
Що то бренете в невинной сваволї,
Щоб мя скріплого дробину загріти!

[1]) Може: Знята?

О, Русалочки вишнего Дунаю!
Ци вам не знатно, яку спрагу маю?
Вами ю, вами лиш хочу вгасити!
Ви такі живкі, мов вітрец холодний,
Що внуженного у спеку лагоїт;
Як хлїбец божий, що багне голодний,
Коли го голод у серденьку млоїт.
Вами занести спраженую душу,
Ви к тому вдатні — котру будь порушу.
О, якже вас тяжко прітьма похватити,
Щоб-сь вам приглянути, вами-сь попістити,
Як ся пістит дитя на матерном лонї,
Ід ней ся горне в кождій хвили чорній.
Хотьби одну з вас слезою скропити,
Угулублену в серцю примістити!
Ви мов голосок мирної скрипоньки,
Що іздалека вснулого голубит,
Що грудь розведе, а духа пробудит;
Як мушки в літї, що бренят над сонним
І го прокенут — захватом обгорне...
Сильні, вникливі, скалу би збудили,
Ой, і умерлого трупа оживили.
А сли-сь пробудит, ци котру спогонит?
Душа за вами лиш слїзку ізронит!
Скоро-сь вказали, вже й чим боржій далїй
В вітхлань канете і вже за пропалі
Вас маю — полишивши тугу
В банном моїм серцю на більшу метругу
Для мене. О, і то щастя!...
Же хоть в просоню загостите д менї
І пісню вашу кенете в душицю.
Най маю мирних в житю дві годинї,
А розкіш неба в заплаканім лицю —
Хвиля страждання — она мнї печальна —
Жадна не прийде. Отож ви в провинї!
Я-б розбив вами тугу і скріпив ся,
Ой, я би вами Богу помолив ся!
А так що нуждний? Й молитись не вмію,
А без молитов що сердека вдію?
Ви би ми конче вказали доріжку
Поза світа того темненькую нічку,
Дали безпеку, що ви не гнївливі,
А іскру духа — о, ви би збудили,
Щоби не заспав наймій до могили.
Ви би навчили мене осторогі,
Би не піткнутись, заким паду в ноги
Святій природї за єї опіку,
За хлїбец святий, за сіль і науку.

Ви-б мя научили, як вхилитись доли
Горенькій — чорній і всї недосоли
Косматого світа підчиняти воли
Найвисшого — Він сам їх проломит!
Всї ви мнї вістні, всїх вас серце знає
І грудь моя повно заложена вами,
А чувство моє як за вами рве ся!
Всїх вас спізнаю по дусї ступаню,
Бо іннородна мене не прийме ся.
Хотьби надійшли вбарвлені, прибрані,
Ваших недружок я ся не касаю,
Бо тамті носят з собою отраву,
Хоть поверх мают принадну приправу.
Ви гіркі з верха і прикрі і млаві,
Лиш єсть в вас солодь, що не проминає.
Світ вжем проплакав слезами то болю,
Щоб скріпив ними склялу душу мою
І ще слабка чось, ще плакати треба,
Щоб-сь чей добити ми земного неба,
Неба на земли, бо і в гробі треба,
Би костей моїх до него принято,
Занїм ославят всемірноє свято,
О, занїм тїло на спочиву пійде, —
Голос вас заодно най будит з забучі,
Нїм зоря вічна над мим гробом зійде —
О, най ми світят гадок небних лучі!
Би по скон житя світили билинї,
Як калиноцвіт страдальця могилї!

4.

Колись буде і чорту.

Від Синьоморя та з поза Дунаю
Ой, чути, чути, як звони грают,
Грают сумненько та жалобненько,
Аж мором млїє з єуму серденько.
Чось ся й зорниця в червень вмотала,
Нїби ся в крови она купала;
Чось сумна стала, не веселит ся, —
Бо Синоморе кервов крестит ся!
Що то за звони, за перезвони?
Чи де горит що? Ци дзвонят на хмари?
Ой, які зойкні чувати гвари!
Чи яке святенько де наступає,
Що о нем єще мир божий не знає?
Може то звідтам, де жиют Рахмани,

Попод земленьку несесь воздухами,
Прийде на воду тай у воду кане,
Нікто голосочку конця не догляне?
Ой, ні то, ні! То не Рахманов дзвони!
Тамті не видают так сумненьких стогнов!
Бо то голосочки, сумнії гомони —
Они ніби кличут люд до оборони.
Ой, то не звононьки, то кресїнь сталиці,
Аж іскра-сь родит, а стогне землиці,
Так ржає коник, доптит копитами — — —
То від Синоморя, від тебе, Дунає,
Що ся в воздух пустит, той знов в воду кане,
А як ся скупає, тай гнеть і охляне.
Ой, то не звононьки, то бренькіт сталиці,
Січут ся, рубают — сумні вечерниці!
Зірниці плачут, а сонце-сь ввидає,
З кровці червоной очи обтерає,
А такой кровця Дунай заливає,
Але мир божий на те не питає.
Ой, барвит ся Дунай та синоє море
Ой, та про тебе, про тебе то, Доле!
Про тебе то, Доле, скервавлене поле,
Скервавлене поле, устелене трупом!
Се ломят недолю та на смертном полю,
Брат з братом рве ся розбоєм та лупом.
Ой, вже надоїло та допекло уже
Носити подовше чортячоє бремя!
Скенути єго сам Бог допоможе,
Сам Бог! Уже бо надоспіло время...
Ой, годі, годі, можнії сударі,
Мир божий в ярмі по довше держати!
Звонят на сповідь і на горку прощу,
Треба-сь тяженьких гріхов сповідати.
Легко то було набрати на душу, —
Лиш горко — горко буде то збувати!
Таже ви самі відаєте добре,
Що не по боже було ваше діло;
Держали довго, лиш не ймете довше —
Вже мірило злоби вашой-сь наповнило!
Врешті хибаби Бог не був Богом,
Якби подовше єще тоє стримав,
Якби ся чорту дав ще наглумляти,
Же що чорт хотів — тай тоє і виграв.
Дістне пропаде царство діяволє,
Рід людский найде, він найде на своє —
Чортови досить! Вже ся дость набавив,
Душі і тїла вже ся дость надавив,
Ой, час вже, час вже пустити обоє!

5.

Голос дзвона.

Великий звон.

Вставайте, вставайте, бо вже час!
Бо свято, бо свято буде в нас!
Та яке? Та яке? Та коли буде?
Та ктож то, та ктож то голосил єго?
Таже Бог, таже Бог обіцяв єго,
Таже Бог, таже Бог становил єго
— — — — — — — — Вже давно!
Таже вже, таже вже вечерня була,[1])
Надойшла, надойшла вже утреня!
Якеж то, якеж то свято буде?
Воскреснут, воскреснут та всї люде!
Вставайте, вставайте, бо вже час,
Бо будит нас голос, що єсть в нас!

Менші звони.

Вставайте, братя, на голос дзвона!
Вже ся продерла очей заслона,
Уже, вже плїнячий враг мраки помер,
Уже дух сїти темрави продер,
Вже, вже покути час, гнїву-сь скінчит,
Що на нас за гріхи праотец тяжит:
Вже годї подовше-сь царити врагу,
Бо дух вже начинає гасити спрагу;
Начав вже тужити, чого довго бажав,
Вже стати раз хоче, бо довго лежав.
А ктож службу буде правив,
Кто молитов научит?
Хоть повстане дух заспалий,
Ктож го далїй укріпит?
Кто дав духа, той поможе.
Вставайте, братя, лиш в імя боже!
Он батько, Бог батько поможе нам,
Но збити не дайтесь з товку врагам!
Бо ворог облудний лестев жиє,
Оманит, обдурит, з товку зібє —
Не вірте врагови — єго слугам,
Но вірте дзвонови, що кличе д нам:
Вставайте, вставайте, свято буде,
Воскреснут із мертвих Слави люде!

Передзвін.

На погибель врагам Слави!
Безголовіє врагам Мами,

[1]) 1848 р. (Примітка автора).

Таким дітем, що їдь їли
І ще других нев троїли;
Що за гроші продают Маму,
Самі собі копают яму!...
Біда вам, сини виродні!
Станете ся кари годні,
Осудит вас світа звін,
Совісти вашой гомін.
Най вас колька сколе з проста,
Бисьте не встали з постелї!
Дай то, Боже справедливий!
О, всїх вас лихо спогонит,
Як дзвін Слави пісньзадзвонит!
Богдай такий з міра пропав,
Що сам Мамі яму копав;
Що не слухав єй науки,
З сердця випер красні звуки,
Якими го колисала,
До розуму приводжала,
Що сам в бранції Маму дав,
Себе в вражу свиту вбрав!
Богдай з меже нас пропав,
Що научив, як кров єй ссати;
Свіжой кровції добувати;
На єй стогни тикав уха,
Мружив очи, відвертав ся:
„Як тяженькі твої муки!“ —
А в кутї єй наругав ся!
Таких песї-синів доста,
Що то-сь зовут ревнителї!“

6.

До молоди рідной.

Ти молоде! Цвіте ярий,
Зелен листє на яворі,
Поглянь в сонце, поглянь в зорі,
Бо там твоя Доля — Воля
З туман-хмарою горко-сь боре!
  А на тебе вся надія,
Мов яром на соловія,
Що ме весною щебетати
Коло своєй рідной хати
Не на скреплї мармор — брили,
Що наводят самі горе,
Що в неволи скаменїли,
В неволи ся всолодили,
Для родини онїміли!...

В вас дрімає давна Слава,
Давним горем присипана!
З часта зором у оконце,
Ци не ронит світла сонце!
А як ронит, то зберайте,
Ще й у Бога просіт світла —
Стане й вам, сли єсть для світа —
Тай тим світлом-сь розгрівайте!
Най не криє леду свита!
Тумани лед зимний родит,
Серце й духа він холодит,
Бо він цїпит душу — тїло —
Треб, щоб сонце го розгріло;
Тай дух ся там не приймає,
Де лед-гору над ним має.
Любви пушку співакови
За простибу кеньте в торбу —
Кленусь Богом, же окови
Сами пустят, затре охбу
Тай наведе щастя многе
В родинні наші пороги.
Хоть з палатов вон прогнана
В курну стріху наша Слава,
Не журба то — нова стане,
Сли дух силу свою прогляне
І нову двигне палату.
Только терпцю за заплату.
Молодь Русе, то твоя справа,
Любов буде — то виграна!
Дїти — цвіти! Меж собою
Згода в гадцї, згода в цїли,
Бо скуплені вже силою
Великих річей доспіли!
Цвіти сут на нашой ниві,
Любвою їх треб шукати,
Самозрічнев подливати,
А надїєв в Бога, віров
Получати гадку з дїлом —
То будут віки тревати!...
Пушка духа, зерно віри
І відвага в рідні сили,
Любов ку повзятой цїли —
Борше-б враги біса зїли,
Нїм би нарід ізломили!

Три листи М. Костомарова до П. Куліша.

Подав *Олександер Барвінський.*

М. Костомарів мав звичай в жартовливім настрою послугувати ся в переписці із своїми приятелями церковно-славянським язиком, котрий він опанував читанем св. Письма і церковних книг та літописий. Зразки таких писань Костомарова подав уже М. Драгоманів[1]. „Кіев. Старина“ 1904 (IX, стор. 90) подала таку Записку Костомарова з р. 1870 до Д. Лебединцева, котрого він з його братом запрошував відвідати його в Петербурзї.

Отут подаю три листи Костомарова до Куліша, переслані пок. І. Пулюєм проф. д-рови К. Студинському. Листи сї писані з Петербурга на звичайнім листовім папері формату 8-ки; перші два без підпису, на третїм підпис Николай, а перший з них навіть без означеня року, місяця і дня. Куліш був тоді (після польського повстаня 1863/4 року) директором духовних справ у Варшаві.

В першім листї Костомарова є натяк на обіцянку дану йому, імовірно про покликане на катедру історії в київськім університеті. Київський університет дійсно рішив покликати Костомарова (1869/70), одначе міністер просвіти, ґр. Димитрій Толстой, рішив оставити Костомарова при Археоґрафічній Комісії в Петербурзї[2].

---

[1]) Жите і Слово, вістник лїтератури, історії і фолькльору, Львів 1895, т. III, ст. 339—341.

[2]) Литературное наслѣдіе, Автобіографія Н. Костомарова, Спб. 1890, ст. 174 і сл.

В другім листї, писанім очевидно 1870 р., коли Костомарів їздив на Крим купати ся в морі[1]), згадуеть ся про напасти Юзефовича, котрий українофільство представляв польською інтриґою та вязав його з повстанем. Роздратований тим Костомарів глядить втихомиреня зворушених нервів у поїздцї на Крим (виїхав він туди в червцї 1870), про що і пише в листї з 30 мая, але без означеня року[2]).

В третім листї згадує Костомарів про задушевне своє бажанє написати популярну історію українського народу і в тій цїли рад би розглянути польську і литовську метрику та инші жерела у Варшаві в короннім архиві Варшавськім і в Києві. Так підготовляв він собі виданє „Исторіи въ жизнеописаніяхъ“, що почала печатати ся 1873 р.[3]). Згадка про Шайноху вказує на се, що Костомарів тодї почав приготовляти IV-те виданє „Богдана Хмельницького“[4]) в трех томах з нагоди критики К. Шайнохи в його „Szkicach Historycznych“, про що згадував менї Кулїш підчас повороту через Шляхтинцї на Україну[5]).

Почерк листів Костомарова вельми нечиткий, так що нелегко його письмо розібрати. Примітки до них наші.

I.

Великія четыредесятницы честныимъ днемъ скончавающимъся, намъ же, отче, теченіе поста совершити, побѣдители грѣха явити ся, главы невидимыхъ зміевъ сокрушити молющимъ и воскресенію неосужденно поклонити ся чающимъ, радуй ся, отче.

Мужъ тезоименен ми грѣшному[6]) николи же возва мя, ниже едино слово прорече ко мнѣ. Азъ николи же неудобь даваемое требую, но пріемлю со благодареніемъ вся, яже вдасть ся ми. Аще имуть вдати ми, яко же обѣщаша яко имѣетъ за тисненію преданный листъ, да будетъ тако, точію да не рекутъ ми: болши сего не пиши и да вдадутъ ми грамоту отъ царя

[1]) Idem, ст. 175.

[2]) Ibidem.

[3]) Idem, ст. 188.

[4]) Богданъ Хмельницкій, Историческая монографія, Спб. 1884, 3 томи.

[5]) Кулїш замітив при тім, що Костомарів не вихіснував польських жерел до Хмельниччини, котрими мав покористувати ся, приготовляючи 4-те виданє.

[6]) Цар Микола I.

Росска на превожденіе, а може потребно ми будетъ орудія сего дѣля, да не сътворятъ претысканія на пути моемъ.

Смиренный Николай старецъ иже на Невѣ рѣцѣ.

II.

Честнѣйшему, въ писаніяхъ преискуснѣйшему, въ старцѣхъ книгочіихъ преизящнѣйшему, сердцу моему благолюбезнѣйшему, старцу Пантелеймону иже въ Лядсьтѣй земли въ градѣ Варсовійстѣмъ сущему, смиренный и паче всѣхъ человѣкъ грѣшнѣйшій старецъ Николай иже на Невѣ рѣцѣ глетъ радуй ся, отче.

Два писанія Твоя вселюбезнѣ пріяхъ и се пріемлю худую трубу словесе моего и вострублю въ ню гласомъ скудоумія моего. Ты же, Отче, прости ми, понеже кротокъ еси и долготерпѣливъ. О колико сладостна была бы ми бесѣда твоя, Отче, о коль желаніемъ возжелѣхъ и хотѣніемъ восхотѣхъ узрѣти тя и сладостнаго зрака твоего насладити ся.

Совѣтъ, иже далъ ми еси, пріяхъ и совершихъ; разуменъ бо еси и все, еже речеши ми гласомъ правдолюбіа твоего, азъ худый собираю аки бисеръ многочестенъ въ газофилакію[1]) ума моего и въ дѣйство ми та будутъ. Во еже восписати противу нечестивыхъ оныхъ, иже бѣсомъ разжени вопіяху на ны аки скимны[2]) рыкающіи и аки онагри[3]) безумніи нѣсть часъ, безплодно бо есть. Преидетъ же мимо духъ буренъ, тогда ударимъ въ тимпаны разумѣнія нашего. Никто же инъ тако гнюсенъ и мерзостенъ яви ся, якоже проклятый богоненавистный, чернодушный Іозефовичъ, иже дерзну такову ложъ и клеветы исполненіе възгласити, яко вѣдомо ему есть, яко рекомое украинофильство отъ ляцка вліянія и отъ рекомыя польскія интриги исхожденіе свое имать. Аще пакосетнъ и смердящъ вину бысть старецъ сей, обаче никогдаже не бысть толико зміеподобенъ, якоже нынѣ, понеже вѣсть добрѣ не тако вещи быти, якоже онъ глаголетъ, аспидъ сый и василискъ.

Мню, отче, пріемше спиру, тещи путь по Волзѣ даже до предѣлъ крымскія Тавриды да омыю тѣло свое въ волнахъ Понта Евксинскаго. О аще бы, отче, самъ вознепщевалъ былъ таково же сотворити. О колми бы сладостно сіе было. Буди здравъ, отче, во утѣшеніе сердца моего.

Женамъ всечестнымъ окрестъ твоея трапезы сущѣмъ покланяю ся любезнѣ.

Писахъ въ царствующемъ градѣ св. Петра Россійскія земли мѣсяца мая въ 30 день на память преподобнаго Исаакія Далматскаго въ всечестномъ храмѣ Исаакія празднику сущу и кампанамъ зѣло звенящимъ въ часъ сей.

---

[1]) Скарбона.
[2]) Молодий левъ.
[3]) Дикий осел.

III.

Отче, радуй ся и паки реку, радуй ся! Вселюбезное писаніе Твое пріяхъ и пречтохъ и радостію возрадовахъ ся. Аще бы возможно сему быти: есть же сіе желаніе сердца моего отъ многихъ лѣтъ, во еже написати дѣеписаніе народа житія его. Азъ восписахъ ти вторицею обаче аще якоже......[1]) Славій[2]) обѣща вящшая неже азъ вторицею писахъ, того ради сътворю якоже подобаетъ, да будетъ первое паче втораго. Желаніе точію имамъ, да не претятъ мнѣ и помощъ дадутъ. Того ради подобаетъ ми пречести вся, яже обрѣту здѣ въ польской метрицѣ и литовстѣй о таковыхъ вещехъ, посемъ же въ Варшавскомъ корон. архивѣ и въ Кіевѣ такожде. Тако возрадовахъ ся, яко уже помыслихъ рано приступити къ писанію. Мню яко отдревле рещи слово лѣпое что оста ся въ лѣтописехъ еще сущу народу подъ князьми, посемъ уже тещи путь вся книги изданныя пречести.

А вѣдь Шайнохи несконченая вещъ Dwa lata ....[3]) въ ней отъ бездѣлици: народъ русскій рекомый ѣко......[4]) народъ явился.

Женамъ сущимъ окрестъ..... ....[5]) сущимъ земно кланяюсь.

Такожде возлюбленнаго брата Василія[6]) цѣлую любезнѣ.

Смиренный Николай иже на Невѣ рѣцѣ худый старецъ, паче всѣхъ человѣкъ грѣшнѣйшій на благословеніе неизреченную Божія десницы уповаяй въ вѣки, аминь.

Писано въ царствующемъ градѣ св. Петра въ лѣто отъ воплощенія Слова $\alpha\omega\xi s$[7]) февруарія въ 25 день на память св. Порфирія епископа Газскаго.

---

[1]) Одно слово зовсім нечитке.

[2]) Історик Соловєв.

[3]) Три слова годі розібрати.

[4]) Одно слово годї розібрати.

[5]) Чотири слова годі розібрати.

[6]) Білозерський, шурин Куліша, що був також в урядовій службі у Варшаві.

[7]) 1866.

Віденське „Общество св. Кирила і Методія“.

Написав ***Василь Щурат.***

Між останками з архива гр.-кат. парохії при церкві св. Варвари у Відні знайшов я в 1916 р. статут „Общества св. Кирила і Методія“, заснованого весною 1864 р. при віденській гр.-кат. духовній семинарії. Статут списаний каліґрафічно на трех аркушах білого канцелярійного паперу оправлених в паперові окладинки фіолєтної краски з суто золоченим орнаментом. На внутрішній окладинковій синій картці з переду витиснена печать овальної форми, де в обводі уміщений напис: „Общество св. Кvрилла и Меѳодія“, а в середині зображеннє обох славянських апостолів. Під текстом статута на кінці положена апробата власною рукою ректора семинарії о. Якова Ціпановського з датою: „Въ Відни дня 8/20 цвѣтня 1864“. З радостю одобряє о. ректор стремліннє питомців семинарії до придбання „всесторонного дѣлъ домашныхъ свѣдѣнія основаніемъ бібліотеки обявленное, щобъ по званію своему Свѣтильниками народа быти“ і щиро молить Бога, щоб воно принесло овощі „къ оумноженію хвали Божой, возвышенію св. Цркви кае., подкрѣпленію црствующого Авґустѣйшого Пртола австрійского и въ ползу русского народа“.

Статут, котрий передруковую в додатку до сеї розвідки, попереджений вступним розважаннєм на тему ваги письменства для образовання одиниць і народів, яке „стало ся отъ временъ такъ зовомои реформаціи общимъ достояніемъ“. І ми Русини — кажеть ся — в числі европейських народів, особливо-ж славянських, що-до многолюдности занімаємо не останнє місце, але

образованнем ніяк еще не можемо дорівнати иншим народам. „Неблагопріязность судьбы и недоброжелательность отвѣчныхъ нашихъ ворогоьъ силились въ заводы невѣжество и темноту въ рускомъ народѣ удержовати, щобы лишь своихъ користолюбивыхъ цѣлей достигнути". Одначе завдяки Провидінню, хоч руський язик і витиснено під сільську стріху, все таки „рускій духъ остался непоколебимъ". Традиційно завдячуеть ся се австрійському правительству, передовсім Йосифови II. „Онъ первый намъ надалъ права чоловѣчества, онъ розрушилъ узы тяготѣвшіи отъ вѣковъ на нашомъ родномъ словѣ". А хоч успіхи в рідній літературі від того часу ще „не вовсемъ отвѣтни продолженію свободнѣйшого отдыханія въ словесности", то вони з другої сторони й не дуже маловажні. Серце питомців віденської семинарії гарячою любовію бе для свого народа; й вони раді би причинити ся до його добра по змозї. Відчуваючи-ж, що до того конечно треба придбати собі всесторонні відомости про свій народ, про його давнійші й теперішні звичаї й обичаї, про його діла політичного й культурного значіння, постановили заложити власними коштами бібліотеку, в якій знайшлись би визначнійші книги з обсягу літератури передовсім рідної, а при тім і иньших славянських та европейських, корисні для пізнання свого високого призвання серед народа, а не противні католицькій вірі й державним законам.

Сам статут складаеть ся із 45 параґрафів виложених у чотирох ґрупах. Перша ґрупа параґрафів: „О обществѣ въ обще" найважнійша. „Общество" стае під покров св. апостолів славянських Кирила і Методія й принїмае від них назву. Патроном його е кождочасний ректор семинарії або його заступник. Члени „Общества" ділять ся на дійсних і почесних. Дійсними членами можуть бути лиш питомці віденської семинарії; почесних іменуе „Общество" за визначні заслуги для „Общества". Добродіями „Общества" іменуеть ся за спомагання його грошевими датками. Вступити до „Общества" мае право кождий питомець віденської семинарії в кождій хвилї, заявивши свое бажання „Обществу" або голові його. Принятий член зобовязуеть ся на найблизших загальних зборах „Общества" при поданню руки голові словом чести, що буде вірно придержувати ся статута „Общества" і по змозї причиняти ся до осягнення його цїли. Все те виражене в перших вісьмох параґрафах. Параґрафи 9—11 означують права членів. Дійсні члени крім звичайних прав мають виключне право користати з бібліотеки „Общества".

Почесним прислугує право бути на загальних зборах. Між обовязками членів (§§ 12—16) найважнійші два: один той, що кождий дійсний член має при вступі до „Общества“ зложити на його цїли 3 золоті ав. вал. в трех місяцях і що місяця складати на бібліотеку по 30 нов. крайцарів; другий, що він має по своїй силї „упражняти ся въ умственныхъ производахъ“. В другій ґрупі параґрафів (17—21) говорить ся про „Устройство Общества“. Виділ складає ся з шести членів: „предсѣдателя, его мѣстодержця, письмоводителя или секретаря, библіотекара, касїера и контролора“. Їх вибирає ся на останних загальних зборах з кінцем шкільного року. В третій ґрупі параґрафів (22—36), присвяченій виділови, сказано, що „предсїдателя“ вибирає ся з поміж семинаристів IV року, та що він, маючи всї права й обовязки голови „Общества“, в двох случаях остає під зверхною контролею ректора семинарії: повідомлює його наперед про кожде скликанне загальних зборів і подає йому до перегляду переписку з особами неприналежними до семинарії. Бібліотекарови крім вказівок, як порядкувати бібліотеку, дає ся порученне вести два катальоґи книжок — один для бібліотечного ужитку, другий для ректорату. В четвертій ґрупі параґрафів (38—45) про „Дѣловеденїе“ постановляє ся, що всї протоколи „Общества“ належить вести в руській мові, а печать „Общества“ має зображати св. апостолів славянських Кирила і Методія з написом: „Общество св. Кvрилла и Меѳодія“. Инші параґрафи присвячені процедурі набування книжок до бібліотеки й призначенню її на випадок розвязання „Общества“. Над закупном книжок нараджують ся дійсні члени на загальних зборах, рішаючи абсолютною більшостю голосів. Рішення загальних зборів у справі закупна книжок предкладає ся до одобрення ректорови семинарії. Він може його змінити. Він може й подаровану для бібліотеки книжку виключити з неї й приказати звернути її жертводавцеви з подякою. Мабуть для ще більшої контролї над діловодством виділу допускає ся в особлившій потребі на означений час вибір надзвичайного виділу, якого членів пропонує сам голова. На випадок розвязання „Общества“ бібліотеку ділить ся на часть закуплену і часть даровану. Всї книжки даровані Галичанами призначують ся для бібліотеки „Народного Дому“ у Львові, даровані-ж угорськими Русинами остануть ся до розпорядимости семинаристів з Угорщини. Купленими книжками поділять ся галицькі й угорські семинаристи відповідно до своїх вкладів від часу заснования „Общества“

*

й розпорядять ся ними так, як дарованими. Подібно поступить ся і з готівкою, жертвуючи її на літературні цїли.

Замітні в статутї особливо ті параґрафи, якими застережено ректоратови зверхний нагляд над загальними зборами „Общества“, його бібліотекою і перепискою. Видко, що заснувати „Общество“ в семинарії позволено з висшого місця на відповідальність ректора й він обезпечував себе відповідними постановами статута, заки дав йому свою апробату.

В новійших часах про те „Общество“ віденських семинаристів не згадував ніхто, тому й не можна було маги про нього ніяких відомостий. Ф. Свистун єще в 1897 р. присвятив йому ледви кілька слів згадки, пишучи: „Въ пору издаванія „Мети“ образовались (подъ вліяніемъ украинской литературы) между русскою школьною молодежью во Львовѣ, Тернополѣ и Перемышлѣ „Рускіи громады“. Въ Вѣднѣ соединились галицко-рускіи семинаристы въ общество „Св. Кирилла и Меѳодія“, просуществовавшее лишь нѣсколько мѣсяцевъ; оно было розвязано митрополитомъ Литвиновичемъ за „общерусскія“ стремленія“[1]). Інформація, як бачимо, дуже скупа й баламутна, бо з неї виходило би, що віденське „Общество“ було собі одною із таких студентських громад, які засновувано у Галичині під впливом української літератури, а плекало „общеруські“ ідеї.

Значно більше звісток про віденське „Общество“, особливо про його заснованнє і розвязаннє, знаходить ся в наших і чужих часописях із 1864—1866 р.

Дня 20 цвітня н. ст. 1864 р. дав, як уже відомо, ректор семинарії о. Ціпановський свою апробату статутови „Общества“. Та вже 5 цвітня т. р. в „Новинках“ львівського „Слова“ (ч. 25) читаєть ся: „Пишутъ намъ изъ Вѣдня, що молодыи тамошніи Русины намѣряютъ завязати общество св. Кирила и Меѳодія, егоже цѣлію буде: взаимно образоватись по литературнымъ дѣламъ цѣлои Славянщины. Члены обовязаны вносити періодично грошевыи вкладки, за которыи скуповати ся будутъ книжки рускіи и славянскіи для учрежденія окремѣшной громадской библіотеки въ пользу Русинôвъ въ Вѣдни пребывающихъ. Цѣль весьма достохвальная“. В порівнанню із тим, що сказано в статутї „Общества“, донесеннє з Відня вражає більшою отвертостю. В нїм намічений коротко, але ясно, всеславянський характер

[1]) Ф. И. С.: Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи. Львів, 1897, ч. II, ст. 152.

„Общества“: „егоже цѣлію буде взаимно образоватись по литературнымъ дѣламъ цѣлои Славянщины“. В статуті ті „літературні діла цілої Славянщини“ заслонені трохи — з одного боку книгами „словесности преимущественно руского“, а з другого боку „европейскихъ народовъ“.

Як розпочала ся діяльність „Общества“ і чим вона в перших своїх початках проявлялась, того, на жаль, не довідуємось і з сучасних часописів.

Що-йно в лютім 1865 р. в віденських „Slavische Blätter“ (вип. 2, ст. 106) подано вістку про єствованнє „Общества“. Там написано: „В часї, коли взаємини між Славянами все більше проявляють ся, буде славянським читачам важно довідати ся, що і в гр.-кат. центральній семинарії у Віднї між Русинами, яких сюди з Галичини й горішньої Угорщини на висші студії висилаєть ся, завязало ся і єствує вже від року товариство під іменем св. Кирила і Методія, яке має ціль придбати знаменитші твори славянської, а особливо руської літератури, щоби з них набрати для себе відомостий про історію, обичаї й побут народа й тим чином не бути „чужими в вітчинї“. Надто обовязані члени товариства вправляти ся в своїй рідній мові й відчитувати свої писання на що-місячних своїх засїданнях; ті з них, що удостоять ся одобрення, будуть надруковані, на скільки товариство знайде фонди. Само собою розуміє ть ся, що ціла та діяльність остає під пильним наглядом наставників семинарії“. Подавши важнїйше із статута „Общества“, невідомий інформатор кінчив: „Товариство потвердив уже Єго Ексц. львівський митрополит Литвинович. — Трохи пізнїйше заснувалось між руськими питомцями ужгородської дієцезальної семинарії читальняне товариство, яке головно звертає увагу на руські часописи“.

Ледви львівське „Слово“ (1865, ч. 19 з дня 18 марта н. ст.) встигло передрукувати статейку із „Slavische Blätter“ в своїй кореспонденції „Изъ Вѣдня“, як тут-же, в несповна два тижні пізнїйше, прийшлось тому-ж „Слову“ („Новинки“ ч. 22 з дня 29 марта н. ст.) поділити ся з своїми читачами другою, зовсїм несподіваною вісткою про розвязаннє віденського „Общества“. „Єго ВПреосв. Митрополитъ Киръ Спиридонъ, — писало „Слово“ — пребывая современно въ Вѣдни, розвязалъ общество св. Кирила и Меѳодія, основанное що-ино недавно рускими богословами семинаріи Вѣденьской въ цѣляхъ чисто литературныхъ. Якъ извѣстно, статуты того общества потвердилъ былъ самъ ВПреосв. Киръ Спиридонъ и Онъ же подарилъ сему

обществу при его учрежденіи 50 зр. на закупленье добрыхъ книжокъ; но понеже нѣкоторыи члены общества стали пріобрѣтати для своей библіотеки гдеякіи книжки неотповѣдныи цѣлямъ св. Уніи, именно кôлька твореній православнои словесности великорускої, то послѣдовало затѣмъ его розвязанье. Вѣденьскій „Вѣстникъ“ з 13 (25) с. м., доносячи съ горестію о тôмъ сумнôмъ кôнцѣ молодого Кирило-Меѳодієвского общества, завывае простую причину его розвязанья въ такъ мглисто-таинственныи, а до того такъ затревожающіи фразы, що догадовати ся бы можь зъ дотичнои Вѣстниковои статьи, будьто въ семинаріи руско-Вѣденьской уже якась Содома-Гомора, що всколебае свѣтъ, и страшна судьба Божа исполнится, где „зліи злыхъ погубятъ“. Ото бо слухайте, якъ то изъ мухи робится верблюдъ въ слѣдующомъ оповѣданью „Вѣстника“: „Можежь то не тяжка судьба, що невеликое число тыхъ сынôвъ, которыхъ руска матерь выдае, такъ немилосердно ю оставляютъ въ нуждѣ и въ польской или рускої агитаціи свои силы спотребляютъ? — Мы про одно событіе спôмнемо, а що заболѣло сердце руске, то певно... Руская церковь высылае найкрасшій цвѣтъ рускихъ сынôвъ до Вѣденьскои семинаріи, зъ котрого то Вѣдня много уже блага сплынуло на Русь, но также и неодно нещастіе. Тіи молодіи сердца горячою и певно чистою любовію веденіи къ своему народу собрали ся въ обществѣ им. св. Апостолъ славяньскихъ Кирила и Меѳодія, щобы народный плекати языкъ и по возможности причиняти ся къ просвѣщенію народному; — но горе, и ту черезъ семинарскіи муры втиснулся духъ рускому имени противенъ и изъ сего общества старался о кôлько возможно выперти языкъ народный — и кто вѣсть, якіи еще мавъ намѣренія, такъ що настоятельство за согласіемъ высшои власти духовнои тое общество розвязати принужденне было. — Такъ заплачь знову Русе надъ зблудившими. Мы записуемъ то съ кровавымъ сердцемъ и тôлько одна вѣра крѣпитъ насъ: що не дасть Богъ злочестивой агитаціи восторжествованья, хотяй бы она въ свôй таборъ еще тôлько неблагодарныхъ синôвъ рускихъ звабила, и уповаемъ, що на ней исполнится: „Зліи злыхъ погубятъ“.

„Слово“ розвязанием віденського „Общества“ було, очевидно, подразнене; ще більше відзивом „Вѣстника“. Чого воно „Вѣстникови“ не доповіло, те доповів віденський „Страхопудъ“, видаваний Йос. Ливчаком. Не даром же написала про нього львівська „Мета“: „Єсть вінъ филиею львівського „Слова“, и що облеэтне „Слово“ надруковати боітця, те „Страхопудъ“ въ об-

разкахъ розвозить. Обі редакції ділають про одну ціль: черезъ православие и единство у Москву"[1]. „Страхопудъ" (1865, ч. 16 з дня 13 цвітня н. ст.) стравестував відзив „Вѣстника" про розвязанне „Общества", зробивши його темою розмови між двома кумами-селянками. Коли одна з них, неначе на зазив „Вѣстника", плаче, стрічає її друга.

— Чого такъ плачете, кума?

— Нещастье, кумонько!

— Та яке нещастье?

— Вы знаете — я маю сынка у Вѣдни, та дôйшли сюда вѣсти, що зле справуе ся!

— Та щожъ такого натроилъ?

— Охъ, кумонько! кажутъ, що до него якась Ягитацья черезъ муръ лѣзла, та ще не знаютъ, чи то Полька чи Руска!

— Дивѣтъ, дивѣтъ! а пôймали ю? — тую Ягу-Тацью.

— Ба, та нѣ. — І т. д.

Не так, як „Вѣстникъ", бо зовсім без обиняків, коротко й виразно озвала ся з приводу розвязання „Общества" львівська „Мета" (1865, ч. 4 з дня 31 марта: „Новинки"): „Товариство руськихъ питомцівъ духовного сіменища въ Відні, зъ фирмою „СС. Кирила и Методия", вже розвязане. З того поводу нині — одні скачуть, а другі плачуть. Що ми до сихъ другихъ не належимо, сёго не потреба ще й казати. „Слово", которе знову до тихъ першихъ не належить, доносячи о тім факті, запевне на підставі своіхъ клерикальнихъ визій, подало мильну причину и мильне присвоенне заслуги, якою е безперечно розвязанне того товариства, которе, колибъ займалось апостольствомъ якимъ, то певне не богослужебнимъ. Ми зовсім згоджаемо ся зъ „Вістникомъ", що зъ Відня багато добра, але ще більше лиха для Русі дістало ся. Або-жъ то не лихо, коли деякі Русини, буваючи въ Відні на наукахъ, вертаютця відтамъ Москалями, зложивши собі взаімно формальну присягу проповідати москвофильство въ отчині своій? Се фактъ, о которімъ тільки „Слово" не знае".

Та-ж „Мета" трохи пізнійше (ч. 5 з дня 15 цвітня) подала в „Новинках" таку кореспонденцію з Відня: „Вість о розвязанню Кирило-методийського товариства, причину которого наші газети, кожда въ своімъ духу, подавали, а найлучше таки „Мета" означила, зробила променаду по всіхъ кутахъ землі.

[1]) Мета 1865, ч. 7, ст. 202 (Московська агитація.)

Такъ німецькі — Wiener Lloyd, Kirchenzeitung, etc. — якъ и московські часописі сказали слово на розвязаннє того заведення, а я кажу надгробне слово надъ тутешнімъ московствомъ, т. є. панславизмомъ вищо (!) понятимъ. Що теє товариство знесли, я не конче радъ, бо саме товариство нічого не завинило; але нема лиха, щоби на гараздъ не вийшло; бо тимъ збили тутъ зовсімъ роги старій партиі... Що стара партия чимъ-разъ більше падає, а взмагаєтця въ сімъ гнізді московства чимъ-разъ більше духъ народній, переконає насъ небавомъ одинъ фактъ, о которімъ донесу вамъ тоді, якъ буде вже доконанимъ фактомъ" [1]).

В иншій кореспонденції з Відня, підписаній буквами И. З., „Мета" (1865, ч. 11 з дня 15 липня: „Де-що о руськихъ стосункахъ") подала знову в звязку з попереднии донесеннем таке: „Тутешня наша семинария набрала тежъ переважно народнёі ціхи и тутъ-би уже давно исчезли були сліди москвофильства, коли-бъ одинъ зъ настоятелівъ того закладу не набивавъ семинаристамъ въ голову, буцімъ то Впр. Митрополитъ противитця народнёму прямованню (що поіхнёму „украінщиною" зоветця), ставляючи імъ за приміръ такихъ панів, якъ Сім...чъ, котрий, за-для ёго стосунків до московського посольства, получивъ предложеннє від Впр. Митрополита самъ уступити изъ семинаріï, коли гіршого діждатись не хоче. За те не можемо відмовити тутъ заслуги другимъ настоятелямъ, именно отцю спиритуальному Бачинському, котрий, не даючи відстрашитись демонстраціями зі сторони москвофилівъ, неначе батько, справляє повірену молодіжъ на шляхъ праведний. Направляє вінъ, якъ може, безтактності помянутого надстоятеля, которому, якъ чуємо, Впр. Митрополитъ радивъ зрезигновати на місце семинарицького надстоятеля".

Публїцистичний такт не позваляв віденському кореспондентови „Мети" називати осіб по імени і взагалї говорити яснїйше. Другий кореспондент „Мети", підписаний буквами П. П.[2]), хоч і заповів ся розповісти обширнїйше про „Общество св. Кирила і Методія" (ч. 17 з дня 9 падолиста 1865: „Зъ життя

---

[1]) Тим фактом була прилюдна поляка українських студентів віденського університету, переслана о. Качалї дня 14 цвітня 1865 р. за його протест против ненародного прямовання Галицько-руської Матицї (гл. Мета, 1865, ч. 8 з дня 31 мая.)

[2]) Після „Гал.-рус. Библіографіи" (1801—1886) Ів. Левицького: д-р П. Павлусевич.

віденськихъ Русинівъ"), не прийшов до слова мабуть тому, що невдовзї й „Мета" перестала виходити.

Останним відгомоном справи розвязання „Общества", який приніс кілька нових звісток із собою, була в „Словѣ" кореспонденція „Изъ Вѣдня" надрукована в сам день Нового Року (1866, ч. 1, п. з. „Новый Грицолиній"). Невідомий кореспондент, згадавши, що в останнім часї навіть в урядовій ґазеті можна було читати, будьто би в віденській семинарії „шизма, москва, рублѣ и прочіи неслыханыи рѣчи" загнїздили ся, писав дальше: „Тутъ носила ся навѣть поголоска, що семинарія даже роспущеною буде, що бывшій Министеръ и нунцій дали ся чути, же уже лишь послѣдній годъ гроши на тое заведеніе произволено. Чудовало тое всѣхъ дуже, ажь довѣдано ся, же завязавшое ся въ сѣменищи общество св. Кирила и Меѳодія причиною сихъ непотѣшныхъ вѣстей бути мало; одного бо дня прійшовши питомцѣ зъ коллегій, дôзнали ся, що библіотеку общества занимающую 2 полицѣ въ шафѣ переглядано и яко corpus delicti сконфисковано: старый церковный служебникъ, поневже воспоминанія имени папы римского не содержалъ, Гербарта философію и одну французку книжку, що читателямъ извѣстно буде; для того тôлько коротко споминаю сіе событіе, бо думали всѣ неомыльно, же теперь по розвязанью общества давно пожаданый миръ въ сѣменищи настане, а поза нею скôнчатся сія совсѣмъ неумѣстныи, давно свою силу потерявшіи обвиненія. Cessante causa cessat effectus. Но въ самомъ дѣлѣ сталося оно противно; бо ледви уплынуло нѣсколько мѣсяцевъ, якъ знову роспочали ся истязанія и новыи обвиненія, якобы питомци до греческой церкви и россійско-посольской каплицѣ ходили, которіи ся тымъ кôнчили, же не имѣючи жадныхъ доводôвъ, рѣшительно ничъ не дѣлано, но за тое обвинено — не знати на якôй основѣ — всѣхъ угорскихъ Русинôвъ о тіи сами проступки. Не входячи близше, скôлько въ тôмъ шизмы, еслибы ся и пересвѣдчено о посѣщанію церквей шизматицкихъ, бо чи можна такъ обонятнымъ быти, пребываючи долшое время въ Вѣдни, щобы зъ самой любопытности не оглянути тіи храмы? О иныхъ симпатіяхъ ани бесѣды не было. Въ слѣдствіе того оставлено во время празнинъ двохъ питомцêвъ епархіи Пряшевской въ діецезальнôмъ сѣменищи; въ Мукачевской же епархіи, несомнѣнно маючи близшіи вѣдомости о здѣшнихъ обстоятельствахъ, не вѣрено симъ обвиненіямъ и не дѣлано для того жадныхъ змѣнъ въ присыланію питомцêвъ". Шукаючи властивих причин тих „истяза-

ній и обвиненій" в семинарії, кореспондент бачив їх у тім стремлїнню самолюбних одиниць, якого обявом була подорож наших гієрархів до Риму звязана з канонїзацією блаж. Йосафата Кунцевича (2 мая 1865)[1]) і вихваленнє в „Меті" заслуг нового Грицолїнього, котрий у віденській семинарії мав відкрити шизму[2]). У звязку з тими фактами мали оставати, по думці кореспондента, й поголоски про близьке уступленнє ректора семинарії о. Якова Ціпановського, а навіть про канонїчний процес його.

Називаючи головного виновника в справі розвязання віденського „Общества", о. Бачинського, новим Грицолїнїм, кореспондент „Слова" покористував ся гумористичною назвою, прикладаною віденським „Страхопудом" від 1863 р. до тих осіб із кругів гр. кат. гієрархії, які в добі т. з. „обрядовщини" (т. є. чищення обряду з римо-католицьких позичок) виступали против неї, а тим самим і против партії львівського „Слова", що з політичних мотивів „обрядовщину" підпирала. Грицолїнїм, котрого карикатура появила ся вже в 2 номері „Страхопуда" з 1863 р., був міністерський радник о. Григорій Шашкевич, що в 1862—1863 р. сповняв і обовязки ректора віденської семинарії до приходу о. Ціпановського[3]). Зі здрібнїлої форми його імени (Гриць), яка в москвофілів служила на означеннє приналежности до народнього сторонництва, „Страхопудъ" утворив італїянську форму Грицолїнї по взору прізвища тодїшнього секретаря римської конґреґації св. обрядів монсіньора Бартолїнї. Пізнїйше Грицолїнїм називано професора доґматики на львівськім університетї о. Йос. Черлюнчакевича, котрий в маю 1864 р. своїми викладами викликав велику бучу студентів теольоґії, наслїдком чого перенесено його до Кракова[4]). Новим Грицолїнїм в 1865 р. названо духовника віденської семинарії о. Бачинського. Його особою обіцював кореспондент „Слова" заняти ся окремо, але не додержав слова.

---

[1]) Про канонїзацію подало „Слово" (1865, ч. 34 з дня 13 мая н. ст. в „Новинках") вістку за краківським „Czas-ом", а своє вороже відношеннє до неї зазначило (1865, ч. 35 з дня 17 мая) в кореспонденції „Изъ Львова".

[2]) „Мета", як відомо, хвалила духовника від. семинарії о. Володислава де Котловича Бачинського.

[3]) П. Поляньскій: Церковъ и приходъ св. Варвары въ Вѣдни Львів 1891, ст. 80.

[4]) L. Finkel-S. Starzyński: Historya uniwersytetu lwowskiego, I, Львів 1894, ст. 307.

Не маючи наміру повтаряти всіх часописних донесень про розвязане „Общество св. Кирила і Методія“, які нічого нового не принесли, на завершенне подаю новинку „Слова“ (1865, ч. 34 з дня 13 мая н. ст.), в якій виділ „Общества“ повідомлював, як розпорядив ся своїм невеличким маєтком. В тій новинці сказано: „Отъ розвязанного Кирило-Мееодієвского Общества въ Вѣдни получило завѣдательство Дома Народного во Львовѣ слѣдующе письмо: „Общество св. Кирила и Мееодія рѣшило на послѣднôмъ засѣданью единогласно: печать свою отослати до Дому Народного, присовокуплючи прошеніе, щобы завѣдательство тогоже изволило обвѣстити въ „Словѣ“, що всякое общество подъ именемъ св. Кирила и Мееод'я може ю даромъ получити. Въ противномъ случаю нехай стоитъ въ Домѣ Народномъ яко свидѣтельство благородного стремленія“. — Ведля статутôвъ того общества, доноситъ Вѣд. „Вѣстникъ“, мали книжки на случай розвязанья (того общества) хоть по части прійти до Дому Народного, но теперь рѣшено всѣ книжки роспродати, а дохôдъ прилучити до надгороди за найлѣпшую популярную исторію Руси“.

Чи поза загальними зборами і засїданнями видїлу, на яких правдоподібно обговорювалось тільки бібліотечні закупна, спробувало „Общество“ розвинути ще якусь діяльність, невідомо. По статуту члени його мали вправляти ся в лїтературних писаннях, із котрих лїпші могли бути й друковані. Одначе про якісь лїтературні заняття й видавництва „Общества“ нема звістки, коли не вважати ними „Пѣсни радости“ з нагоди вступлення Литвиновича на львівський митрополичий престол і „Стиха“ на день його імени, оголошених питомцями віденської семинарії в цвітни і в груднї 1864 р.[1]).

Рівно-ж нема відомости, хто з питомців віденської семинарії належав до „Общества“. Тому, що їх взагалї було небагато, можна припускати, що з малими виїмками всї, особливо на початку, коли ректорат і митрополит відносили ся до „Общества“ прихильно. Більшість їх була, розуміеть ся, з Галичини. При помочи епархіяльних шематизмів, львівського й перемиського, можна її й поіменно означити. Після тих шематизмів (на рік 1864) весною 1864 р. були в віденській семинарії: на IV році Ілія Мардерович (із львів. епархії), Володислав Дорожовський, Онуфрій Лепкий, Микола Ливчак і Омелян Пашкевич (із перем.

[1]) Левицкій: op. cit. II, ч. 397 і 416.

епархії); на III році Іполит Козловський, Іван Михалевич, Антін Сіменович, Лев Вітошинський (із львів. еп.); на II році Лев Менцїнський і Омелян Сембратович (із перем. еп.); на I році Юстин Дворянин, Евген Дзерович і Микола Герасимович (із льв. еп.), Максиміліян Криницький, Юліян Пелеш і Теофіль Скобельський (із перем. еп.). Їх належить уважати й основниками „Общества“. В часї перед розвязаннєм його не було вже в віденській семинарії Мардеровича, Дорожовського, Лепкого, Ливчака і Носалевича, які укінчили IV рік; не було молодших Михалевича й Вітошинського, що по укінченню III року перейшли куди-инде; за те прибули на I році: Филемон Огоновський і Іларіон Рейтаровський (із льв. еп.), Антін Бачинський, Мелетій Гладишовський, Юліян Недзвецький і Емануїл Загачевський (із перем. еп.). Ті прибувші належали певне й до останних членів „Общества“.

Вже на основі тих часописних донесень, яких предметом було розвязаннє „Общества“, можна сказати, що по році ествовання його більшість членів була опанована общеруськими ідеями львівського „Слова“ з його обрядовщиною та схилялась до панслявізму державно-російської концепції, наслїдком чого між иншим було й заінтересованнє богослужебними книгами православної Церкви й відвідуваннє православної каплиці російського посольства у Віднї. Одначе вже одно імя такого члена „Общества“, як Пелеш, пізнїйший епископ і автор історії церковної унїї, повинно бути підставою до припускання, що не було там і без опозиції на користь народнього прямовання. Одна кореспонденція „Слова“ (1864, ч. 63 з дня 20 серпня н. ст.) підписана Юрієм Юревичем Ігнатовим потверджує таке припущеннє вповні. „Говоря по опытамъ тутъ пріобрѣтеннымъ, — писав Ігнатів — въ семинаріи Вѣденьской двѣ партіи находятся. Партія одна стремится туда, чтобъ соединенными силами домагатися единства языка въ русской словесности, писати чисто по основательнымъ граматическимъ правиламъ, т. е. въ сію категорію принадлежитъ та часть молодыхъ, которым хотятъ въ первыхъ учитися языку русскому и инымъ наукамъ и по сему только писати. Партія же друга имѣетъ цѣлью писати и говорити такъ, якъ народъ говоритъ, т. е. ни маленько не возвышати ся надъ сферу простого народа, а всегда въ той самой каріерѣ находити ся“.

До общеруської партії в віденській семинарії належали вже із давнїйшого часу передовсїм питомці з Угорщини. Віден-

ський кореспондент „Мати“ д-р Павлусевич, подаючи в ній (1865, ч. 13) свої ранші спостереження „З життя віденськихъ Русинівъ“, писав: „Угорські питомці, отъ якби й нині, безъ виімки, чванили ся, що вони правдиві Русси (назва Русини здавала ся імъ яко зляшене и простацьке або хахольске прізвище), а говорили такою чудною мовою, що годі й зрозуміти. Бачите, незвичайні кариери „въ образованномъ книжномъ языкѣ“ поробили, а межи собою таки по мадярськи шваркотіли, неначе справдешні Гуннів унуки. Для цікавости згадаю про те, на що вони у своїй нїби-то „русской“ мові найбільшу вагу кладуть. Ото въ 7-мъ припадці одинокого числа не зміняють гортаннихъ к, г, х на ц, з и с, та все говорять н. п.: въ рукѣ, на ногѣ, и т. д., а другий ступень зрівнання кінчать на = ѣе, н. п. болѣе, краснѣе и ~~т. д.~~ Така то въ нихъ руська народна мова!... Я-бъ и не згадувавъ про нихъ, якби вони не причиняли ся найбільше до пропаговання панруссизму, черезъ що тутешня семинария не мало терпить. Пізнійше, де буде мова о Обчестві св. Кирила и Методия, не одна подія пояснішае, особливе, чому воно набрало ціхи московської“ [1]).

Члени общеруської партії в віденській семинарії мали, як оповідає д-р Павлусевич, уже 1859—1860 р. таку силу, що нівечили всякий почин народовців та причинили ся до розбиття їх літературного товариства „Дружества“, котрого ділом був літературний альбом, присвячений ректорови семинарії Угрорусови М. Нодеви [2]). В ректораті общеруси більшого поперття не мали. Нодь, — каже д-р Павлусевич — хоч і походив з Угорщини, був щирим народовцем і — як засвідчують його літературні праці — любив свою рідну мову, а віцеректор о. Сембратович нічим тоді не інтересував ся. Найбільше ширив общеруську ідею в семинарії префект, тодішнїй докторанд богословія о. Іполит Криницький. В його гарній бібліотеці книжки були переважно московські, хоч із раншої доби попадали ся й українські. Московські книжки визичував він питомцям. Але більше ніж книжками і особистим впливом причинював ся він до укріплення общерусизму улекшуваннєм зносин між питомцями і протоєреем при російськім посольстві у Відні о. Михайлом Раєвським, котрого хата була довгий час не лиш місцем сходин найвизначнїйших пропаґаторів общеруської ідеї на віденськім ґрунті, але й атрак-

---

[1]) Про се кореспондент уже не розповів.

[2]) Згадав про той альбом „Вѣстникъ“ 1860, ч. 71.

ційним пунктом для славянської молодежи, що зїздилась до Відня на студії[1]. З тим о. Раєвським — д-р Павлусевич назвав його Раёрусскимъ — жив о. Криницький у великій приязни. В о. Раєвського сходили ся тодї що неділї і свята в дружнім кружку Москалї Игнатьев і Аксаков, Чехи Рітер і Пражак, Серби Караджіч і ґен. Стратимирович, Словаки і Угроруси, о. Гурбан, о. Раковський і Адольф Добрянський, котрий, поселивши ся в 1862 р. у Віднї на стале, отворив у своїй хатї філію аґенції о. Раєвського, устроюючи в цілях успішнійшої пропаґанди общерусизму блискучі балї й вечерницї, маївки і прогульки на зміну з о. Раєвським[2]). Як раньше за приводом о. Криницького до протоєрея Раєвського, так потім на візвання редактора „Страхопуда" Йос. Ливчака або Івана Головацького до Добрянського, як до божища, збігались Галичани, а між ними й питомцї віденської семинарії. Старий Добрянський, по примїру свого друга о. Раєвського, приймав усїх любязно, дружив ся з усіма, називав молодих приятелів своїх „апостолами" панславізму, а навіть інсценїзував для них ефектовні епізоди, щоб їх тільки до себе й до своєї ідеї сильнійше привязати. Одним таким епізодом було увінчанне молодого поета Корнила Устіяновича дубовим вінцем з руки донї того Коллара, про котрого часто повтаряно тоді, що він свої листи до Якова Головацького звик був кінчити словами: „Kdo není panslav, ten je pes"[3]). Другий епізод звязаний з прогулькою, устроєною Добрянським в липнї 1863 р. з Відня в містечко Лізінґ під проводом о. Раєвського і Івана Головацького. Питомців віденської семинарії в імени Добрянського запросив і забрав на ту прогульку редактор „Страхопуда" Ливчак. Участь у тій прогульцї мав брати, колиб вірити Антоневичевим споминам, між иншими також історик Костомарів і фільольоґ Потебня, а найбільшим ефектом мала увінчати ся прогулька завдяки о. Раєвському, котрий ставувши в ліску під Лізінґом, озвав ся: „Здѣсь осенію 1849 г. вели мы совѣщанія съ вашимъ Яхимовичемъ и Куземскимъ", на що Ів. Головацький і Костомарів — ніби-то учасники тих „совіщаній" — мали сказати: „Да, да — точно здѣсь!" А тодї о. Раєвський несвідомим події оповів її докладнїйше. Крім названих осіб учасни-

[1]) К. Н. Устіянович: М. Ѳ. Раєвскій и россійскій панславизмъ. Львів, 1884, ст. 5—12. Анат. Вахнянин: Спомини з житя. Львів, 1908, ст. 75.

[2]) Ник. А. Антоневичъ: Наше нынѣшное положеніе. Львів, 1907, ст. 43—44.

[3]) Устіянович: op. cit., ст. 9 і 17.

ками тайних політичних нарад в 1849 р. в Лізінґу мали бути ще: російський посол Лобанов зі своїм помічником і три Угроруси, Добрянський, о. Духнович і о. Раковський, звісний редактор „Церковнои Газеты“. Наради мав розпочати Лобанов словами: „Ви зробили в минулім році велику помилку вашою заявою перед вашим ґубернатором, що ви не руські, але якісь там Рутени. Ви самі відрубали здорову вітку від здорового пня і таким чином пірвали всякі зносини з останним руським світом. Тепер являєть ся нагода і можливість направити зроблену помилку. Сьогодня наш великодушний государ віддає вашому імператорови більшу половину його держави. Наш государ зажадає, щоб вас уважано такими руськими, якими ми. Ми вам доставимо і учебників і учителів, яких у вас нема, бож самі ви просили, щоб у ваших ґімназіях оставити німецький язик у викладі, поки ваш рутенський не буде достаточно образований, поки у вас не появлять ся потрібні учебники. Нагода не так скоро, а може бути й ніколи, не повторить ся. Я певний, що ваш монарх не відкаже нашому государеви, котрий спас Австрію“. — Коли більшість слухачів приймила слова Лобанова з радостю й просила в нього дальшої опіки, а навіть Яхимович з нею солїдаризував ся, тодї один Куземський, голова галицької „Головної Руської Ради“ мав по просту й безцеремонно заявити російському послови: „Прошу вас, не мішайте ся в наші діла, ми самі дамо собі раду“... А на таке мав посол відповісти: „Так я й не мішаю ся“. І на тім наради скінчились. Так мав оповідати о. Раєвський в липні 1863 р. підчас прогульки в Лїзінґу, а Іван Головацький і Костомарів, як учасники історичної наради з 1849 р. мали йому лиш притакувати, по чім слухачі, немов негодуючи на Куземського, мали одноголосно заявити: „Тож то й найбільше наше нещасте“! Коли-ж Качала мовчав, а Лаврівський зважив ся замітити, що „прецїнь руський і московський не одно“, Костомарів і Потебня мали із ним поспорити, оборонюючи єдність[1]).

На молодих питомцїв віденської семинарії вже само оповідання о. Раєвського про тайну політичну нараду з 1849 р. повинно було зробити вражіннє й укріпити в них добру віру в Росію. Се-ж тільки й могла бути цїль о. протоєрея. Розуміеть ся, що йому булоб еще лекше осягнути ту цїль, колиб дійсно мав був тодї перед собою Костомарова й міг покликати ся на нього як на свідка оповіданої подїї. Одначе участь Костомарова в про-

[1]) Антоневичъ: op. cit., ст. 44—50.

тульці до Лїзінґа в 1863 р. я мушу вважати такою самою — скажу делїкатно — видумкою Антоневича, якою без сумнїву було й оповіданнє о. Раєвського про участь Костомарова в тайній політичній нарадї в Лїзінґу 1849 р. В лїтї 1863 р. Костомарів не міг бути анї в Віднї, анї на прогульцї в Лїзінґу, бо був тодї з редактором „Основи“ Білозерським на дачі в Павловську, відки виїздив лиш до Петербурга, а поза границї Росії в тім роцї взагалї не вибирав ся[1]). Тільки не знаючи того, міг собі Антоневич позволити на сфінґованнє побуту Костомарова в Віднї чи в Лїзінґу в 1863 р. й на зробленнє його оборонцем єдности руського (українського) й московського саме в тім часї, коли він у „Журналѣ Министерства Народнаго Просвѣщенія“ друкував статтю про особливости українського язика, які дають йому право самостійности в рядї славянських язиків і не позваляють уважати його відміною московського нї польського. Таксамо тільки при повній несвідомости тих фактів, що Костомарів у 1847 р. був увязнений, цїлий рік просидїв у Петропавловську, а потім аж до 1856 р. на засланню в Саратові, та що-йно в 1857 р. був перший раз у Віднї[2]), могло повстати оповіданнє о. Раєвського про участь Костомарова в тайних полїтичних нарадах у Лїзінґу в 1849 р. — чиста видумка, якій могли дати віру хиба такі несвідущі, як Антоневич, котрий з додатком своїх видумок її повторив. У всїх тих видумках хиба тільки правди, що о. Раєвський і його приятелї не погорджували нїякими способами, які бодай хвилево помагалиб їм обаламутити ще необаламучених общеруською пропаґандою, та що се їм удавало ся, як видко хочби й на самім Антоневичу, котрий в часї прогульки з о. Раєвським і його товаришами до Лїзінґа був що-йно укінченим питомцем віденської семинарії.

Як Антоневич, так і инші товариші його з віденської семинарії, особливо такі, що були знайомі з редактором „Страхопуда“ Ливчаком, з Іваном Головацьким чи з иншими аґентами о. Раєвського й Добрянського, мали завдяки їм певно нагоду стрічати ся в Віднї і з переїзжими московськими ученими, що не оставалось без впливу в дусї панслявізму чи панрусизму. Австрійське правительство, звернувши бачну увагу на пропаґанду о. Раєвського, не легковажило собі й частих гостин московських учених в Австрії. В його реєстрі підозрених з 1859—1863 р.

[1]) Н. И. Костомаровъ: Литературное наслѣдіе. Спб. 1890, ст. 154—155.

[2]) Idem: ст. 99.

фіґурували такі гості з Росії, як редактор панслявістичного „Паруса“ Мих. Катенін, проф. Мих. Сухомлінов, проф. А. Пипін, Аксаков, проф. Вас. Яроцький, фільольоґ Волод. Ламанський, проф. Ніль Попов. Вони оставали все під пильним надзором поліції. Ламанського, котрий в 1860 р. перебував довший час у Відні вона пізнала була на стільки, що підчас проїздки по північній Угорщині навіть увязнила його[1]). Для австрійського правительства не були таємницею ні поступи революційно-панслявістичної пропаґанди російських еміґрантів 1840-их років ні заходом аґентів російського офіціяльного панслявізму, які набрали більшої сили безпосередно по кримській війні, а горячково розвинулись тоді, коли офіціяльна Росія задумала святкувати тисячелітте славянської грамотности у звязку з тисячелїттєм своєї державности, назначуючи день того всеславянського і всеросійського свята на день 11 мая 1863 р. присвяченний памяти славянських апостолів св. Кирила і Методія. Поґодін, пишучи про намірене свято в 1862 р. до Праги, не затаював задушевної мрії свого правительства. „У нас усіх — писав він — є певна точка поєднання; то — язик, що вийшов цїло й неушкоджено із усіх спроб, із усіх пожеж і повений, із усіх воєн і наїздів, на перекір усім крамолам, інтриґам і чортівським зусиллям ворогів, досяг високого степеня досконалости майже у всїх нарічах у писаннях великих письменників. Язик — то наш скарб, наша сила, наша честь і слава, підпора нашої національности, якір нашого спасення, запорука наших успіхів. На початку славянської історії, по якомусь тайному призначенню, одним і тим же рукам судилось розсипати одні й тіж сїмена по всїх славянських сторонах: о колиб тепер, при завершенню тисячелїття, колиб тепер підчас лїтурґії св. Кирила і Методія, почувши їх віщі звуки, стрепенуло ся однаково серце у всїх різномислячих, ворогуючих між собою братів! О колиб відродили ся вони всї в єдинім почуванню любови й узнали себе єдиною крівною родиною, єдиним народом!“[2]). Не з иншими мріями й проф. Ніль Попов брав 1863 р. участь у походї пражських студентів до Велеграду, де відбулось величаве Ки-

[1]) Die politische und nationale Bewegung in den Nachbarstaaten Oesterreichs und deren Rückwirkungen auf die österreichischen inneren Verhältnisse. Ende März 1864, ст. 31—33. (Друковане як рукопис.)

[2]) Галичанинъ. Литературный Сборникъ. Львів 1862, кн. I, вип. 1, ст. 184—187: „Тысячелѣтная память св. Кирилу и Меѳодію“.

рило-методіївське свято[1]). Серед австрійських Славян, особливо серед тих, що в вічній боротьбі зі своїми національними противниками не знаходили вже в себе досить моральної сили до витревання й падали на дусї, голос Поґодіна розляг ся, як приманчивий голос сирени. В тих же австрійських Українців, яких еще не захопила обновлена Шевченковою поезією ідея національної самостійности, в австрофілів розчарованих у своїх давних надіях на сильнїйшу правительственну піддержку в боротьбі із що-раз то аґресивнїйшими Поляками російські мрії, звязувані зі святом славянського й російського тисячелїття, могли бути приняті як запевненнє, що їх нові надії на поміч російського правительства можуть здійснити ся. В віденськім кружку о. Раєвського і Добрянського таке запевненнє могло бути навіть дане. На ньому то певно все будуючи, такі панслявісти й общеруси віденського хову, як Антоневич, а може й старші, піддали віденським семинаристам гадку заснованя „Общества св. Кирила і Методія". З раншим київським „Обществом св. Кирила і Методія" віденське „Общество" не мало ніякого ідейного звязку. Віденське „Общество" ріжнилось від раншого київського „Общества" так, як російський офіціяльний панслявізм від раншого панслявізму російських еміґрантів. У введенню до статута віденського „Общества" можна замітити навіть виразний слід Поґодінового письма до Праги з 1862 р. — у погляді на „руський" язик, як на единий скарб, що заховав ся завдяки опіці Провидіння під сільською стріхою.

При пильнім слїдженню австрійського правительства за російською панслявістичною пропаґандою віденське „Общество св. Кирила і Методія" в семинарії не могло довше еествувати. Передовсїм воно від разу мусїло зустріти ся з опозицією семинаристів-народовців. Хочби зразу була та опозиція й найслабша, вона стала грізна для „Общества" з хвилею, коли про неї довідав ся міністерський радник о. Григорій Шашкевич, більший певно австрофіл віж народовець, котрого одначе крім полїтичних мотивів спонукувала держати з народовцями й орґаном їх „Метою", непримиримість із „Словомъ" і його філїєю „Страхопудомъ", котрі його вічно напаствували, закидуючи каріеровичівське австрофільство. Знаючи те, Володимир Шашкевич писав з Відня до одного із своїх львівських приятелів 16 червня 1865 р.: „Мій стрий ставъ уже зовсїмъ народовцемъ .. згадайте Климковичу, котрому

[1]) Die polit. u. nation. Bewegung etc., ст. 33.

я незабаромъ такожъ писатиму, що добре булобъ, коби вінъ боронивъ его супротивъ Слову и кацапамъ, бо якъ уважаю, то старый не бувъ би відъ того навіть и грішми спирати Мету..." [1]). Рішучим противником панрусизму назвав о. Григорія Шашкевича в „Меті" (1865, ч. 13 з 31 серпня: „З життя віденськихъ Русинівъ") і д-р Павлусевич. Мав і він уже підставу назвати його так, бо розвязанне віденського „Общества" завдяки о. Гр. Шашкевичеви було вже доконаним фактом. Він зробив те, чого не в силї був зробити слабосилий ректор о. Цїпановський. Не дивниця, що в 1865 р. верховний нагляд над віденською семинарією, не усуваючи о. Цїпановського з ректорства, повірено о. Гр. Шашкевичеви. Як „praepositus superior" він заводив тодї новий лад і дух в семинарії.

---

[1]) Житє і Слово, І. Львів 1894, ст. 121—122.

ДОДАТОК.

Статут „Общества св. Кирила і Методія“.

„Semina virtutum nobis innata sunt“. св: Өома Аквин:

Кождый чоловѣкъ имѣє вщеплени собѣ Богомъ зародыши и пониманій и знаній, изъ которыхъ черезъ неугомимоє упражненіє, старанную прилѣжность, знаніє и мудрость єстественнымъ суть выплывомъ. Розумноє знаніє основаніємъ єсть образованности чоловѣческои; сеи скоршому или поволнѣйшому розвитію поспѣшествує счастливоє мѣстоположеніє, свобода личности, сношенія рознородны. Но о общой образованности, не о индивидуальной, тогда только рѣчъ быти може, когда письму повѣрены будутъ спостереженія, убѣжденія и произшествія въ мірѣ, що яко спадщину по отцахъ своихъ наслѣдники новыми убогачаютъ изъ своєи стороны досвѣдченіями.

Древніи Египтяне, Финикїяне, а предовсемъ Греки и Римляне блистательнымъ суть доказательствомъ, якъ высоко умственность о власныхъ силахъ посунутися въ состоянію; але они служатъ такожде и разительномъ примѣромъ, въ якъ косвенныи и ощибочныи заключенія умъ збитый изъ прямого пути розумованія попасти може. Ихъ изобрѣтенія на поприщи умственномъ порываютъ насъ въ справедливоє удивленіє тѣмъ больше, що средства къ приобрѣтенію нужныхъ собѣ знаній не были тогда такъ приступны, якъ въ нинѣшнихъ временахъ. Але и тутъ замѣчаємъ, що кругъ ихъ знаній зависѣлъ отъ меншого или большого приступу къ сборамъ досвѣдченій своихъ предковъ начертанныхъ на тѣсныхъ матеріялахъ. Они были нѣяко сокровищницею и жереломъ знаній, и якъ долго червъ времени ихъ не нарушилъ, и люди существовали, которіи любовь горячу къ хорошимъ вѣдѣніямъ посѣдали, такъ долго они свою цѣну имѣли. Но древному міру не было суджено восторжествовати надъ варварствомъ средныхъ вѣковъ. Бодрость и сила фисическа сталася теперь головнымъ основаніємъ благобытія; письмо и розумованіє досталися въ управленіє монастырямъ, ледво не єдинымъ въ тогдашныхъ временахъ свѣщникамъ въ мрацѣ повсюду ихъ окружаючой. Если спросимъ, якимъ образомъ до такого рода достоянія они прійшли? На тоє дасть намъ отвѣтъ исторія, що: усиленіємъ своимъ оцѣлити изъ общого розоренія оставшіи єще плоди ума, и залюбленіємъ ся къ наукамъ.

Що давнѣйше дѣялося розсѣянно, сталося отъ временъ такъ зовомои реформацїи общимъ достоянїємъ. Средства къ тому рознороднилися печатью. Що умъ изобрѣлъ, не было въ опасности, пойти въ забвенїє. Кругъ пишучихъ и читаючихъ чѣмъ разъ побольшался; и днесь видимъ западный мїръ на такой степени образованїя и цивилизацїи, щобы онъ давному Римлянину возставшому изъ гроба чудовищемъ оказался.

И мы Русини въ составѣ народовъ європейскихъ, а въ особенности словѣнскихъ що до многолюдности не послѣднєє занимаємъ мѣстце; але образованїє нашого народа єще нїякъ съ иными на ровнѣ поставити не можна. Неблагопрїязность судьбы и недоброжелательность отвѣчныхъ нашихъ вороговъ силились въ заводы невѣжество и темноту въ рускомъ народѣ удержовати, щобы лишь своихъ користолюбивыхъ цѣлей достигнути. Но провидѣнїє не оставляло насъ. Рускїй языкъ въ правдѣ подъ сельску стрѣху вытисненый, но рускїй духъ остался непоколебимъ. Имя царя Іосифа II. въ исторїи нашой буде въ вѣчнїи времена золотыми записано буквами. Онъ первый намъ надалъ права чоловѣчества, онъ розрушилъ узы тяготѣвшїи отъ вѣковъ на нашомъ родномъ словѣ. Успѣхи въ лїтературѣ отечественной отъ того времени єще въ правдѣ не вовсемъ отвѣтни продолженїю свободнѣйшого отдыханїя въ словесности, однакожъ зъ другои стороны и не весьма маловажни.

Сердце питомцѣвъ рускихъ центрального Вѣденьского заведенїя горячою любовїю бьє къ своему народу; и оны хотѣлибы благосостоянїю тогоже по возможности помагати. — Знаючи, що при недостатку матерїальныхъ средствъ лучше всего къ той цѣли умственными причинитися могутъ, ухвалили одноголосно принести и изъ своєи стороны малу лепту въ жертву отечеству и въ времени своими умственными — якъ недостаточни они и суть — силами, образованїю народа прислужитися. Але чувствуючи разомъ, що къ тому приобрѣтенїє всестороннихъ свѣдѣнїй о рускомъ народѣ, о єго давнѣйшихъ и теперѣшныхъ звычаяхъ и обычаяхъ, о єго дѣйствїяхъ домашныхъ и на внѣ произшедшихъ, єго прошедшомъ состоянїю, о єго умственныхъ производахъ и проч. конечне, постановили заложити собственными издержками библїотеку, въ которой бы помѣстили отличнѣйшїи книги словесности преимущественно руского а при томъ и прочихъ словѣнскихъ и європейскихъ народовъ, касаючїися ихъ высокого званїя въ средѣ народа, лишеного всякои такъ називаємои интелигенцїи дворянской, но не сопротивляючїися вѣрѣ католической и державнымъ законамъ — уповаючи при томъ на помощъ Всевышняго и благосклонность и покровительство настоятелей своихъ.

А. О обществѣ въ обще.

§. 1. Общество принимаѥ въ патроновъ своихъ св. Аплъ словѣнскихъ Кvрилла и Меѳодїя, и носитъ отъ тихъ же своѥ названїѥ.

§. 2. Покровителемъ общества ѥсть современный Управитель Семинарїи а въ отсутствїи того, Заступникъ Управителя.

§. 3. Общество состоитъ изъ членовъ дѣйствительныхъ и почестныхъ.

§. 4. Дѣйствительными членами могутъ быти только питомцѣ здѣшнои Семинарїи.

§. 5. Почестныи члены именуютъ ся обществомъ на подставѣ значительныхъ услугъ обществу сдѣланыхъ.

§. 6. Вспирающїи общество грошевыми датками именуютъ ся благодѣтелями общества.

§. 7. Кождый питомецъ здѣшнои Семинарїи маѥ право кождого времене вступити въ общество, изъявивши своѥ желанїѥ Обществу или Предсѣдателю.

§. 8. Прїятый членъ на найближшомъ загальномъ собранїю общества обѣтуѥ поданьѥмъ руки Предсѣдателю на слово чести, що вѣрно наблюдати буде уставъ общества и по силѣ поспѣшествовати ѥго цѣли.

Права членовъ.

§. 9. Члены дѣйствительныи участвуютъ въ всѣхъ общихъ собранїяхъ съ голосомъ рѣшаючимъ и съ свободою: изъявляти свои мнѣнїя, дѣлати представленїя, подавати совѣты и внесенїя.

Примѣчанїѥ: Собранїѥ уважаѥ ся общимъ, ѥсли по крайной мѣрѣ двѣ третыхъ частей дѣйствительныхъ членовъ присутствуѥ.

§. 10. Дѣйствительныи члены маютъ исключноѥ право пользоватися библїотекою.

§. 11. Члены почестныи могутъ общимъ собранїямъ присутствовати.

Должности членовъ.

§. 12. Дѣйствительныи члены должны всѣ точки устава исполняти; предвсемъ же:

а) щомѣсячно давати вкладку на библїотеку по 30 нов. кр., а новопринятїи въ общество дѣйствительныи члены маютъ кромѣ того въ трехъ мѣсяцахъ сложити 3 золоти ав. вал.

б) по силѣ своѥй упражнятися въ умственныхъ производахъ въ смыслѣ артикула 23. семинарского Устава.

§. 13. Членъ желаючїй выступити изъ общества долженъ о томъ увѣдомити Предсѣдателя, не маѥ однакожь права домагатися о зверненїѥ ѥму сдѣланыхъ вкладокъ або дарованыхъ книжокъ.

§. 14. За выступившого члена уважає ся кождый членъ, который уставу мимо повторенного упомненїя предсѣдателемъ не хоче повиноватися. О такомъ выступленїю предсѣдатель увѣдомляє созванноє общество.

§. 15. Выступившїй безъ важнои причины членъ може кождого времене снова принятымъ быти въ Общество, єсли тоє на єго принятїє пристає.

§. 16. Кождый членъ взяту изъ бiблiотеки книжку долженъ употребляти безъ поврежденїя єи и отдати ю назадъ въ цѣлости, иначе за шкоду отвѣчає купленїємъ новой.

Б. Устройство Общества.

§. 17. Члены дѣйствительныи выбераютъ зъ помежи себе выдѣлъ состоячїй изъ:

1. Предсѣдателя
2. Єго мѣстодержця
3. Письмоводителя или Секретаря
4. Библїотекара
5. Касїера и
6. Контролора.

§. 18. Члены выдѣла выбираютъ ся на послѣдномъ, школьного года общомъ собранїю дѣйствительными членами, совершенною большостїю (т. є. одинъ надъ половину) голосовъ, на оденъ годъ. Могутъ однако и на дальше выбранными быти, єсли яко питомцѣ Семинарїи єще на дальше тутъ остаются.

§. 19. Жадному члену выбраному въ выдѣлѣ не свободно отказатися отъ того безъ важныхъ причинъ.

§. 20. Одинъ членъ на двѣ должности выбератися не може.

§. 21. Опорожненоє мѣстце якого выдѣлового члена должно обсадитися на найблизшомъ общомъ собранїю избранїємъ нового.

В. Члены выдѣловыи.

I. Предсѣдатель.

§. 22. Предсѣдатель выбираєтъ ся зъ помежи слушателей 4. года.

§. 23. Онъ опредѣляє время къ общимъ собранїямъ по крайной мѣрѣ одинъ день на передъ; въ чрезвичайномъ же случаю може онъ устно и въ самъ день засѣданїя оноє обвѣстити.

§. 24. О кождомъ созванїю общого собранїя звѣщає предсѣдатель заразъ такожь В. Преп. Отцу Настоятелю.

§. 25. Предсѣдатель предводитъ собранїямъ общимъ и выдѣловымъ; складає справозданїє общому собранїю: о поступѣ Общества, состоянїю бiблїотеки и маєтку грошевомъ, єсть верховнымъ надзирателемъ цѣлого имѣнїя и порядочнымъ Пред-

ставителемъ общества на внѣ; однако не може онъ нїякого важнѣйшого дѣла безъ вѣдомости и соизволенїя общества въ имени тогоже предпринимати.

§. 26. Єсли бы заишла потреба именемъ общества вести съ кимъ переписку, тую лишь Предсѣдатель за предложенїємъ єй попередно ВПр. Настоятелеви Семинарїи и одобренїємъ тогожь вести може.

II. Заступникъ Предсѣдателя.

§. 27. Въ неприсутствїи Предсѣдателя принадлежатъ єму преимущества, власть, права и должности тогоже.

III. Секретарь или Письмоводитель.

§. 28. Письмоводитель долженъ изъ кождого засѣданїя списати головнѣйшои точки изъ нарадъ предложенїй, внесенїй и результатъ тихже.

IV. Бїблїотекарь.

§. 29. Бїблїотекарь має безпосредственный надзоръ надъ книжками; держитъ у себе ключъ отъ бїблїотеки; удержує книги въ порядку и удѣляє тїиже дѣйствительнымъ членамъ къ употребленїю.

§. 30. Онъ веде списъ или каталогъ всѣхъ книжокъ находячихъ ся въ бїблїотецѣ по слѣдуючимъ рубрикамъ: а) текущоє число; б) имя сочинителя або издателя; в) титулъ книги; г) годъ изданїя; д) языкъ; е) число на оправѣ; ж) примѣчанїє чи куплена чи и кимъ дарована; каталогъ книжокъ на другу руку списаный доставляєся ВПр. Настоятелю Семинарїи.

§. 31. Кромѣ каталога веде также книгу, где записує, кому, которого дня и яку книжку выжичилъ и коли и въ якомъ состоянїю отобралъ ю. Єсли книжка отдаєся єму въ значно гôршомъ состоянїю, нежели была взята: бїблїотекарь сей часъ звѣщає о томъ предсѣдателеви, который виновника до отвѣчательности потягає.

§. 32. Онъ отвѣчає переъ обществомъ за всякоє зъ єго вины произшедшоє поврежденїє книгъ, або страченїє тихже.

§. 33. Книжки выжичаются кождого дня от 1—2 часа по полудни найдолше на 14 дней.

V. Касїєръ.

§. 34. Должности єго суть: а) держати у себе грошевыи датки; б) принимати въ присутствїи Контролора въ первыхъ трехъ дняхъ кождого мѣсяца по лат. мѣсяцослову отъ дѣйствительныхъ членовъ ухваленыи вкладки и всякїи иныи датки грошеви; в) провадити точно записки всѣхъ приходовъ и розходовъ.

§. 35 Грошій у него сохраненыхъ не може онъ подъ жаднымъ условіємъ ни самъ на свои потребы употребляти, ни кому другому удѣляти, якъ только на квитъ подписаный Предсѣдателемъ.

§. 36. За кождый и найменшій ущербъ суммы грошевои приключившійся изъ єго провины потягаєся онъ вразъ зъ контролоромъ передъ общимъ собраніємъ до отвѣчательности.

VI. Контролоръ.

§. 37. Контролоръ провадитъ особенный протоколъ приходовъ и розходовъ общества, отбирає съ Касієромъ вкладки, наблюдає безпосредственно при всякомъ выдаванію грошій Касієрови и доноситъ Предсѣдателю всякій непорядокъ съ грôшми содѣланый тымже.

Г. Дѣловеденіє.

§. 38. Всѣ протоколы должны ся провадити въ рускомъ языцѣ.

§. 39. Надъ всемъ, що маєтъ ся купити або сдѣлати для бібліотеки, нараджуютъ ся дѣйствительныи члены на общомъ засѣданію. Абсолютноє большеньство голосовъ рѣшає и здѣ.

§. 40. О кождой якой будь книжцѣ до бібліотеки общества купитися маючой, або кимъ подарованой, передъ пріятіємъ єи до бібліотеки звѣщає предсѣдатель В. Пр. Настоятелеви Семинаріи. Въ случаю запрещенія книжка не купуєся, дарована же звертаєся дателеви съ подякою назадъ.

§. 41. Куплею книжокъ В. Пр. Настоятелемъ Семинаріи одобреныхъ занимаєся Контролоръ съ однымъ членомъ выбранымъ обществомъ.

§. 42. Новонабуту книжку вписує бібліотекаръ безпроволочно въ каталогъ свôй и у В. Пр. Настоятеля Семинаріи.

§. 43. Нерадивый членъ выдѣловый низлагаєтся на предложеніє Предсѣдателя общимъ собраніємъ и на єго мѣстце выбираєся иный.

§. 44. Въ особенныхъ потребахъ выбираєся на опредѣленоє время выдѣлъ надпорядочный, которого члены предкладає самъ предсѣдатель.

§. 45. Печать общества ноcитъ на собѣ изображенія святыхъ словянскихъ Апостоловъ „Кvрилла и Меѳодія" съ надписею: „Общество св. Кvрилла и Меѳодія".

§. 46. Въ случаю розвязанія общества книжки роздѣляютъ ся на двѣ пайки: особно даровани и особно куплени:

а) Всѣ даровани книжки отъ питомцѣвъ изъ Галиціи, або иныхъ добродѣтелѣвъ, приходятъ до Дому Народного въ Львовѣ; дарованіи же Угорскими питомцями або добродѣями пересылаются туда, куда угорскими питомцями Семинаріи тогдышными опредѣлени станутъ.

б) Куплени же книжки розділяются межи Галиційскихъ и Угорскихъ питомцѣвъ сорозмѣрно числу въ якомъ сіи и тамтіи до общества отъ заведенія тогожь належали.

Розділени такъ книжки передаются цѣлемъ подъ а) сказанымъ.

Послѣднимъ способомъ розділяются такожь и остальніи готовіи гроши и жертвуются на цѣли литературныи.

Стремленіє Ч: Ч: Питомцей здѣшного централ'ного гр. каѳ. Сѣменища къ пріобрѣтенію всесторонного дѣлъ домашныхъ свѣдѣнія, основаніємъ Бібліотеки обявленноє, щобъ, по званію своєму Свѣтильниками народа быти, яко бл҃городноє и всякого похваленія достойноє съ радостію оудобряю, и щобъ оноє къ оумноженію хвали Божой, возвышшенію св. Црк҃ви каѳ., подкрѣпленію црствующого Авгꙋстѣйшого Пр҃тола австрійского и въ ползу руского народа пребогатіи принесло овощи, Всевышнього оусердно оумоляю.

Въ Відни дня 8/20 цвѣтня 1864.

о. Іаковъ Цѣпановскій,
оуправитель гр. каѳ. центр. Сѣменища.

До автобіоґрафічних поем М. Устіяновича.

Подав *Титко Реваковин.*

Д-р Ярослав Гординський дав у „Записках“ Н. Т. ім. Шевченка (т. CIV) сумлїнно написану розвідку п. з. „До біоґрафії й характеристики Миколи Устіяновича“, де твердить, що поет відрік ся перед своєю смертю від „обєдинительних“ ідей і вернув до українства. Ту свою гадку опер д-р Гординський на поезіях Устіяновича „Сон внучки“ і „Вспомини“, написаних 1884 р. Я пересвідчений одначе, що „Сон внучки“ не вийшов з під пера Устіяновича в тій формі, як він поданий при розвідцї д-ра Гординського, але що його перше перемінено. А вважаю за перемінені три рядки в 12 уступі:

„Що Русь Украину
Небо не забуде,
В час ще Месію пішле“.

Рівнож я пересвідчений, що Устіянович не писав у „Вспоминах“ наступуючих рядків:

а) стор. 114, уступ V, рядки 29 і 30:

„Москва... дивились маркотно
„Шукаючи способу зріст сей убить.“

б) стор. 114, уступ VI, рядки 32 і 33:

„Богдане, Богдане! Бач Галич сумує,
„Бо „Слово“ твоє Русь в Москву уносить.“

в) стор. 115, уступ VI, рядки 31, 32:

„А „Словом“ і рублем вже приготовляли
„Від Австрії Галич з часом відорвати.“

г) стор. 116, уступ VI, рядки 1 і 2:

„А тих отверженців не злічат сотками,
„Они, як московські, що рублї берут.“

Наведених рядків Устіянович абсолютно не писав. Підстави, які маю до такого твердженя, є такі:

1) В серпни 1883 р. вертав я з желїзних вод з Дорнаватри через Сучаву до Галичини. Приїхавши почтовим возом до Сучави, мав еще час перед відїздом поїзду навідатись на короткий час до старенького пароха Сучави Устіяновича, що був другом моїм і мого вітця. Він, правда, ходив по хатї, але був дуже пригноблений. Очи посоловіли, білка очий пожовкли; здаєть ся, що вже мучила його хороба рака на печінках, на котру помер 3 падолиста 1885 р. Говорячи про положенє нашого народа в нас і в Росії, він виразив ся про „деспотичний російський ряд“ з узнанем і сказав, що „сей деспотичний“ ряд є щастем для людства в Росії, бо инакше там правити не можна. Дивували мене поетові слова, бо ж буваючи у нього дома в Славську від 5-го до 25-го року мого житя і багато з ним говоривши, я знав його як взір праведного чоловіка, поступовця, що з нашими мужиками обходив ся як із братами. Коли-ж поет на кілька місяців перед написанем „Сну внучки“ і „Вспоминів“ був у такім настрою духа, то не міг він, пишучи ті поеми, знаходити ся в настрою зовсїм відміннім, схилятись до українства й попрікати московщину.

2) Коли я по смерти Устіяновича приїхав літом 1886 р. до моїх батьків у Волосянку (в сусїдстві Славська) на вакації, показав менї покійний мій отець обширний лист (на 3—4 картки великої 4-ки) від пок. Устіяновича. В тім листї, писанім до мого вітця, поет саме перед своєю смертю оправдував ся, для чого він заняв „панрусске“ становище і для чого на нїм „лишаеть ся“. Виходячи з погляду, що то є ганьбою для Українця, коли він кидає свій український прапор, а стає Москалем чи Поляком, Мадяром чи Румуном, Нїмцем чи яким иншим ренеґатом, я сказав до свого вітця і до свого брата о. Михайла, котрий був при читаню згаданого листу, що не булоб добре, колиб такий документ попав ся в руки людий і колиб наслїдком того уменшила ся слава і честь любленого нами о. Устіяновича. Я сказав, що спалю той лист. А коли отець і брат на се згодили ся, я спалив його. Тодї не прийшло менї на гадку, що він може буде колись потрібний для наукових цїлий.

3) В 1889 р. в літї був я в Радівцях і навідав ся до сина пок. о. Миколи Устіяновича, рівнож Миколи, ґімн. професора в' Радівцях. Професор був зимний чоловік; від найдавнійших літ не інтересував ся українським народом, нї його національним і політичним розвитком, нї лїтературою. Він був на скрізь москвофіл, а свої дїти виховав на таких Німців і Німкинї, що ледви чи й розуміли по українськи. Коли я тодї заговорив до його 14-лїтного синка одинака по українськи, то він мене таки не розумів. Отож той Микола Устіянович junior казав менї, що до нього писав його товариш із шкільної лавки Вольфарт, радник при мінїстерстві загратичних справ у Відни, та інформував ся в нього в українських справах. Тодї мінїстром був Кальнокі і в Австрії повіяло приязним духом для українського народа. Микола Устіянович junior мав інформувати його і виразно сказав менї тодї, що він став Українцем з переконаня, що мене дуже втїшило. Одначе він і словечком не згадав, що його батько повернув до Маркіянових ідей. Анї не показав менї поезій „Сон внучки“ і „Вспомини“, хоч мав ті твори в своїх руках. Не показав, бо в тій формі, як їх у „Записках“ пізнїйше надруковано, вони ще не були написані. Переробив їх на український лад що-йно Микола Устіянович junior. А що він міг переробити поетичне писане, свідчить факт, що він вже в 1860 р. помістив свою поезійку в „Зорі Галицькій“ (альбомі виданім на честь митрополита Григорія Яхимовича).

4) За фактом, що автобіоґрафічні поеми перероблені, промавляє й се, що оригінали затрачені. Неправда, що вони при пожежі згоріли. А що спалені, то допускаю; але спалені нарочно, щоби затерти слїди перерібки.

5) Прямодушному, на скрізь чесному характерови Миколи Устіяновича senior-а булоб се зовсїм противне, щоби він писав про „рублї“ й підкупство закидував довголїтним своїм однодумцям-общерусам.

6) Що о. Микола Устіянович не покинув перед смертю общеруської ідеї, свідчить і стиль і правопис його листу писаного до мене під датою „Сучава 19/3 1884“. Лист не є писаний московською мовою, але й не чистою українською, тільки т. зв. „язичієм“, якого Устіянович senior не уживав би, колиб покинув був ідею обєдиненя і колиб повернув був до своїх самостійницьких українських гадок із 1848 року[1]).

[1]) Той лист передаю разом із другими листами і письмами, що доторкають ся біоґрафії поета і його сина професора Миколи, до архива Наукового Товариства імени Шевченка.

7) З запитанєм, чи поезії: „Сон внучки“ і „Вспомини“ є перероблені пок. сином поета, звертав ся я до близької родини його і до близьких знайомих. Отож між иншими дістав я листи від обох зятїв о. Миколи Устіяновича, з котрих один, о. Сидір Бобикевич, уважає „Сон внучки“ твором професора Миколи Устіяновича, а другий, о. крилошанин Іван Ших, пише, що се не може бути, щоби Микола Устіянович junior важив ся перероблювати твори свого батька. Одначе я на основі всего сказаного висше остаю при моїм пересвідченю, що Микола Устіянович senior написав і „Сон внучки“ і „Вспомини“, але що показані місця обох поем вийшли з під пера його сина проф. Миколи Устіяновича. Які мотиви склонили його до тої перерібки, не моя річ рішати.

З цензурного рукопису приповідок С. Петрушевича.

Подав *В. Карпович.*

Недавно тому мав я нагоду познакомитись зі змістом інтересного рукопису чвертьаркушевого формату, в сірій обгортці, на якій зверха в горі уміщена замітка цензора: „Original“. Рукопис в цілости числить 54 записаних сторінок. Сторінок 3—8 і 11—12 бракує. На першій поданий заголовок: „Ruski Przypowiastki Halicyiskoho Ludu zebranyi S. P. w Dobranach. Wydanie Kajetana Jabłońskiego we Lwowie. Nakładem B. Jabłońskiego i Syna. 1842“. В низу дописка чужою рукою в чотирох віршах, счеркнених потім иншим чорнилом так, що ледви можна відчитати: „...Księgarni B. Jabłońskiego i Syna we Lwowie“ wszystkie przysłowia, jakie tylko nasz lud Galicyjski używa“. Вирізані дальші три сторінки містили правдоподібно передмову автора, випущену опісля видавцем, або самим автором, що на обороті заголовної карти написав иншу, значно коротшу.

Рукопис (цілий латинкою) обнімає загалом 840 приповідок в азбучнім упорядкованю. Починають ся вони на сторінці 9-ій. Видерті сторінки 9—10 обнімали числа 34—77, з виїмком чч. 40, 41, 42, 43, що наслідком помилкового порядковання знайшли ся булиranше на 10-тій сторінці. Від 13 до 53 сторінки тягнеть ся вже безперервно цілий ряд до кінця, а дальше вписана оцінка цензури: „1567. Imprimatur om. del. u. sind die Postenzahlen im Drucke dann in fortlaufender Reihe zu ordnen. Lemberg 1. Dezember 1842. KKBRAmt J. Kankoffer“ [1]).

---

[1]) В останній хвили рукопис опинив ся в руках львівського антикварія інжиніра Й. Тулеї.

На основі цензурного imprimatur і заголовної карти можна би догадуватись, що рукопис був друкований в 1842 р., але в дійсности так не було. З незнаних близше причин книгарня Б. Яблонського не видала тої збірки приповідок і вона цілих 15 літ перележала мабуть у автора, поки не опубліковано її вкінци в 1857 р. У львівськім часописі „Przyjaciel Domowy“, редаґованім Г. Ступницьким, находимо саме ту збірку приповідок із передмовою, в якій видавець — мабуть сам Г. Ступницький — звідомляє про „udzielony redakcyi manuskrypt“; але ким, не сказано; найправдоподібнійше самим Степаном Петрушевичем, що, як звісно, вживав псевдоніму „С. П. з Добрян“ і був без сумніву автором збірки, чого доказом може бути і згадана замітка на обгортці, написана знаним його почерком.

Первісну передмову усунув автор, вирізавши три сторінки рукопису й заступивши її новою значно коротшою, яку переробив знову видавець для „Przyjaciel-a Domow-ого“ (ч. 26), придержуючись основи ориґіналу. Сам же автор збірки счеркнув також давнійший заголовок, кладучи новий, задержаний видавцем: „Przysłowia i przypowieści ludu ruskiego w Galicyi, zebrał S. P. z Dobrzan“.

Тому що „Przemowa“ улягла перерібці видавця, не зайвим буде навести її так, як вийшла з під пера автора.

„Każdy naród — писав Петрушевич — ma właściwe w swoim narzeczu przysłowia i przypowieści — przypowieści polskiego ludu wydał Władysław Wójcicki, litewskiego X. Ludwig Jucewicz — ma ich także i Ruś galicyjska; są one nie tylko prawdziwemi oznakami i kwiatami ludzkiego dowcipu, lecz oraz wyrokami doświadczenia rozumu. Jest to ich główną istotą, że żyją w uściech ludu i na pewnej opierają się powadze; gdyż przez swą krótkość i śmiałość (счеркнене: „dawność“) w wyrażeniach od pospolitej mowy wybitnie się odznaczają. Przypowieści biorą swój początek z początku narodowej mowy i są podaniem dawnych ojców dla swoich potomków — są one wyrokami dawnych mędrców i poetów — i w ścisłym stoją związku z obyczajami narodu, którego charakter wyjaśniają. Przypowieści wchodzą do wszystkich czynności ludzkich, wszystko swą dobitną krótkością wyrażają, idą za prawdą i źwierciadłem są dla ludzi. Przed przypowieścią, tak jak przed prawdą, wszystko jest równe. Każdy stan i wyznanie, bogactwo i ubóstwo, roztropność i prostota — wszystko zarówno krótko, zwięźle, bez ogródki i bez względu na rzecz

lub osobę kreślą przypowieści. Wszelako nie każdy posiada łatwość używania ich stosownie i w przyzwoitym czasie. Są one korzenną przyprawą mowy na krztałt świecidełek w ubiorach; w poufałych rozmowach wolne, śmiałe i dowcipne, ich zastosowanie zawsze dobry przynosi skutek, a że bliską mają styczność z wydanemi w języku polskim przypowieściami, zatem dla całości i ruskie umieścimy w naszym pisemku zupełnie i w alfabetycznym porządku, wiedząc, że niemałej liczbie Czytelników naszych zrobiemy tym niejaką przyjemność".

Приповідки „zupełnie i w alfabetycznym porządku" надруковані дійсно в чч. 26—35, 37, 38, 41, 44, 45, 47, 48 „Przyjaciel-a Domow-ого", з пропущеєм одначе номерації рукопису і — що замітнїйше — также тих приповідок, які счеркнув цензор в 1842 р. як не відповідні до опублїкованя. Порівнанє оригіналу з передруком „Przyjaciel-a Domow-ого" переконує, що всї позиції счеркнені цензором, в тім друку опущені.

Для характеристики первісної збірки Петрушевича, а ще більше для пізнаня скрупулів давного австрійського цензора пропущені в друку приповідки будуть інтересним матеріялом. Тому й подаєть ся їх тут із рукопису з поміченєм його номерації.

9. Baba wynowata, szczo diwka czerewata.

Олівцем надписано, а потім чорнилом счеркнено:

Baba wynuwata, szczo diwka........

12. Babyna dońka, popowa gospodyni, Ekonomowa kobyła, to wsi hładońki.
104. Chto wid strachu umyraje, tomu bz...my dzwoniat.
109. Chwalko sia nachwałyt, a bud'ko sia nabude.
111. Cina w miszok ne lize.
127. Czyny komu harast, lehaj z jeho żinkoju spaty.
156. Didu seło horyt! — Ja idu na druhe.
157. Dim ne woroh, zawsze pryjme.
173. Dohażaje jak czyrakowy na z...ku.
180. Dowh dowhij, kołyś bude korotkij.
207. Howory Petre z huz...eju.
208. Howoryt jak neboszka bzd...
228. Jak prytysne, to i władyka swysne.
254. Jedynak abo złodij, abo pijak.
255. Jedyn lubyt popa, a druhyj popadiu.

257. Jedyn za wisimnajciat, a druhij bez dwoch dwajciat.
267. I staromu sobaci, drygajut żyły w sr...ci.
268. I u władyki dwa jazyki.
306. Koły sia syrota żenyt, tohdy nicz małaja.
341. Lasze! ty błudysz. — Ot abysia jichało.
358. Łutsze poperd...czy, jak spluwajuczy.
369. Maju sia jak koły w terniu.
376. Minba jednomu panuje.
380. Mołodycy po połowycy, a staraja baba i tomu rada.
393. Mudry Lach po szkodi.
438. Nauczyt bida popyty, kołysia nema czoho wchopyty.
449. Nechotiły żydy isty manny, naj idiat h...o.
468. Nema kistok w jazyci, wilno brechaty i władyci.
470. Nema kudy za hrisz tańciuwaty.
484. Ne rad Lach, że ho zabyły, jeszcze nohamy drygaje.
510. Ne wsiakomu duchu wiruj no ispytuj.
534. Nosytsia jak baba z łupirom.
543. Pan dobry jak otec, wziaw korowu i skopa —
A pani jak maty, kazała tela wziaty.
562. Pje jak wijt, bie jak pańskij firman, a robyt jak popiw najmyt.
564. Pip swoje a czort swoje.
565. Pip umyraje, popadia sia wybyraje.
566. Pip w dzwin, a czort w kłepało.
574. Piszow jak za more s...ty.
579. Poberem sia neboho, w tebe mało, a w mene i toho.
587. Popowe oko, a wowcze horło.
588. Popowy dzwoniat, a popadiu honiat.
593. Posuń sia Lasze, bo to wsio nasze.
594. Po zhubłeni sokieri dobre toporisko.
597. Proczytaw hramotu.
599. Propaw hirsz nimcia.
651. Smiły żyd, w szkoli b...t -- spiwaje.
656. Sotworyw Boh raka, daw mu oczy tam de s-ka.
666. Strachy na Lachy i Rusynam sia dostane.
669. Swatyi Boże ne pomoże.
676. Swyszczy pope w kuziwku, kołyś utratyw żinku.
712. Tak robyt jak popiw najmyt, jak jist to sia rozhorne, a jak do roboty, to kożuch bere.
721. Tohdy w syroty wełykdeń, koły soroczka biła.
722. To ne dywno szczo kobyła zdochła, ałe chto psam daw znaty.
748. Upaw w harazd, jak sływka w h..no.
760. Wełykyi popiw Iwan, a durnyi.
763. Widkładaje sprawu, jak Lachy światо.
784. W swojej chałupci wilno i d...ci.
801 Za moju hołowoju na twojej i wołosu ne stane.
817. Zhubyw czernec kłubok nesmutywsia, jak znajszow, ne radowaw sia.
833. Z popa duch, a popadia pid łopuch.

Шістьдесять пословиць, значить ся, счеркнув цензор, вражливий на галицькі національні й соціяльні ріжниці, а навіть на пянство й долю бідних сиріт. Замітне теж счеркнене примітки до 710 номера: „Tak potribny, jak czort w Kochawyni“, яка пояснює, що Кохавина то „miejsce cudowne w obwodzie Stryjskim w Galicyi“. Що тут небезпечного міг знайти цензор, останеть ся таємницею, яку він узяв із собою до гробу[1]).

---

[1]) Тут зазначуємо, що Ів. Франко, укладаючи свою велику збірку „Галицько-руських народніх приповідок“ (Етноґр. збірник Н. Т. ім. Ш. т, X, XVI, XXIII, XXIV, XXVII, XXVIII), користував ся не лиш друкованою збіркою Петрушевича, але й рукописними копіями її, що зберігали ся в нього і в бібліотеці ім. Оссолїнських та львівського унїверситету, а ріжнили ся від друкованого тексту. Цензурної копії мабуть не мав Франко під рукою, бо деяких приповідок із неї не знаходимо у його збірці. — За редакцію: *В. Щ.*

Людські фіґурки з воску.

Подав *Володимир Гнатюк.*

Перед кількома літами я дістав був із буковинської Яблониці рукописну книжку ворожбитську до перегляду з дозволом, використати її в друку, коли буду вважати се потрібним. Я переглянув усю книжку і переконав ся, що всї ворожби в нїй ненароднього походженя, хоч і знані декуди між народом, тому звернув її назад властителеви. Тільки один уступ я виписав собі з неї — про чари на людських фіґурках, бо ще перед тим чув я, що сей спосіб чарованя знаний між Гуцулами над Білим Черемошом та його доплнвами, а один мій знакомий обіцяв навіть добути таку фіґурку і передати менї для музея, та через війну справа відсунула ся і несповнена до нинї.

Подаю сей уступ у цїлости:

„Деякі чарівники беруть віск, житний хлїб, або глину та виліплюють із них фіґурку на подобу тої особи, до якої чують злість і ненависть. Коли фіґурка готова, робить чарівник із дубини або тернини шпичку[1]), пробиває нею фіґурку наскрізь, вкладає в огонь, обертає на всї боки, доки сам хоче, та примовляє при тім (тексту примівки не подано). У той час нападає дотичну особу великий біль і страх, при чім ніяке віддалене не входить у рахубу; особі здаєть ся, що в нїй горить серце і коли їй не подадуть швидко помочи, вона мусить умерти.

„Инші чарують інакше. Набивають у кожду частину тїла такої фіґурки цвяшки, голки, дубові або тернові кілочки і закопують її потайки під хатний поріг тої особи, що представляє

---

[1]) Малий рожен.

фіґурку. На особу находить зараз страшний біль на цілім тілї і коли їй не дадуть помочи зразу, вона пухне на цілім тілї і вмирає.

„Коли хто хоче пошкодити свому ворогови тільки частинно, бере на тріску павука і перетягає поперек нього нитку. Потім притискає павука патичком на серединї так, аби він випускав зі себе плин; у тім плинї замочує нитку і висушує її на сонци. Далї бере фіґурку свого ворога і відмірює затроєною ниткою той член тїла (пр. руку або ногу), якому хоче пошкодити. Опісля ловить жабу, обвязує її тою ниткою і кидає в багно. Тодї ворога болить так довго відміряний член тїла, доки не найде собі лїку“[1]).

Для доказу, як такі народнї звичаї вандрують і запозичують ся[2]), наведу тут виїмки з народньої бретонської піснї[3]) (у польськім перекладї) з найдальшого заходу Европи. Бачимо в нїй таку саму фіґурку з воску і такий же спосіб набиваня шпильок. Нова тільки подробиця, що фіґурку хрестять у священика зовсїм так само, як живу дитину з кумами, та довідуємо ся про кару, яка спадає на провинницю. Цїкаве також, що у нас чарують так прості селяни, а в бретонській піснї великі пани.

Богатий пан вертає з міста до дому, купивши своїй донцї одиначцї шовкову сукню, гафтовану срібними шнурочками. На-проти нього вибігає пістунка і відкриває йому тайну, що його власна донька чигає на його смерть:

Lepi dziecko z wosku,
Żeby was wyprawić czem prędzej na cmentarz.
Dziewięć je miesięcy nosiła przy sobie,
Dziewięć je miesięcy nosiła na ciele.

Батько почувши се, домагаеть ся в доньки ключа від скринї, щоби переконати ся про правду слів пістунки. Донька викручуеть ся. Тодї батько поривае сокиру, розбивае скриню і знаходить у нїй воскову дитину, завинену в шматки та сто талярів нагороди для духовного, що вже охрестив її. А донька ось що робила з тою дитиною:

Trzy razy na dzień je myła,
Trzykroć kłuła szpileczkami.

---

[1]) Записав Юрій Лукаш в Яблоници на Буковинї.

[2]) Про старинність і розповсюдненє воскових фіґурок гл. Н. Сумцовъ: Культурныя переживанія ч. 112.

[3]) Пор. Luzel, Gwerzion Breiz-Izel, I, 142; по польськи: E. Porębowicz, Pieśni ludowe, (Львів, 1909), ст. 1—3: Dziecko z wosku.

Gdy w nie wbiła szpilkę małą,
Ojciec czuł ukłucie w boku.
Gdy w nie wbiła szpilkę dużą,
Ojciec w sercu czuł ukłucie.
A gdy je nad ogniem grzała,
Ojciec chudł i spadał z ciała...

При такім доказї не могло бути нїякого оправданя для провинницї і нїяка сила не могла визволити від страшної кари нї доньки, нї всїх тих, що їй помагали, отже духовного і кумів, що носили дитину хрестити. Тому:

powiadał pan z Penfeunteun
Do swej córki niezadługo:
— W niedzielę po wielkiej mszy,
O córko, masz być spalona —
— Wiem, ojcze, będę spalona,
Sama na się drew naniosę. —
— Nie, nie będziesz ty drew niosła,
Powiozą ciebie na wozie. —
Dziecię z wosku, jedynaczka,
Kum i kuma razem z niemi,
Wszyscy zostali spaleni
W obliczu wielkiego ludu.
Młody ksiądz został wyklęty,
Głowę jemu odrąbano.
Stary pan z Penfeunteun płakał,
Szarpał z bólu siwe włosy,
Widząc jak mu córka gore,
Jak gore córka jedyna.

Кара, якій підпадає дївчина в піснї, се не видумка, анї не самосуд чернї, який буває звичайно дикий. Се писаний державний закон середновіча, яким послугували ся всї західно-европейські держави, починаючи від XIII до самого кінця XVIII ст. і на підставі якого спалено десятки тисяч невинних жертв, признаних забобонними інквізіторами, судіями і публїкою за чарівницї й відьми (чарівників і знахорів). Останнї засуди на спалене чарівниць видано в Австрії 1766 р., в Еспанії 1781 р., в Швайцарії 1782 р., в Польщи 1793 р.

Здавалось би, що сей закон лютував і на Українї, бож по її містах обовязувало те саме маґдебурське право, що й у Нїмеччинї, та Литовський Статут, що стояв також під сильним впливом західного законодавства, і які приписували карати особи, засуджені за чари, смертю через спалене. Тимчасом українські суди незвичайно рідко видавали такі смертні присуди і звичайно замінювали їх оплатою в користь церкви, духовною

карою, або казали обвиненим оправдувати ся очистною присягою. Походило се звідти, що українські судії не вважали гріхом, противним науцї релїґії, можности володіти якоюсь тайною, недоступною иншим людям, тільки розбирали при розправі, чи обвинений уживав своєї тайни на користь, чи на шкоду свойому ближньому і тільки в остатнім разї карали обвиненого відповідно до степеня його провини[1]).

Перший присуд на спаленє чарівницї запав 1652 р. в Бориспол̄ї переяславського полку. Тодї вибух у містї помір, а публична опінія вказувала на Овдіїху Трасчиху, як на виновницю, що наслала помір. Трасчиха відпирала ся мабуть на суді, тому брали її на тортури, де вона призналa ся і ще вказала инших виновниць. Коли її виведено на костер і підпалено, вона ще з костра кричала: „Попадю і Путятиху і винничку згубіть, а не згубите, то гірше буде з вами. Не пустїть їх нї одної“. Чи судії послухали її, не відомо, бо конець судового протоколу відорваний[2]).

Другий випадок спаленя походить із 1710 р., в якім полтавський полковий суд присудив спалити Явдоху Даціїву та мачоху її мужа Оришку, „бавячіяся чаровничнимъ дѣломъ“[3]).

М. Слабченко згадує ще про спаленє шістьох чарівниць 1758 р., а також „женщины и войта четырехъ полковъ“, але подробиць про те не подає ніяких. Наводить також згадку Лазаревського про спаленє в 1700 р. жінки олишевського сотника Бихівця за насланє чуми, та згадку Бантиша-Каменського про спаленє гадяцької полковницї Острої на приказ гетьмана Бруховецького мабуть за те саме[4]). Отсе мабуть і всї судові присуди на спаленє чарівниць в Українї.

Наведу ще одну справу про чари, що скінчила ся иншим присудом. Розбирав її полтавський полковий суд 1693 р., а як обвинені виступали новосанжарівські чарівницї, що мали попсувати тамошньому жителеви Якoвови Михайленкови з прізвищем Бридуненко „мешканє“ з його жінкою. Суд задав головній обжалуваній Семенисї Литвинисї таке питанє: „Для чого ти, пре-

[1]) Пор. П. Чубинскій, Труды, т. I (у статї В. Антоновича про чари, ст. 327 і 336).

[2]) Ор. Левицкій, Очерки народ. жизни въ Малороссіи во второй полов. XVII ст., ст. 268—270.

[3]) М. Слабченко, Опыты по исторіи права Малороссіи XVII и XVIII вв., ст. 91.

[4]) Тамже.

помнивши боязнь божую, веліла такії чари діяти і мешканя Бридуненкови і жоні єго псовати, і з чиєї направи і яким способом, якого часу? Що за слова до тих чарів своїх примовляти, они ї справуючи, казала? Од кого ти сама навчила ся“?

Литвиниха признала ся, що вона учила мамку (другу обжаловану), щоб „шерсть собачую і кошечую ірвала і палила“ та щоб замкнувши замок, укинула в посудину з водою, умивала ся тою водою перед сходом сонця та примовляла: „Як сей замок замкнен єсть, так людей, котрі на мене злость якую будуть говорити, язик і річ і мову аби замкнуло“. Заперечила одначе, щоби мешканє Бридуненкови псувала та заявила охоту з власної волї направити його.

Судії переслухали ще инших обжалуваних і свідків і признали доказаним, що Яків Бридуненко упав жертвою чарів. Заглянувши до маґдебурського права, найшли в книзї „Порядок“ параґраф (14 і 22), що „чаровники і всї, которії ся от чорнокнижства а з гусла обходят, ґди ся покаже, же такових речий іного учил, албо кому грозил, а тому, которому грожено, з того що злого пригодило, таковий кождий маєт сроґою смертельною карностю бити каран, то єсть огнем спален“, запобігаючи тому, „аби ся промеж народом християнским такая злость, якая єсть противко Пану Богу, не множила і овшем била заповідана“. Суд постановив, що Семениха Литвиниха, як „власная чародійница“ і Ющиха та Приська, „яко послушаючії тих єї богомерзких ученний“ такою самою „огненою карностю мають згинути“.

Та з сього острого присуду не був задоволений навіть сам Яків Бридуненко і заявив, що „даруєт горлом“ обвинених, тільки домагаєть ся, щоби вони „в городї Новом Санджарові не мешкали вічне“. Суд згодив ся на його бажанє і змінив присуд, „аби тиї чаровниції з міста били шворками вигнані і стали чуждими от всїх їх набитков, а наклади правнії і вина панская і врядовая“ були стягнені з їх маєтку[1]). Як бачимо, присуд не легкий, але в порівнаню з попередною карою, яка тоді в кождій иншій европейській державі булаб виконана, дійсно милостивий. Таких присудів знаємо й більше[2]).

Часом палено провинників іще самосудом, та він так само, як американський лїнч, не має з законодавством нїчого спільного.

---

[1]) Ор. Левицкій, Очерки, ст. 270—276.
[2]) Тамже, ст. 267—268.

Людські фіґурки з воску.

Подав *Василь Щурат.*

Шкодження ворогови при помочи його фіґурки з воску, яке після ствердження д. Волод. Гнатюка практикуєть ся на Гуцульщині, а належить до старинних і дуже розширених в Європі звичаїв[1]), в студії М. Сумцова (п. з. „Культурныя переживанія") не представлене вичерпуючо з огляду на своє розширенне в західній Европі, а головно в Польщі, відки пійшло в практику на Україні. Посередництво у тій справі між західною Европою і Польщею належить приписати передовсім римо-католицькій Церкві, що виказав давно вже Бервінський[2]).

Згадавши вірш Овідія з листу Гіпсіля до Язона: „Devovit absentes simulacraque cerea figit", Бервінський пише, що вже в Римлян знане було шкодженнє ворогови при помочи його фіґурки з воску. Проколюючи або краючи ножем таку фіґурку, можна було набавити його і смерти. В такий спосіб, після Таціта (Ann. II, 69), мав Пізо наслати смерть на Ґерманіка. Таксамо у Франції єретики переслідовані королем Карлом IX мали його усунути зі світа при помочи чорнокнижників, котрі воскову фіґурку короля кололи ріжними інструментами то в голову, то в бік, то в серце, то в ноги, насилаючи на нього всякі болї, а вкінці смерть, про що в XVIII ст. розповів Полякам у своїх „Now-их Aten-ах" (Львів, 1753, т. IV, ст. 232) сильно балакучий лат. декан в Рогатинщині Венедикт Хмельовський.

---

[1]) В. Гнатюк: Людські фіґурки з воску. (Записки Н. Т. ім. Ш. т. CXXVIII.)

[2]) R. W. Berwiński: Studia o literaturze ludowej ze stanowiska historycznej i naukowej krytyki. Познань 1854, т. II, ст. 69.

Такій-же причині приписувано, як оповідає Вальтер Скот у своїх листах про демонольоґію, смерть одного короля в Шкотії. В Анґлії-ж закон Генрика I назначував кари на відливачів воскових фіґурок (vultivoli або vultuarii), котрим приписувано силу убивання людий при помочи таких фіґурок.

Заки все висше сказане могло стати відоме в Польщі, спопуляризувала в ній відомости про всякі чари й про чарованнє при помочи людських фіґурок із воску булля папи Івана XXII. Тому що римо-католицька Церква силу чарування приписувала справі чорта, а слугами його вважала всїх єретиків, то і у всїх середновічних процесах ізза єресий повтаряли ся підозрення в чарівництві[1]. Папа Іван XXII, винищуючи при помочи інквізиції єретиків, накликував 1320 р. інквізитора Каркассони й до нищення чарівників, між иншими таких, що, надуживаючи св. тайни хрещення, хрестять або кажуть хрестити фіґурку зроблену з воску чи з чого иншого (qui sacramento baptismatis ubutendo imaginem de cera seu re alia factam baptisant, sive faciunt baptisari), як у бретонській пісні, вказаній д. Гнатюком. Одинайцять літ пізнїйше той сам папа звернув ся з подібним накликуваннєм до польського короля і до гнїзненського архиепископа[2]. Процеси ізза чарів були наслїдком того накликування і в Польщі. Найчастїйше одначе появлялись вони там що-йно в XVI—XVIII ст. у звязку з проявами релїґійних сект. Але як римо-кат. Церква спричинювала такі процеси в Польщі, так польська шляхта, схильна при своїй необмеженій свободї до релїґійного сектярства, не допускала до виконування засудів навіть у таких случаях, коли засуджено не шляхтича. Одного разу разу, на приклад, коли 1554 р. засуджено шевця, спротивилась виконанню засуду, а на здивуваннє еп. Чарнковського Стан. Остророг відповів: „Не беремо ся боронити шевця, але міркуємо, що те саме, що нинї з шевцем, зробив би ти завтра з Остророгом і иншими“. Ще инша причина велїла польській шляхтї ставати в процесах ізза чарів по сторонї мужицтва. Виконуваннє засудів смерти на мужиках могло позбавляти її потрібної робучої сили[3]. А що для польської шляхти мало свою вагу в Польщі, не тратило її й на Українї. Тим поясняють ся більше

[1]) Idem: ст. 149; Adr. Krzyżanowski: Dawna Polska. Варшава 1844, ст. 533.

[2]) Berwiński: op. cit., ст. 143, 145.

[3]) Idem: ст. 161, 167.

ніж чим иншим і незвичайно рідке засуджуваннє на смерть за чари, замічене д. Гнатюком на Україні.

Як до XVIII ст. за приводом Церкви підозрівано в чарівництві головно єретиків, так у XVIII ст. не свобідні були від таких підозрінь масони, що в очах церковної власти були без сумніву єретиками і — на скільки занімали ся маґією і альхемією — безпосередними слугами чорта. Як ворогів Церкви напятнувала їх папська буля з 1738 р. (In eminenti) і пізнійші[1]). Як на єретиків і ворогів людства дивились на них і в православній Росії за панованя цариці Єлисавети, а розсіваючи про них усякі сплетні, приписували їм рівнож, як середновічним єретикам в західній Европі, силу убивання своїх противників при помочи чарів. Сплетня про те, — пише Пипін — як масони завдають смерть своїм відданеним ворогам, була мабуть доволї розповсюднена, як і взагалї понятте про відступництво і єретицтво масонів. Та-ж сплетня, разом з иншими подібними подробицями, повтаряєть ся в рукописнім силябічнім обличенню масонства („Изъясненіе нѣсколько извѣстнаго проклятаго сборища франк-масонскихъ дѣлъ“), знанім із копії зробленої в 1765 р. Описуючи всї можливі злочини „проклятого зборища“ автор обличення звертає увагу на те, як трудно й небезпечно було позбути ся приналежности до масонів. В масонській льожі — сказано там — оставав ся портрет кождого члена і при помочи його масони кождого часу могли наслати смерть на відступника.

„Многіе тому примѣры, говорятъ, бывали,
Которые отъ сея вѣры отстать пожелали,
Но изъ оныхъ никого живыхъ нѣтъ на свѣтѣ;
Витъ стоитъ смерть въ его и живомъ портретѣ,
Который лишь поранятъ пулей изъ пистолета,
Въ той часъ увянетъ и лишится свѣта“.

Таке силябічне обличеннє могло, по думцї Пипіна, вийти тільки з кругів духовенства й мало своїх читачів серед широких кругів світської інтеліґенції[2]). Православне духовенство, послугуючись у боротьбі з противником сплетнею, мало, значить ся, такий сам успіх, як римо-католицьке.

---

[1]) Aug. Horneffer: Die Freimaurerei. Липськ, ст. 37—38.
[2]) А. Пыпинъ: Русское масонство до Новикова. (Вѣстникъ Европы, 1868, кн. VI, ст. 555).

З російської воєнної поезії.

Подав *Володимир Гнатюк.*

Дня 8 грудня 1914 р. заняли Москалї Криворівню, Косівського повіта, де мене захопила ненадїйно війна і де я мусів просидїти пятнайцять місяців. До села ввійшло кілька рот ростівського полку піхоти та кілька сотень терських козаків. Один козацький офіцир зайшов на кватиру до того дому, де я жив, разом із денщиком і кухарем, що ладив їду не тілько йому, але ще й двом иншим офіцирам сотнї. Офіцирський денщик був великий балакун, він балакав увесь день, не устаючи. Оповідав усякі побрехеньки, анекдоти, казки й инше. Одного разу покликав мене хтось із домашнїх послухати, який „Отченаш" говорить денщик. Я послухав і переконав ся, що „Отченаш" цікавий не тілько з етноґрафічного боку, як витвір, що нуртує між широкими масами, але й задля соціяльного підкладу, який акцентував незвичайно різко ріжницю між офіцирами та вояками (черні і пани), що видно від початку війни зазначувала ся остро, і закінчила ся большевизмом, якого тодї не можна було ще предвидїти. Я попросив денщика, щоби менї списав той „Отченаш", який він рецитував, і він згодив ся з охотою, тай дїйсно почав писати. Та ледви дописав до половини (як простий козак він писав тяжко й поволи), сотня дістала приказ іти кудись далї і він не вспів докінчити переписуваня. Я постановив тодї дістати текст звідки інде і вернувши вже до Львова, попросив одного знакомого в таборі полонених у Фрайштаті, в Горішній Австрії, щоби розпитав між полоненими, чи не знають вони тексту і як знають, щоби менї хтось переписав його. По якімось часї дістав я текст, який подаю тут як вар. Б.

Тимчасом до Львова переніс ся на постійний побут д-р Ів. Куровець, що був лікарем у Калуши, і передав мені до до використаня малу нотатку, що лишив якийсь солдат у часї російської окупації Калуша. В нотатцї переписаний „Отченаш", який я подаю тут як вар. А і „Пѣсня солдата". Крім того є в нотатцї проби пера та поясненє знаків, потрібних при читаню мапи. Сей варіянт коротший від попередного, та я подаю його також задля значних відмін. Сей твір, на скілько менї відомо, не був ще нїде друкований, а важний він і для нас, бож у російській армії мало не третина вояків походила з України і любувала ся сим твором не менше від самих Москалів.

„Пѣсня солдата" зложила ся видно по першім розгромі російської армії в 1915 р., коли говорить про програну війну, але знайшла ся в нотатцї солдата, що брав участь у великій офензиві ґенерала Брусилова 1916 р. В нїй ще сильнїйше поглублюєть ся те роздвоєнє між вояками й офіцирами, яке бачимо в „Отченаши", бо приписуєть ся навіть офіцирам вину програної війни, хоч на те зложило ся й багато инших причин. Оба сї твори знайдуть собі належне місце в поетичнїй творчости з часів сеї великої війни.

Правопись полишаю оріґінальну, тілько писарські знаки змінюю подекуди.

1. Солдатський Отченаш.

А.

В одно прекрасное время, когда солдатъ находился у генерала вестовымъ, онъ сиделъ въ своей прихожей, закуривалъ трубочку, сердечьно вздыхалъ и говорилъ: Эхъ, плохая моя доля! Хотя у меня разума много, но денегъ нетъ.

В то время генералъ находился в своемъ кабинете, занималса писменными делами и все слышалъ, что говорилъ солдатъ, обижалса на свою долю. Вотъ генералъ зоветъ къ себе солдата и говоритъ: Я слыхалъ, что ты большая умница. Хвастаешса, что ума-разума много!

Такъ точно, господинъ генералъ. На каждій вопросъ могу дать ответъ, ни въ чемъ не затрудняясь.

Вотъ генералъ задаетъ ему вопросъ: Почему Богъ сотворилъ небо и землю и мы называемъ: „Ты Господи", а земное царство есть противъ Бога ничтожное и мы называемъ: „Вы"?

Вотъ это почему: Богъ створивши небо и землю, онъ одинъ, а васъ чертей много.

Верно ты говоришъ, солдатъ, но лично ты меня оскорбляешъ. Ведь тебе за это грехъ будетъ.

Эхъ грехъ, господинъ генералъ, где теперь искать греха? Ведь онъ згорелъ, правосудіе по миру пошло, вера въ Ирусалиме лежитъ на аптекарскихъ весахъ, правда на солдацкихъ пуговицахъ, роскошъ подъ арестомъ сидитъ, надежда въ море на дно тонетъ, терпеніе скоро лопнетъ, не то солдату предъ вами не согрешить.

Ласковъ ты, братецъ, на словахъ, каковъ будешъ на деле, в особенности на молитвахъ, какъ падомаръ. Ну, раскажи „Отченашъ“ солдатское.

Изволте, господинъ генералъ, слушать.

Когда солдатъ въ строй вступаетъ,
Сердечно вздыхаетъ
И говоритъ: „Отче нашъ“!
Рано рота зорю играетъ,
Командира ожидаетъ:
„Иже еси“!
Кричитъ и гремитъ
Громкимъ голосомъ зъ досады:
„Яко на небеси“!
Дайте палки скорей
Для солдатскихъ плечей!
И тутъ солдатъ солдата палкой бьетъ
По приказанию начальника,
Учитъ, кленетъ:
„Имя твое“!
Впередъ фетфебель приходитъ,
Кричитъ: Стройса, равняйса!
„Да будетъ воля твоя“.
Северня наша рота въ караулъ идетъ,
Ротный командиръ умеръ
И будетъ лежать тамъ:
„Царствие твое“.
А что царъ отпускалъ
И до хатъ повелевалъ,
Это: „Хлебъ нашъ насущный“.
А если вы въ чемъ провинитеса,
Ублаготворите и чтонибудь дадите:
„Даждъ намъ днесь“.
А если мы въ чемъ провинимса
И на службу не явимса,
Въ кабаке провалимса,
То: „Остави намъ долги наша“.
А если вы будете по прежнему красть,
И денги въ карманъ класть,
То: „Будете на веки должники нашими“.
Генералъ погледелъ сурово
И говоритъ: Не дай Богъ такого другого!

Не веди насъ во искушеніе,
Но избави насъ отъ лукаваго!

Расписалса
М. Аноџкинъ.

Б.

В одно прекрасное время вестовой находился у генерала, сидя в передней. Он закурил цигарку фабрики „вертисамико“ да и говорит: Эх, плохая моя солдатская доля! Хоть разума то у меня и много, но денегъ нет ни гроша.

Генерал в это время находился в соседней комнате, в кабинете, он услихал, как солдат жалуется на свою судьбу. Его любопытство подстрекнуло и он закричал: Вестовой, поди сюда!

Чего изволите? — спросил вошедшій вестовой.

Послушай, вестовой, — начал генерал. — Что ты за умница такая, откуда у тебя разум и много ли его?

Извольте спрашивать! — отвечает вестовой. — Хоть генерал, хоть полковник, на все буду отвечать, ни в чем не затрудняясь.

Послушай, голубчик! — говорит генерал. — Почему это так: Бог сотворил небо и землю, нас и вас, и дал он нам великую заповедь повелевать всеми вами, а мы ему повинуемся, но Бога то мы называем „Ты“, а вы нас называете „вы“?

Ваше превосходительство! Ведь Бог то у нас один, а вас то чертей много! — бойко отвечает вестовой.

Генерал поморщился и говорил: Хотя ты и правду говориш, солдатик, но ведь ты этим меня лично оскорбляещ. Не стану накладывать на тебя дисциплинарных взысканій, а лиш одно скажу, что грех тебе великій будет за это!

Эх, ваше превосходительство! — отвечает вестовой — где теперь грех искать? Грех скончался, правда сгорела, правосудіе убежало, совесть под развалинами правды, закон на пуговицах, верность на аптекарских весах, любовь в кармане, вера в Ерусалиме, надежда с якорем на дне моря. Осталось одно терпеніе, но и то скоро лопнет.

Вижу тебя на словах то бойким и ловким, — начал горячиться генерал, — не знаю, каков ти на деле!

Да я то, я, я, ваше превосходительство, я таков и на деле! — бойко отвечает вестовой. — Извольте спрашивать. Хоть генерал, хоть полковник, на все буду отвечать, ни в чем не затруднясь, в особенности молитвы то как 2 × 2 = 4, много раз лучше соборнаго пономоря!

Генерал подумал немного и говорит: Анука, братец, прочитай ка мне „Солдатское Отче наш“.

Вестовой начал:

Когда солдат в строй вступает,
Он тяжко вздыхает
И говорит: „Отче наш“!
Румяная зоря играет,
Рота командира ожидает:
„Иже еси“.
Фельдфебель шумит, кричит,
З досады рвется
И громкий голос его роздается:
Смирно! „Яко на небесех“.
Подайте же мне палок и плетей
Да солнечных лучей
Для солдатских плечей:
„Да святится“!
Когда солдат солдата бьет,
То он в уме своем клянет
„Имя твое“.
Когда ты, командир наш, помреш,
То отсюда прямо в ад попадеш
И там: „Да пріидет царствіе твое“!
Ведь здесь ты командуеш нами,
А помреш, будеш командывать чертями
И над ними: „Да будет воля твоя“.
Ты повелеваеш нами,
Как своими рабами:
„Яко на небеси и на земли“.
Провіант ты наш ни во что считаеш
И от нас последнее отнимаеш.
Это: „Хлеб наш насущный“.
Но что устав повелевает
И казна отпускает:
„Даждь нам днесь“.
А в чем мы провинились,
Что на службу не явились,
Потому что не успели,
У Жида в корчме просидели:
„И остави нам“!
Денежки вы наши крадете
И себе в карман кладете,
Это за вами: „Долги наша“.
Хотя вы князья и баре,
Но сотворени все от одной твари,
„Якоже и мы“.
А по сему расходы свои сократите
И денежки наши нам уплатите
И тогда мы вам все прощаем
И: „Оставляем“.
А если вы будете по прежнему у нас красть
И грошики в свой карман класть,

То вечно будете: „Должником нашим“.
Командир наш хворал
И нам он обещал,
Что если ятъ будет,
То по век не забудет!
„И не введи нас во искушеніе“.
Ведь что ты обещаеш,
Того не исполняеш.
„Но избави нас“,
А равно и мы избавиться тебя рады
И бегаем от тебя, как от черта,
„От лукаваго“.

Вестовой умолк.

Генерал глубоко задумался и еле слышно произнес: „Аминь“, сиреч: „Истинно ты говориш, солдатик“. А за тем подарил (ему) полтину на водку и отпустил с миром.

Запис. в таборі у Фрайштаті між полоненим *И. Губин*, з Астраханської ґубернії, і сам полонений, у січни 1918 р.

2. Пѣсня солдата.

Мы подъ Вильною сражались,
Битва жаркая была,
Пули в воздухе сверкали,
Отъ мартиръ тряслась земля.
Наши храбрые солдаты
Все дрожали[1]) точно львы,
Афицеры супостаты
Разбежались какъ Жиды.
А сестрички какъ лисички
С краснымъ крестомъ на грудяхъ[2]),
Приподня(ли) к верху юпки,
Все бежали спереди.
А герои генералы
Все чертили намъ планы:
В ресторанах за буфетомъ
Позаняли все столы.
За буфетомъ былъ порядокъ
И такая тишина,
Они мно(го) пили, ели,
Не хватало имъ вина.
Спиртъ возили поездами,
Выпивали все за разъ,
И знуреному солдату
Ставятъ бочки на показъ.
Офицерь с врагомъ не бютца,

[1]) Зам. держались.
[2]) Зам. груди.

Забываютъ про свой постъ,
А в Росіи такъ ведетца,
Потому что народъ простъ.
Езли б руски офицеры
За сестрами не гнались,
Тобъ побили врага смело
И победы дождались.
Вотъ сиди теперь и думай,
Проиграли мы войну,
Но солдатъ винить не вздумай,
А вини во всемъ сестру.

Росписалса
Кулекинъ Леонидъ.

